

DEMOGRÁFIA

NÉPESÉGTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT

3. ÉVF. 1. SZÁM

BUDAPEST

1960

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI:

ACSÁDI GYÖRGY, BARSY GYULA, ERDEI FERENC,
HAHN GÉZA, HUSZÁR ISTVÁN, KLINGER ANDRÁS,
MELLY JÓZSEF, PÉTER GYÖRGY (a szerkesztő bizottság
elnöke), SZABADY EGON (felelős szerkesztő),
VINCZE ISTVÁN

ДЕМОГРАФИЯ

венгерский журнал демографических наук

Адрес редакции: Будапешт, II. Будаи Ласло ул. 1—3.

Подписку направлять по адресу: «Культура», Внешнеторговое предприятие по продаже
книг и журналов. Будапешт 62, II. Я. 149.

*

DEMOGRÁFIA

The Hungarian Review of Population Sciences

Editorial Office: Budapest, II. Buday László u. 1—3.

Orders may be placed with KULTURA, Hungarian Trading Company for Books and Newspapers
(Budapest 62, POB 149)

or with any greater bookseller or distributor of periodicals.

Subscription for a year: US \$ 4,40

*

DEMOGRÁFIA

Megjelenik negyedévenként

Felelős szerkesztő: dr. Szabady Egon

Szerkesztőség: Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, II. Buday László u. 1.

Telefon: 358-530

Kiadóhivatal: Budapest, II. Keleti Károly u. 18/b. Telefon: 358-530

Kiadja: a Statisztikai Kiadó Vállalat

Felelős kiadó: Garádi László

60.0950 Athenaeum Nyomda, Budapest (F. v. Soproni Béla)

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központ Hírlap Irodánál (Budapest, V. József
nádor tér 1.) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj fél évre 32,—, egész évre 64,— Ft

Csekk számlaszám: egyéni 61 272, közületi 61 066 (vagy átutalás a M. N. B.

47. sz. folyószámlájára)

TARTALOMJEGYZÉK

TANULMÁNYOK

<i>Dr. Szabady Egon</i> : Magyarország népességszámának alakulása a népszámlálások adatai alapján	5
<i>Dr. Kulcsár Kálmán</i> : Demográfiai tényezők jelentősége a bűnözésben II.	27
<i>Dr. Kislégi Nagy Dénes</i> : Népeştan Malthus előtt	55

KÖZLEMÉNYEK

A Balaton-vidék népessége és idegenforgalma (közleménysorozat)	76
<i>Dr. Klinger András</i> : A Balaton-melletti települések népességfejlődése	76
<i>Kepecs József</i> : Szervezett üdülés a Balatonnál	79
<i>Fenyő Imréné</i> : 1959. évi helyzetkép a balatoni üdülőkről	84
<i>Nozdroviczky Miklósné</i> : A Balaton-melletti magánnyaralók forgalma	88
<i>Sárdi Endre—Dr. Zafir Mihály</i> : A balatoni egyéb vendéglátóhelyek forgalma	94
<i>Dr. Acsádi György</i> : A Balaton külföldi idegenforgalma	97
<i>Mányi Szabó István</i> : A Balaton hétvégi forgalma	100
<i>Salamon Lajos</i> : A halvaszületésekről	107
<i>Dr. Rétháti Miklós</i> : Egyes szülési szövödményekkel kapcsolatos tapasztalatok a nyírbátori járásban	120

FIGYELŐ

Újabb adatok a franciaországi alkoholizmusról (<i>V. Gy.</i>)	123
Az öregkorúak helyzete Angliában (<i>B. L. Á.</i>)	126
Népeştudományi kutatómunka Japánban (<i>V. Gy.</i>)	127
Az 1959. évi szovjet népszámlálás néhány adata (<i>Gy. F.</i>)	128
<i>Jordan Károly (1871—1959)</i>	135
Hírek	135

IRODALOM

KÖNYVEK

<i>Beér János dr.</i> , szerk.: Veszprém megye községeinek komplex áttekintése. 4 kötet, kézirat gyanánt (<i>O. J.</i>)	137
<i>Nyemcsinov, V. Sz.</i> , szerk.: A népességi statisztika problémái. Moszkva, 1959. (<i>Gy. F.</i>)	138
<i>Grabill, W. H.—Kiser, C. V.—Whelpton, P. K.</i> : Az amerikai nők termékenysége. New York—London, 1958. (<i>Th. E.</i>)	140
<i>Coontz, S. H.</i> : Népeştégi elméletek és gazdasági értelmezéseik. London, 1957. (<i>V. Gy.</i>)	141

<i>Gebhard, P. H.—Pomeroy, W. B.—Martin, C. E.—Christenson, C. V.</i> : Terhesség, születés és vetélés. New-York, 1958. (<i>V. Gy.</i>)	142
<i>Barclay, G. W.</i> : A népesség elemzésének technikája. New York—London, 1958. (<i>Th. E.</i>)	144
Járvány-világatlasz. Hamburg, 1952—1960. (<i>V. A.</i>)	144

FOLYÓIRATOK

<i>Jellinek H.—Tabák P.—Gidáli J.—Telkes M.</i> : A kórboncolás statisztikai eredményeinek tanulsága a gerontológia geriatricai vonatkozásaiban. M. T. A. Biológiai csop. közleményei. 1959. 3—4. sz. (<i>A. Gy.</i>)	145
<i>Balogh I.</i> : Szabolcs megyei pásztorösszeírás 1796-ból. Etnographia. 1959. 1—3. sz. (<i>A. Gy.</i>)	145
<i>Morita, Y.</i> : A népszámlálásnál bevallott kor-adatok pontossága. Bulletin de l'Institut International de Statistique. 1958. (<i>B. L. Á.</i>)	146
<i>Hughes, R. B.</i> : Különbségek az emberi termékenységben : a városiasodás és az iparosodás hatása a születési arányszámra. Population Review. 1959. 2. sz. (<i>V. Gy.</i>)	146
<i>Kučera, M.</i> : A születési súly megfigyelése a csehszlovák népmozgalmi statisztikában. Demografie. 1959. 4. sz. (<i>B. I.</i>)	147
<i>Marx, N.</i> : Orvosi statisztika a társadalombiztosítás keretében. Bulletin de l'Institut International de Statistique. 1958. (<i>M. K.</i>)	148
<i>Bourgeois-Pichat, J.</i> : A stabil népesség fogalmának felhasználása a gazdaságilag elmaradt országokban a népesség halandóságának és termékenységének mérésére. Bulletin de l'Institut International de Statistique. 1958. 2. sz. (<i>Th. E.</i>)	149
<i>Glaser, D.—Rice, K.</i> : Bűncselekmény, kor és foglalkoztatottság. American Sociological Review. 1959. október (<i>K. K.</i>)	149
<i>Henry, L.</i> : A termékenység és családtervezés matematikai sajátosságai. Bulletin de l'Institut International de Statistique. 1958. 2. sz. (<i>Th. E.</i>)	150

MAGYARORSZÁG NÉPESSÉGSZÁMÁNAK ALAKULÁSA A NÉPSZÁMLÁLÁSOK ADATAI ALAPJÁN

DR. SZABADY EGON

A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa 1959. évi 30. számú törvényerejű rendelete értelmében Magyarország területén az 1959. évi december hó 31. és 1960. évi január hó 1. napja közti éjjeli állapot alapulvételével általános népszámlálást tartottak. Az összeírás országosan 1960. január 2-án kezdődött meg és január 10-ig minden városban és községben befejezték az adatgyűjtést. A 3210 község és 63 város által készített, még nem ellenőrzött összesítések alapján a Központi Statisztikai Hivatal közzétette a népszámlálás előzetes adatait. Bár az előzetes adatok a későbbi feldolgozások során némileg még módosulhatnak és jelenleg csupán két ismervre (nem és terület : megyék, megyei jogú városok) terjednek ki, mégis alkalmasak arra, hogy segítségükkel megkíséreljük vázolni a magyar népesség számában, nemek szerinti összetételében és területi elhelyezkedésében a legutóbbi évtizedben bekövetkezett változásokat.

A NÉPESSÉG SZÁMÁNAK ALAKULÁSA

Magyarország népességszáma a népszámlálás előzetes adatai szerint 1960. január 1-én 9 977 870 fő volt. Az ország területén a népszámlálás időpontjában eszerint mintegy 773 000 fővel több lakos élt, mint a legutóbbi, 1949. január elsejei népszámláláskor.

A Magyarország jelenlegi területén élő népesség számára vonatkozóan 1840-től rendelkezünk adatokkal. A jelenlegi — 93 030 km²-es — országterületen akkor még csupán 4 millió fő volt a lakosság száma, így népességünk a legutóbbi 120 év alatt mintegy 6 millió fővel, két és félszeresére nőtt. A múlt század ötvenes éveiben — az ún. Bach-korszak idején — tartott két népszámlálás adatai nincsenek a mai országterületre átszámítva. Az ezt követő — 1869. XII. 31-i — első hivatalos magyar népszámlálás adata szerint az ország jelenlegi területén a népesség száma meghaladta az 5 milliót. Az azóta eltelt 90 év alatt Magyarország népessége közel 5 millió fővel emelkedett, azaz a népesség száma megkétszereződött.

1869 óta a magyar statisztikai szolgálat még 9 népszámlálást tartott, és így az 1960. évi népszámlálás a tizedik hivatalos magyar népszámlálás. A tíz megközelítőleg azonos időközben megtartott népszámlálás adata nagy vonalakban jól jellemzi az ország mai területén élő népesség számának növekedését.

1. A népesség számának alakulása a népszámlálások időpontjában, 1869—1960¹
 Численность населения во время переписей населения с 1869 по 1960 год
 Population Figures at Certain Censuses, 1869—1960

Időpont	A népesség száma ²	A népesség számának százalékos alakulása (2)		
		az 1869. évi népszámlálás adatához viszonyítva (3)	az 1900. évi népszámlálás adatához viszonyítva (4)	az előző népszámlálás adatához viszonyítva (5)
1869. XII. 31.	5 011 310	100	73	—
1880. XII. 31.	5 329 191	106	78	106
1890. XII. 31.	6 009 351	120	88	113
1900. XII. 31. ³	6 854 415	137	100	114
1910. XII. 31.	7 612 114	152	111	111
1920. XII. 31.	7 986 875	159	117	105
1930. XII. 31.	8 685 109	173	127	109
1941. I. 31.	9 316 074	186	136	107
1949. I. 1.	9 204 799	184	134	99
1960. I. 1. ⁴	9 977 870	199	146	108

¹ Valamennyi adat Magyarország jelenlegi területére vonatkozik.

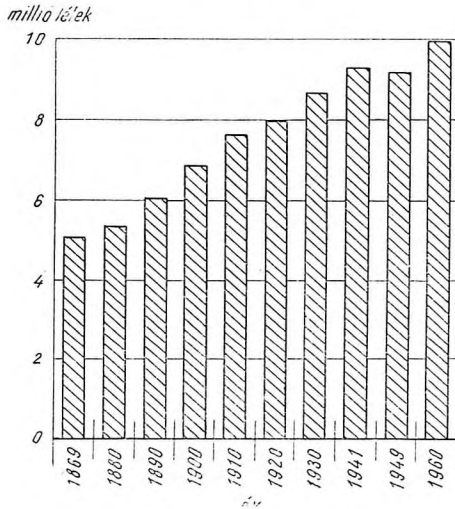
² 1869—1890 csak a polgári népesség, 1900—1960 az összes népesség.

³ Az összes népesség adatai. A polgári népesség száma 6 803 743 fő.

⁴ Előzetes adatok.

Горизонтальная графа: (1) Численность населения; численность населения во процентах (2) к переписи населения (3) 1869-ого года; (4) 1900-ого года; (5) ко прежней переписи.

Heading: (1) Population figures; population number (per cent) as compared to the (2) population census of (3) 1869; (4) 1900; (5) previous census.

1. A népesség számának alakulása a népszámlálások időpontjában, 1869—1960.

Численность населения во время переписей населения с 1869 по 1960 год

Population Figures at Certain Censuses, 1869—1960

A vázolt 90 év alatt a népesség a kapitalizálódás magyarországi kibontakozásának idején, a századforduló körüli három évtizedben növekedett a leggyorsabban. 1880 és 1910 között népszámlálásról-népszámlálásra 11—13%-kal emelkedett az ország lakosságszáma. A növekedés üteme a század elején azonban már hanyatlóban van, amikor az első világháború megtöri a népszaporodás eddigi magas szintjét. A két világháború közötti időszakban a szaporodás egy-egy decenniumban nem éri el a 10%-ot és szám szerint is csökken. A második világháborút is magukba foglaló 40-es évek az egyetlen olyan időszak, amelynek végén az 1949. évi népszámlálás — 1941-hez képest — szaporodás helyett fogyást jelez. A felszabadulást követő második népszámlálás viszont már újra pozitív mérleggel zárul. 1949 és 1960 között a népesség fejlődése 8,4%-os, s még az eddigi legmagasabb népességszámot mutató 1941. évi népszámlálás 9,3 milliós adatához viszonyítva is 7,1%-os az emelkedés.

Magyarország 1960. január 1-i 9 978 000 főnyi lakosságával a 32 európai ország között a tizenharmadik helyet foglalja el. Népeségnagyság tekintetében Hollandia 11 milliós és Belgium 9 milliós népességszáma között állunk. Az európai szocialista országok körében Magyarország a hatodik, csupán Bulgária és Albánia lakosainak száma kevesebb.

Magyarország népességének növekedése a többi európai országhoz viszonyítva a megfigyelt időszakban elég gyors volt. Összehasonlításul kísérjük figyelemmel a 2. táblát, ahol néhány európai ország népességfejlődését a múlt század végétől napjainkig tartott népszámlálások adatai alapján hasonlítjuk össze. Az országok sorába szomszédos országokat (Csehszlovákia, Ausztria), közepes nagyságú — a miénkhez hasonló — lakosságszámúakat (Bulgária, Hollandia, Belgium) és néhány nagyobb európai népességet (Franciaország, Anglia és Wales, Olaszország) vettünk fel. Nem szerepelnek viszont közöttük olyan országok, amelyeknek népszámlálási adatai hiányosak vagy a sok területi változás következtében időben nehezen hasonlíthatók össze.

2. Magyarország és néhány európai ország¹ lakosságszámának százalékos alakulása a népszámlálások időpontjában (1900 = 100)

Процентное распределение численности населения Венгрии и нескольких европейских стран во время переписей населения (1900 = 100)

Percentage Distribution of the Population Figures in Hungary and some European Countries at the Date of Population Censuses (1900 = 100)

Időpont ²	Magyarország	Csehszlovákia	Ausztria	Bulgária	Hollandia	Belgium	Franciaország	Anglia és Wales	Olaszország
1869	73	.	.	.	70	72 ^a	.	70	83
1880	78	91	.	.	79	82	97 ^b	80	88
1890	88	96	.	88 ^c	88	91	98	89	.
1900	100	100	100	100	100	100	100	100	100
1910	111	107	111	116	115	111	102	111	107
1920	117	107	107	129	135	112	101	116	112
1930	127	115 ^d	118	162 ^d	155	121	107	123	122
1941	136	.	117	.	.	.	108 ^e	.	127 ^e
1949	134	100	121	178 ^f	189 ^g	127 ^g	104 ^f	135	141
1960	146	110 ⁱ	123 ⁱ	204 ^h	217 ⁱ	135 ⁱ	113 ⁱ	139 ^j	150 ⁱ

¹ Az adatok a jelenlegi országterületre vonatkoznak. Az ettől való nagyobb eltérések: Csehszlovákia 1890-ig a második világháború előtti terület; Ausztria 1920-ig Burgenland nélkül, Bulgária 1910-ig Dél-Dobrudzsával; Franciaország 1921-ig Elzász-Lotharingia nélkül.

² Eltérő időpontok az egyes országok népszámlálásainál: a) 1866, b) 1876, c) 1892, d) 1934, e) 1936, f) 1946, g) 1947, h) 1956, i) 1957, j) 1958. A 9-re, 0-ra vagy 1-re végződő évben tartott népszámlálások adatainak eltérő időpontját a táblázatban nem jelöltük.

A 2. táblán a népességszám alakulását egységesen 1900-hoz viszonyítjuk. A felsorolt országokban a XX. század első évtizedében — a franciák csaknem stagnáló népességszámától eltekintve — még mindenütt gyors (7–16%-os) a népességnövekedés. Az ezt követő évtizedben azonban az első világháború lefékezi a növekedés ütemét. A területek egy részén a népesség fejlődése megáll (Csehszlovákia, Belgium) vagy visszaesik (Ausztria, Franciaország), másutt meglassul (Magyarország, Bulgária, Anglia és Wales, Olaszország). A népszaporulat egyedül a háborútól megkímélt Hollandiában fokozódott. A 20-as években a szaporodásnak a háborús depressziót követő fellendülése mindenütt — még Franciaországban is — tapasztalható, ez a fellendülés azonban a legtöbb helyen csak átmenetinek bizonyul, amibe a második világháború népesedési következményei is belejátszanak. A második

világháborút követő fejlődést is figyelembe véve végeredményben a magyar népesség a századeleji lélekszámnak csaknem másfélszeresét érte el; a fejlődés üteme körülbelül olyan volt, mint Olaszországban. A táblában közölt országok közül csak kettőé — Bulgáriáé és Hollandiáé — múlja lényegesen felül a magyarországi ütemet, a többi ország népessége — különösen Csehszlovákiáé és Franciaországé — sokkal lassabban növekedett.

A NÉPESSÉGSZÁM ALAKULÁSÁNAK TÉNYEZŐI

A magyar népszámlálások sora közel egy évszázad eseményeit tükrözi. Ilyen hosszú időszakban népesedésünkre számos különböző irányban ható tényező volt befolyással. Ezek legfontosabbjait vázlatosan az alábbiakban kíséreljük meg összefoglalni.

A népesség számának növekedését az alábbi tényezők gyorsították meg:

1. az elmúlt 90 évben folyamatosan javult a halandóság: az 1880-as években mért 30‰ -nél magasabb halálozási aránnyal szemben századunk közepére a halandóság $10\text{--}12\text{‰}$ körüli szintre esett vissza;

2. az első világháborút követő területrendezésig, valamint a második világháború végén és az azt követő néhány évben jelentős számú személy költözött a mai országterületre (főleg Budapestre).

A népesség növekedését ugyanakkor az alábbi tényezők lassították:

1. a születések aránya fokozatosan csökkent: a 80-as évek elején még meghaladta a 40‰ -et, a második világháború éveiben viszont már alatta volt a 20‰ -nek. A népességszám alakulására különleges hatással volt a születési mozgalom területén az első világháborúban tapasztalt mintegy félmillió születéskiesés, amelynek továbbgyűrűző kihatása az 1960-as népszámlálás adataiban is észlelhető.

2. Csökkentette országunk népességszámát a vizsgált időszakban különböző intenzitással jelentkező kivándorlási mozgalom. Különösen jelentős volt a kivándorlók száma az első világháború előtti években: a századforduló és az első világháború között több mint 340 000 személy vándorolt ki, zömében mezőgazdasági proletártömegek. Ezek nagy része nem is tért vissza, a visszavándorlók száma 90 000-nél kevesebb volt. Az első világháború után átmenetileg újból megindult a kivándorlás, a válság éveiben — például 1929-ben — a 10 000 főt is meghaladta. A második világháború után a kivándorlások hatása elhanyagolható, az 1956-os ellenforradalmat követő illegális külföldre távozások azonban átmenetileg visszavetették a népesség fejlődését.

3. Az első világháború előtti nagyobb járványok, elsősorban az 1873. évi nagyon súlyos kolerajárvány növelték a halandóságot.

4. A két világháború jelentős veszteségeket okozott népességünkben: az első világháborúban kb. 230—250 000-re becsülhető a háborús veszteség, a második világháborúban pedig legalább 420 000 volt a háborús halálozások száma (ebből katonai veszteség 135 000 fő és 285 000 fő a polgári — főleg a deportálások és bombázások következtében előállott — veszteség).¹

A fenti — a népesség fejlődését részben elősegítő, részben hátráltató — tényezők az elmúlt évtizedekben különbözőképpen hatottak. Ennek következtében az egyes népszámlálások között mért szaporodás eltérő módon alakult.

¹ Ezek jelentős részét nem anyakönyvezték. A veszteségeket részben az 1941. és az 1949. évi népszámlálások közötti népességszám különbséget alapján számítottuk.

3. A népesség lényeges szaporodásának alakulása a népszámlálások között, 1869—1960
 Фактический прирост населения в периодах между двумя переписями, с 1869 по 1960 год
 Effective Increase of the Population in the Inter-Censal Periods, 1869—1960

Időpont	A népesség száma ¹	Tényleges szaporodás (+) vagy fogyás (–) a két népszámlálás között			
		szám szerint (2)	százalékban (3)	szám szerint (4)	százalékban (5)
1869. XII. 31.	5 011 310	—	—	—	—
1880. XII. 31.	5 329 191	+ 317 881	+ 6,3	+ 28 898	+ 0,6
1890. XII. 31.	6 009 351	+ 680 160	+ 12,8	+ 68 016	+ 1,3
1900. XII. 31. ²	6 854 415	+ 794 392 ⁴	+ 13,2 ⁴	+ 79 439 ⁴	+ 1,3 ⁴
1910. XII. 31.	7 612 114	+ 757 699	+ 11,1	+ 75 770	+ 1,1
1920. XII. 31.	7 986 875	+ 374 761	+ 4,9	+ 37 476	+ 0,5
1930. XII. 31.	8 685 109	+ 698 234	+ 8,7	+ 69 823	+ 0,9
1941. I. 31.	9 316 074	+ 630 965	+ 7,3	+ 62 575	+ 0,7
1949. I. 1.	9 204 799	– 111 275	– 1,2	– 14 056	– 0,2
1960. I. 1. ³ ...	9 977 870	+ 773 071	+ 8,4	+ 70 279	+ 0,8

¹ 1869—1890 csak a polgári népesség, 1900—1960 az összes népesség.

² Az összes népesség adatai. A polgári népesség száma 6 803 743 fő.

³ Előzetes adatok.

⁴ A polgári népesség alapján számítva. Az 1890. és 1900. évi adat közötti különbség összesen +845 064 fő (14,1%); évi szaporodás ennek alapján 84 506 fő (+1,4%).

Горизонтальная графа: (1) Численность населения; фактический прирост (+) или фактическое уменьшение (–) в связи с сведениями прежней переписи (2) число; (3) процент. Годовое среднее (4) число; (5) процент.

Heading: (1) Population figures; effective increase (+) or effective decrease (–) as compared to the previous census figures (2) number; (3) per cent. Annual average (4) number; (5) per cent.

A népesség számának a népszámlálások közötti évi átlagos szaporodása a századforduló körül volt viszonylag is, abszolút számban is a legmagasabb. A század második évtizedében a népszaporulat megcsappant, tényleges fogyás azonban csak a második világháború idején, a 40-es években következett be.

A tényleges szaporodás alakulására a természetes szaporodás, illetve a külső vándormozgalmak különféle erővel hatottak.

Az 1869—1880 közötti időszakban a tényleges szaporodás alacsony színvonalának kialakulásában még nagy szerepe volt a járványhullámok következtében megemelkedett magas halandóságnak, s az emiatt lecsökkent természetes szaporodásnak. A természetes szaporodás arányát azonban 1880-tól az első világháború kitöréséig lényegében változatlan szinten hagyta a halálozások és a születések körülbelül azonos mértékű csökkenése. A két világháború időszakában — elsősorban a háborús veszteségek, illetve a születéskiesések miatt — viszonylag alacsony volt a természetes szaporodás aránya. 1949 után viszonylag magas értéket ért el hazánkban a természetes szaporodás, és számszerűen magasabb volt, mint eddig bármikor.

A külső vándorlások a második világháború előtt egyetlen időszakban sem okoztak jelentősebb változást az ország népességében. Évtizedes *egyenlegük* egyetlen esetben sem haladta meg lényegesen az 1%-ot, akkor sem, ha a bevándorlás aránya volt magasabb (vándorlási nyereség esetén), akkor sem, ha a kivándorlásé (vándorlási veszteség esetén). Megjegyzendő, hogy az első világháború előtti vándorlási nyereségek, illetve a század első évtizedének vándorlási vesztesége az ország akkori területéhez viszonyítva részben még belső vándorlási különbözet volt. Az 1941 és 1949 között kimutatott 444 000 fős „vándorlási veszteség” legalább kétharmada a nem

anyakönyvezett háborús halálozások eredménye. Az 1949 és 1960 között tapasztalható viszonylag nagyobb mérvű vándorlási veszteség az elsősorban 1956—1957-ben illegálisan külföldre távozásokból adódik.

4. A népesség tényleges és természetes szaporodásának alakulása az egyes népszámlálások között

Фактический и естественный прирост населения в периодах между двумя переписями
Effective and Natural Increase of the Population in the Inter-Censal Periods

Időszak ¹	Tényleges szaporodás(+) fogyás(-) (1)	Ebből		Tényleges szaporodás(+) fogyás(-) (1)	Ebből	
		természetes szaporodás(2)	vándorlási nyereség(+) veszteség(-) (3)		természetes szaporodás(2)	vándorlási nyereség(+) veszteség(-) (3)
	szám szerint (ezer fő)				% -ban	
1869—1880 ...	+ 318	.	.	+ 6,3	.	.
1880—1890 ...	+ 680	647	+ 33	+ 12,8	12,2	+ 0,6
1890—1900 ...	+ 794	732	+ 62	+ 13,2	12,2	+ 1,0
1900—1910 ...	+ 758	837	— 79	+ 11,1	12,2	— 1,1
1910—1920 ...	+ 375	362 ²	+ 13	+ 4,9	4,7	+ 0,2
1920—1930 ...	+ 698	772	— 74	+ 8,7	9,6	— 0,9
1930—1941 ...	+ 631	560	+ 71	+ 7,3	6,5	+ 0,8
1941—1949 ...	— 111	333 ²	— 444	— 1,2	3,6	— 4,8
1949—1960 ...	+ 773	917	— 144	+ 8,4	10,0	— 1,6

¹ Az egyes időszakok a népszámlálások időpontjának megfelelően különböző terjedelműek: általában tíz évesek, kivéve 1869—1880 és 1949—1960 között, amikor 11 év, 1930—1941 között 10 év és 1 hónap, továbbá 1941—1949 között 7 év és 11 hónap.

² A háborús halálozások közül csupán az itthonanyakönyvezettek figyelembevételével. A második világháború kb. 420 000-es háborús embervesztésének jelentős része ezért a vándorlási veszteség adatai között szerepel.

Горизонтальная графа: (1) Фактический прирост (+), фактическое уменьшение (—); в том числе: (2) естественный прирост; (3) избыток (+), убыток (—) миграции.

Heading: (1) Effective increase (+), effective decrease (—); of which: (2) natural increase; (3) excess (+), losses (—) due to migration.

5. Magyarország és néhány európai ország¹ lakosságszámának évi átlagos² növekedése a népszámlálások között, százalékban kifejezve

Средний прирост населения Венгрии и нескольких европейских стран по годам, в процентах, в периодах между двумя переписями

Percentage Distribution of the Annual Increase of Population Figures in Average, in Hungary and some European Countries, in the Inter-Censal Periods

Időszak ¹	Magyarország	Cseh-szlovákia	Ausztria	Bulgária	Hollandia	Belgium	Franciaország	Anglia és Wales	Olaszország
1860—1869	0,80	.	.	1,25	0,68
1869—1880	0,56	.	.	.	1,14	0,85	0,41	1,35	0,60
1880—1890	1,21	0,55	.	0,97	1,18	0,95	0,07	1,11	.
1890—1900	1,25	0,38	.	1,55	1,24	0,98	0,23	1,15	0,69
1900—1910	1,05	0,67	1,07	1,45	1,39	1,04	0,18	1,04	0,64
1910—1920	0,48	0,00	—0,32	1,12	1,45	0,06	—0,10	0,48	0,45
1920—1930	0,84	0,76	0,31	1,31	1,46	0,81	0,53	0,54	0,87
1930—1941	0,70	.	—0,31	.	.	.	0,03	.	0,84
1941—1949	—0,15	0,52	0,34	0,77	1,18	0,30	—0,34	0,46	0,69
1949—1960	0,74	1,10	0,15	1,37	1,33	0,59	0,98	0,45	1,07

¹ A területre és az időpontra vonatkozó jegyzeteket lásd a 2. tábla ¹ és ² jegyzeteinél.

² Mértani átlag alapján számolva.

A tényleges szaporodás — nagyobbreszt a természetes szaporodás hatására — a népszámlálások által közrefogott időszakokban európai vi-

szonylatban elég magas volt. Átlagos üteme 1880 és 1910 között meghaladta az évi 1%-ot, s az 5. táblán összehasonlításként felsorolt európai országok között (a táblázatban szereplő országok azonosak a 2. táblázatban említettekkel) elől állott. Az 5. tábla kilenc országából az 1880—1890-es évtizedben Magyarország évi átlagos szaporulata volt a legmagasabb, s a következő két évtizedben is csak Bulgária, ill. Ausztria, Bulgária és Hollandia szaporodása előzte meg. A két világháború közötti korszakban Magyarország szaporodásának üteme a közepesnél valamivel gyorsabb, a második világháború után pedig valamivel lassúbb volt.

A NÉPESSÉGSZÁM ALAKULÁSA AZ UTOLSÓ KÉT NÉPSZÁMLÁLÁS KÖZÖTTI IDŐBEN

A két utolsó népszámlálás közötti időszakban az ország lakosságának alakulásáról nem voltak pontos adataink, mert a külső vándorlások számbavételét a Központi Statisztikai Hivatal csak 1956-ban szervezte meg. 1949 és 1956 között a Hivatal — a korábbi gyakorlat szerint — csupán a természetes népmozgalom — a születések és halálozások — számbavétele alapján végezte a népesség továbbszámítását. Ez a gyakorlat a lakosság szám megállapításánál egészen az 1941. évi népszámlálásig nem okozott nagyobb hibákat, mert bár a külső vándormozgalmak időnként elég nagyarányúak voltak, tiszta mérlegük — amint a 4. táblán láttuk — nem adott $\pm 80\ 000$ főnél nagyobb vándorlási nyereséget vagy veszteséget. 1941 óta viszont a vándorlási különbözetek mindkét népszámlálás közötti időszakban jelentősen meghaladták a 100 000 főt. (Az 1941—1949 között kimutatott vándorlási veszteségnek legalább kétharmada ugyanis nem anyakönyvezett háborús halálozásokból adódott.)

A magyar népességstatisztika említett gyakorlata a népszámlálási intervallumokban adódó népességtovábbvezetési hibákat utólag oly módon korrigálta, hogy a két egymást követő népszámlálás lakosságának különbsége és a természetes szaporodás között mutatkozó különbözetet vándorlási különbözethez tekintette, s ezt valamilyen fiktív feltétel alapján az egyes népszámlálások közötti évekre mechanikusan megosztotta. Az így utólag helyesbített népességszámok alapján számítottak azután át több intenzitási mutatószámot, elsősorban természetesen a népmozgalmi statisztika területén.

A korábban követett népességtovábbszámítási és helyesbítési eljárás a magyar népességstatisztikával szemben a szocialista tervgazdálkodás útjára való rátérés után megnövekedett igényeket már nem elégíthette ki, ezért a Központi Statisztikai Hivatal 1955-ben megszervezte a belső vándormozgalmak folyamatos számbavételét, s ennek nyomán, 1957-ben, a külső vándormozgalmak megfigyelése is megkezdődött.

A vándorlási statisztika megszervezése a népességtovábbvezetés pontosságát jelentősen megjavította; az 1960. jan. 1-re meghatározott népességszám csak kis mértékben tért el a népszámlálás előzetes adatától. 1960. január 1-én a lakosság száma a népességtovábbszámítás adatai szerint 9 936 000, a népszámlálás előzetes eredménye pedig: 9 978 000. A különbség tehát mindössze 42 000 fő, a népességszám 0,4%-a, kevesebb mint az 1930-ban és 1941-ben mért különbözethez fele (0,8—0,9%). A vándormozgalmak számbavétele nélkül a természetes szaporodás alapján történő

továbbvezetés és a népszámlálás adatai közötti különbség 144 000 főt tett volna ki, 1,4%-ot.

Az 1949. és 1960. évek közötti időre a népességszámok korrigálását az alábbi támpontok alapján végezhetjük el:

1. az 1949. évi népszámlálás végleges adata,
2. az 1960. évi népszámlálás előzetes adata,
3. a természetes szaporodás 1949—1959 között,
4. a megfigyelt külső vándorlási különbözet 1956—1959 között,
5. az 1949—1955 közötti időszak külső vándorlásáról különböző helye-

ken gyűjtött adatok,

6. a 3—5. pontok figyelembevételével az 1. és 2. pontok között adódó különbözet arányos elosztása 1949—1955 között.

A számítás vázlatos menetét és eredményeit a 6. táblán ismertetjük. A korrigált népességszámok mellett összehasonlításként a népességtovábbvezetésből adódó számokat is közöljük, amelyeket a Központi Statisztikai Hivatal kiadványaiban korábban közzétett. A két adatsor között a különbség természetesen kezdetben a legkisebb, és attól kezdve — egészen a külső vándorlások megfigyeléséig — növekszik.

6. A népességszámok helyesbítésének menete 1949—1960 között (1000 fő)

Ход исправления численности населения в 1949—1960 гг. (1000 жителей)
Adjustment of Population Figures, 1949—1960 ('000 Omitted)

Év	A népesség száma az év elején (helyesbített adat)	A termé- szetes szaporodás	A nyilvántartott és a számított vándorlási különbözet	A tényleges szaporodás	A népesség száma az év végén	
	(1)	(2)	(3)	(4)	helyesbített adat (5)	továbbvezetésből származó adat (6)
1949	9205*	85	5	90	9295	9289
1950	9295	88	4	92	9387	9378
1951	9387	81	1	82	9469	9459
1952	9469	78	6	84	9553	9537
1953	9553	95	7	102	9655	9632
1954	9655	117	7	124	9779	9749
1955	9779	112	6	118	9897	9861
1956	9897	89	— 141	— 52	9845	9804
1957	9845	63	— 42	21	9866	9826
1958	9866	61	2	63	9929	9889
1959	9929	48	1	49	9978*	9936

* Népszámlálási adat.

Горизонтальная графа: (1) Численность населения в начале года (исправленные сведения); (2) естественный прирост; (3) зарегистрированный и исключенный избыток миграции; (4) фактический прирост; численность населения в конце года (5) исправленные сведения; (6) сведения непрерывной регистрации.

Heading: (1) Population figures at the beginning of the year (adjusted items); (2) natural increase; (3) recorded and computed excess of migration; (4) effective increase; population figures at the end of the year (5) adjusted items; (6) continuous registration records.

Megjegyezzük, hogy a 6. táblában közölt helyesbített népességszám adatok nem tekinthetők véglegesnek. Amennyivel a népszámlálás végleges lélekszámadata különbözni fog az előzetes adattól, annyival módosítani kell a 6. pontban megjelölt különbözetet is.

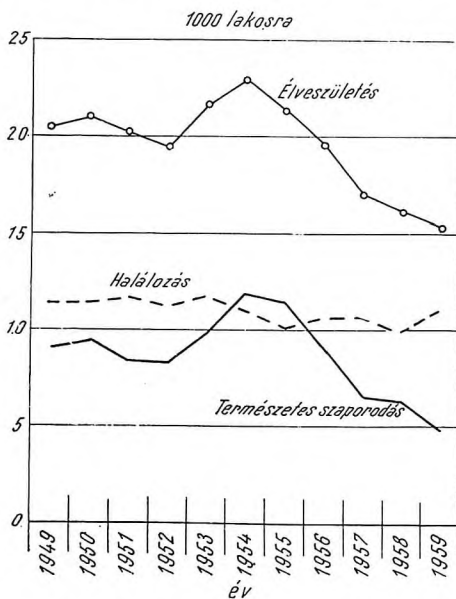
A táblázattal kapcsolatban felmerülhet az a kérdés is, hogy a népszámlálások adatai és a vándorlási statisztika részbeni figyelembevételével

történő népességtovábbszámítás között mutatkozó 0,4%-os különbséget nem tulajdonítható-e a minden népszámlálási műveletnél szükségszerűen jelentkező statisztikai hibának? Ha figyelembe vesszük azt, hogy a kihagyások és a többszörös számbavételek különbszeteiként adódó „számlálási hiba” a fejlett országokban tartott népszámlálásoknál is a népesség 0,2–1,4%-áig emelkedik (Egyesült Királyság 0,2, Franciaország 0,5, Német Szövetségi Köztársaság 1,1, Egyesült Államok 1,4), s egyes közép- és délamerikai országoknál már 5–10%-os számbavételi hibát is mértek², akkor annak a feltételezésnek is van jogosultsága, hogy néhány tized százaléknyi nagyságrendű hibát a magyar népszámlálások adatai is tartalmaznak. A számlálási hibahatárok megállapítására azonban a korábbi népszámlálások nem tettek kísérletet, s ilyenfajta vizsgálatok elvégzésére az 1960. évi népszámlálás eddigi munkálatai még nem adtak módot. A számlálási hiba nagyságrendjének megállapítására az 1960. évi népszámlálás adatainak ellenőrzése, az életkor és nem szerint feldolgozott adatok tanulmányozása és az ideiglenesen jelenlevő és távollevő népességkategóriák egybevetése alkalmával nyílik majd lehetőség.

A népességszám 1949–1960 közötti alakulásának helyesbített adatsora a népesség egyenlőtlen fejlődéséről ad számot. A két népszámlálás közötti egyenlőtlen népességfejlődés a természetes szaporodásban és a vándormozgalmak alakulásában jelentkező változások következménye.

A természetes szaporodás évenkénti száma a vizsgált időszakban igen erősen hullámzott: 1949–1953 között 80–90 000 fő körül mozgott, 1954–1955-ben 110 000 fölé emelkedett, majd 1957–1958-ban 60 000-re, 1959-ben pedig 50 000-nél kevesebbre esett vissza. Az 1000 lakosra jutó természetes szaporulat 1954. évi — 12‰-es — értéke magasabb volt, mint az első világháború kitérőse óta bármikor, az 1959. évi 4,8‰-os természetes szaporodás viszont a háborús évektől eltekintve az eddig mért legalacsonyabb érték.

A természetes szaporodás ingadozását elsősorban az elveszületések számában bekövetkezett különbségek okozták. Az elveszületések aránya 1952-ig a háborút követő föllendülés következtében lényegében 20‰ körüli szinten mozgott, 1953-tól emelkedett, 1955-től azonban fokozatosan csökkent és 1959-ben az eddigi legalacsonyabb szintre ért.

II. A természetes népmozgalmak alakulása, 1949–1959

Естественное движение населения в 1949—1959 гг

Trends of Vital Statistics, 1949—1959

² Lásd: Acsádi Gy.—Klinger A.—Szabady E.: A világ népessége. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1959. 413–414. oldalon.

1949—1959. években az élveszületések száma összesen 2 073 000, a halálozásoké 1 156 000 fő volt, a legutóbbi 11 év alatt tehát a természetes szaporodás 917 000 főt tett ki. Az 1949. évi népszámlálás adataiból kiindulva, a 917 000 fős természetes szaporodás hozzáadásával az ország népességszámának 1960. január 1-én 10 122 000 főnek kellett volna lennie. A népszámlálás előzetes adatai szerint viszont ez időpontban a népesség száma 9 978 000 fő, ami — mint említettük — annak a következménye, hogy 1949 és 1960 között 144 000 fős vándorlási veszteség következett be.

A két népszámlálás közötti időszak külső vándormozgalmának legjelentősebb tényezője az 1956-ban és 1957-ben az ellenforradalmat követő illegális kivándorlás, amelynek keretében mintegy 190 000 személy hagyta el az ország területét. Ezek közül mintegy 21,5 ezerre tehető a hazatértek száma. Az ezen kívüli külső vándormozgalom — kivándorlások, áttelepülések, hazatérések, bevándorlások stb. — pozitív egyenlege a két népszámlálás adatai szerint 24 500 főt tesz ki. Az 1949. és az 1960. évi népszámlálás közötti időszakban tehát a külső vándorlási veszteség végeredményben 144 000 fő volt.

Összegezve: az utolsó népszámlálás óta a népesség jelentősen fejlődött, s a rendkívüli kivándorlási hullám fellépése nélkül az ország lakossága meghaladta volna a tízmilliót, amit így feltehetően csak ez év közepén fog elérni. A vázolt időszakban a természetes szaporodás ugyan több mint hatszorosa volt a vándorlási különbözethöz, de a vándorlási különbözet így sem elhanyagolható mértékű, különösen akkor, ha figyelembe vesszük azt is, hogy intenzitása és iránya évről évre változik.

A NAGYOBB TERÜLETI EGYSÉGEK NÉPESSÉGSZÁMÁNAK ALAKULÁSA

A népszámlálás előzetes adatai alapján Budapest, a megyék és a megyei jogú városok népességfejlődéséről is számot adhatunk. Az elmúlt 11 év alatt — amint ez az 1954. évi lakásösszeírás és az 1955-től bevezetett belső vándorlási statisztika adatai alapján várható volt — a nagyobb területi egységeink jelenlevő lakosságának a száma jelentős mértékben és — a vándormozgalom hatására — a természetes szaporodás területi adataitól eltérő módon megváltozott.³

Egyes területek népessége a szocialista iparosodás és az ennek következményeként jelentkező népességvonzás hatására az országos átlagnál — 8,4%-nál — nagyobb arányban növekedett. Így főleg 1949-hez képest a belső vándorlások miatt jelentős mértékben megnőtt a lakosságszám Budapesten és a megyei jogú városokban (különösen Miskolcon és Pécsen), illetve a megyék közül Komárom, Fejér, Pest, Veszprém és Borsod-Abaúj-Zemplén megyékben. Ugyanakkor egyes — főleg mezőgazdasági — megyék lakosságszáma a munkaerő elszívása következtében alig fejlődött, sőt négy megyében vissza is esett. A lakosságszám kismértékű csökkenése Csongrád, Békés, Bács-Kiskun és Tolna megyékben jelentkezett.

Hosszabb időtávlatban vizsgálva az egyes területek népességfejlődését, azt tapasztaljuk, hogy a legnagyobb mértékben Budapest és a megyei városok népességszáma növekedett. Budapesten a jelenlevő népesség száma

³ Az egyes területi egységek lakosságszámának időbeli egybevetésénél az összehasonlítás a továbbiakban mindig a mai közigazgatási beosztás szerint átszámított adatok alapján történik.

közel hatszorosa volt az 1869. évinek, Miskolcon meghaladta, Pécsset pedig megközelítette a négy és félszerest. A megyék közül az első népszámláláshoz viszonyítva a népesség növekedése Pest és Komárom megyében a legjelentősebb (mindkét helyen meghaladja a 130%-ot).

7. A terület, a népesség és a népsűrűség alakulása 1949, 1960

Территория, население и плотность населения в 1949 и 1960 гг.

Area, Population, and Population Density in 1949 and 1960

Megye, ill. város	Terület km ²	A jelenlevő népesség száma (ezer fő)		Az 1 km ² -re jutó lakosok száma ¹		A népességszám és a népsűrűség százalékos válto- zása (1949=100)
		1949. I. 1.	1960. I. 1. ²	1949. I. 1.	1960. I. 1. ²	
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)
Budapest	526	1590	1807	3023	3436	114
Debrecen	446	111	129	249	290	116
Miskolc	224	109	144	487	644	132
Pécs	145	88	115	609	791	131
Szeged	112	87	99	774	881	114
Baranya	4 391	272	286	62	65	105
Bács-Kiskun ...	8 363	592	587	71	70	99
Békés	5 666	472	468	83	83	99
Borsod-Abaúj- Zemplén	7 024	522	583	74	83	112
Csongrád	4 151	342	335	82	81	98
Fejér	4 408	296	360	67	82	122
Győr-Sopron ...	4 014	364	392	91	98	108
Hajdú-Bihar ...	5 766	387	393	67	68	102
Heves	3 638	316	349	87	96	110
Komárom	2 254	221	270	98	120	122
Nógrád	2 544	215	236	84	93	110
Pest	6 384	685	782	107	123	114
Somogy	6 080	364	372	60	61	102
Szabolcs-Szatmár	5 935	558	588	94	99	105
Szolnok	5 571	451	465	81	83	103
Tolna	3 582	270	268	75	75	99
Vas	3 339	283	283	85	85	100
Veszprém	5 187	345	393	67	76	114
Zala	3 280	266	274	81	84	103
<i>Magyarország</i>						
összesen	93 030	9205	9978	99	107	108

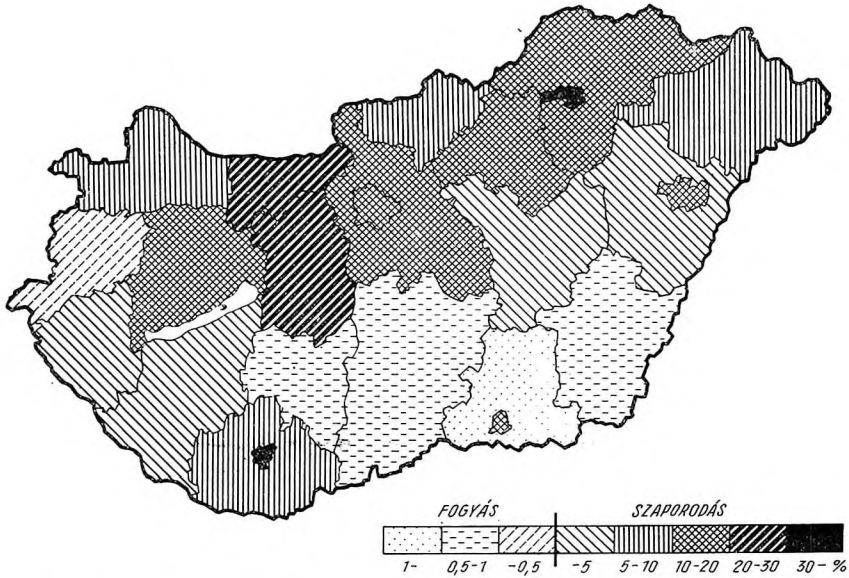
¹ A kerekítés nélküli adatok alapján.

² Előzetes adatok.

Горизонтальная графа: (1) Территория км²; наличное население (1000 жителей) (2) 1. 1. 1949 г.; (3) 1. 1. 1960 г.; численность жителей на 1 км² (4) 1. 1. 1949 г.; (5) 1. 1. 1960 г.; (6) процентное изменение численности и плотности населения (1949 = 100).

Heading: (1) Area sq. km.; de facto population ('000 omitted) (2) 1.1. 1949; (3) 1.1.1960; population number per sq. km. (4) 1.1.1949; (5) 1.1.1960; (6) percentage changes in the population number and density of population (1949 = 100).

Budapest és a négy megyei jogú város együttes népessége 1900-ban az ország lakosságának még csak 16,3%-át tette ki. Ez az arány 1949-ben már 21,6, 1960-ban pedig 23%-ra emelkedett. Az 1949 és 1960 közötti tényleges szaporulatnak 40%-a az öt legnagyobb városra esik és csak 60%-a a megyékre.

III. A népszaporodás alakulása az ország nagyobb területi egységeiben, 1949—1960
Прирост населения по важнейшим территориальным единицам с 1949 по 1960 год
Population Increase by Major Civil Divisions, 1949—1960

Budapest 1960. január 1-i 1 807 000-es népességszáma csupán a népszámlálás eszmei időpontjában jelenlevő népességszámra vonatkozik. A főváros állandó népességszáma ennél mintegy 30 000 fővel magasabb, és ugyanakkor 200 000-en felül van azoknak a száma, akik Budapest környékén laknak, de naponta bejárnak a fővárosba dolgozni. Így Budapest úgynevezett „nappali népességének” a száma meghaladja a 2 millió főt.

8. A népesség számának alakulása Budapesten és a megyei jogú városokban, 1900—1960
Численность населения в Будапеште и в комитатских городах в 1900—1960 гг.
Population Figures in Budapest and in the County Towns, 1900—1960

Város	A népesség száma (ezer fő) (1)				
	1900. XII. 31.	1930. XII. 31.	1941. I. 31.	1949. I. 1.	1960. I. 1.*
Budapest	861	1442	1712	1590	1807
Debrecen	70	112	120	111	129
Miskolc	61	94	115	109	144
Pécs	54	74	88	88	115
Szeged	68	90	92	87	99

* Előzetes adatok.

Горизонтальная графа: (1) Численность населения (1000 жителей).

Heading: (1) Population figures ('000 omitted).

A főváros egyes kerületeinek népességszáma 1949-hez viszonyítva rendkívül eltérő módon alakult. Szaporodás ugyan minden kerületben mutatkozott, ez azonban nagyon különböző volt. A szaporodás szám szerint 1000 és 24 000 fő, a szaporodási százalékarány 1,1 és 37,5% között mozog.

Az egyes budapesti kerületek közül az 1949-ben még a legkisebb lakosságú — mindössze 32 000 főnyi — első kerület népessége szaporodott a legnagyobb arányban, 37,5%-kal, s lakossága most megelőzi a XXII. és XVII. kerületét. Ez a kiemelkedően gyors növekedés annak következménye, hogy az 1949-ben még erősen romos, részben lakhatatlan várkerületet időközben restaurálták, s ma mintegy 12 000 emberrel többen laknak itt, mint 11 éve. Az első kerület után Csepelen (XXI.), a budai oldalon a XI. kerületben, a pesti oldalon pedig az V. és a XIV. kerületben (Zugló) szaporodott leginkább a népesség, de nagy szaporodást mutat a többi budai kerület népessége is, elsősorban a tizenkettedik és a második kerületé.

Budapestnek a Duna jobbpartján elterülő oldalán jóval kevesebben laknak, mint a balparton. A budai oldal lakossága 1949-ben 353 000, 1960-ban 434 000 főt számlált; a népesség a jobbparton gyorsabban növekszik, mint a pesti oldalon. 1949-ben a budai oldal Budapest lakosságának 22,2%-át, 1960-ban pedig már 24,0%-át tette ki. A budai kerületek népessége a vizsgált időszakban 123%-ra, a pestieké — Csepelt is hozzászámítva — csak 111%-ra nőtt.

A legnagyobb népességszámú budapesti kerület a VIII., 143 000 lakossal, népessége csaknem ugyanannyi, mint Miskolc. A nyolcadik kerület mögött a XIII. csak ezer fővel marad el. Százezer lakosnál népesebb kerület

9. Budapest népességszáma kerületenként, 1949—1960
 Численность населения в Будапеште по районам в 1949—1960 гг.
 Population Figures in Budapest by Districts, 1949—1960

Kerület	A népesség száma (ezer fő)		A népesség szaporodása	
	1949. I. 1.	1960. I. 1.*	ezer fő	%
I.	32	44	12	37,5
II.	79	95	16	20,3
III.	66	78	12	18,2
IV.	70	78	8	11,4
V.	53	66	13	24,5
VI.	82	91	9	11,0
VII.	115	120	5	4,3
VIII.	140	143	3	2,1
IX.	94	95	1	1,1
X.	63	69	6	9,5
XI.	87	110	23	26,4
XII.	56	68	12	21,4
XIII.	131	142	11	8,4
XIV.	92	116	24	26,1
XV.	57	62	5	8,8
XVI.	46	53	7	15,2
XVII.	36	42	6	16,7
XVIII.	59	69	10	16,9
XIX.	63	65	2	3,2
XX.	89	102	13	14,6
XXI.	47	60	13	27,7
XXII.	33	39	6	18,2
Összesen	1590	1807	217	13,6

* Előzetes adatok.

Горизонтальная графа: (1) Численность населения (1000 жителей); (2) прирост населения.

Heading: (1) Population figures ('000 omitted); (2) increase of the population.

még a VII., a XIV., a XI. és a XX. is. A népesség a nagy lélekszámú, sűrűn lakott pesti belső — VII., VIII. és IX. — kerületben fejlődött legkevésbé.

Az egyes megyék népszaporodásában az elmúlt időszakban különféle-képpen jelentkezett a természetes népmozgalom, illetve a vándorlás hatása.

A természetes szaporodás aránya Szabolcs-Szatmár, Komárom, Hajdú-Bihar, Borsod-Abaúj-Zemplén és Fejér megyékben, valamint Miskolc városban volt a legmagasabb, Szegeden és Budapesten, illetve a megyék közül Somogyban és Csongrádban a legalacsonyabb.

Ugyanakkor a természetes szaporodást több helyen jóval túlhaladta a vándormozgalmak hatása, amely a városokban és az ipari megyékben általában többletet, a mezőgazdasági megyékben viszont vándorlási veszteséget eredményezett. A külső vándorlási veszteség figyelmen kívül hagyásával számított belső vándorlási egyenleg szerint Budapesten és a megyei jogú városokon kívül csupán öt megyében jelentkezett bevándorlási többlet, 13 megyében az elvándorlások voltak túlsúlyban, Győr-Sopron megyében pedig a vándorlás mérlege kiegyenlített. A népesség számához viszonyítva a belső vándorlási nyereség Pécsen és Miskolcon a legjelentősebb. A megyék közül viszonylag legnagyobb a vándorlási gyarapodása Komárom megyé-

10. A népesség szaporodása megyénként, 1949—1960*

Прирост населения по областям с 1949 по 1960 год
Population Increase by Counties, 1949—1960

Terület	Tényleges szaporodás (+) fogyaszt (-)	Természetes szaporodás	Vándorlási nyereség (+) veszteség (-)	E b b ő l	
				külső vándorlási veszteség	belső vándorlási nyereség, veszteség
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
				Szám szerint (ezer fő) (6)	
Budapest főváros	+217	85	+132	-77	+209
Debrecen megyei jogú város ...	+ 18	12	+ 6	- 1	+ 7
Miskolc megyei jogú város ...	+ 35	14	+ 21	- 2	+ 23
Pécs megyei jogú város ...	+ 27	6	+ 21	- 1	+ 22
Szeged megyei jogú város ...	+ 12	4	+ 8	- 1	+ 9
Baranya megye	+ 14	24	- 10	- 2	- 8
Bács-Kiskun megye	- 4	51	- 55	- 3	- 52
Békés megye	- 4	40	- 44	- 1	- 43
Borsod-Abaúj-Zemplén megye ..	+ 61	78	- 17	- 3	- 14
Csongrád megye	- 7	22	- 29	- 0	- 29
Fejér megye	+ 64	41	+ 23	- 2	+ 25
Győr-Sopron megye	+ 28	44	- 16	-16	+ 0
Hajdú-Bihar megye	+ 6	57	- 51	- 1	- 50
Heves megye	+ 33	27	+ 6	- 1	+ 7
Komárom megye	+ 49	31	+ 18	- 4	+ 22
Nógrád megye	+ 21	24	- 3	- 1	- 2
Pest megye	+ 97	70	+ 27	- 7	+ 34
Somogy megye	+ 8	23	- 15	- 2	- 13
Szabolcs-Szatmár megye	+ 30	105	- 75	- 3	- 72
Szolnok megye	+ 14	45	- 31	- 1	- 30
Tolna megye	- 2	22	- 24	- 1	- 23
Vas megye	+ 0	25	- 25	- 6	- 19
Veszprém megye	+ 48	43	+ 5	- 6	+ 11
Zala megye	+ 8	24	- 16	- 2	- 14
<i>Magyarország összesen ...</i>	<i>+ 773</i>	<i>917</i>	<i>-144</i>	<i>-144</i>	<i>0</i>

Terület	Tényleges szaporodás (+) fogyás (-)	Természetes szaporodás	Vándorlási nyereség (+) veszteség (-)	Ebből	
				külső vándorlási veszteség	belső vándorlási nyereség, veszteség
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
	Az 1949. évi népességszámhoz viszonyítva (%) (7)				
Budapest főváros	+13,6	5,3	+ 8,3	-4,8	+13,1
Debrecen megyei jogú város ...	+16,2	10,8	+ 5,4	-0,9	+ 6,3
Miskolc megyei jogú város ...	+32,1	12,8	+19,3	-1,8	+21,1
Pécs megyei jogú város ...	+30,7	6,8	+23,9	-1,1	+25,0
Szeged megyei jogú város ...	+13,8	4,6	+ 9,2	-1,1	+10,3
Baranya megye	+ 5,1	8,8	- 3,7	-0,7	- 3,0
Bács-Kiskun megye	- 0,7	8,6	- 9,3	-0,5	- 8,8
Békés megye	- 0,8	8,5	- 9,3	-0,2	- 9,1
Borsod-Abaúj-Zemplén megye ..	+11,7	15,0	- 3,3	-0,6	- 2,7
Csongrád megye	- 2,1	6,4	- 8,5	-0,0	- 8,5
Fejér megye	+21,6	13,8	+ 7,8	-0,7	+ 8,5
Győr-Sopron megye	+ 7,7	12,1	- 4,4	-4,4	+ 0,0
Hajdú-Bihar megye	+ 1,5	14,7	-13,2	-0,3	-12,9
Heves megye	+10,4	8,5	+ 1,9	-0,3	+ 2,2
Komárom megye	+22,2	14,0	+ 8,2	-1,8	+10,0
Nógrád megye	+ 9,8	11,2	- 1,4	-0,5	- 0,9
Pest megye	+14,2	10,2	+ 4,0	-1,0	+ 5,0
Somogy megye	+ 2,2	6,3	- 4,1	-0,6	- 3,5
Szabolcs-Szatmár megye	+ 5,4	18,8	-13,4	-0,5	-12,9
Szolnok megye	+ 3,1	10,0	- 6,9	-0,2	- 6,7
Tolna megye	- 0,7	8,2	- 8,9	-0,4	- 8,5
Vas megye	+ 0,0	8,8	- 8,8	-2,1	- 6,7
Veszprém megye	+13,9	12,4	+ 1,5	-1,7	+ 3,2
Zala megye	+ 3,0	9,0	- 6,0	-0,8	- 5,2
Magyarország összesen ...	+ 8,4	10,0	- 1,6	-1,6	0

* Az 1960. évi előzetes adatok alapján.

Горизонтальная графа: (1) Фактический прирост (+), фактическое уменьшение (-); (2) естественный прирост; (3) избыток (+), убыток (-) миграции; в том числе: (4) убыток внешней миграции (-); (5) избыток (+), убыток (-) внутренней миграции; (6) число (1000 жителей); (7) в процентах к численности населения 1949-ого года.

Heading: (1) Effective increase (+), effective decrease (-); (2) natural increase; (3) excess (+), losses (-) due to migration; of which: (4) losses due to international migration (-); (5) excess (+), losses (-) due to internal migration; (6) number ('000 omitted); (7) compared to the population number in 1949 (per cent).

nek. Az elvándorlások legnagyobb mértékben Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár megye népességszámát apasztották.

A külső vándorlások hatása is nagymértékben eltérő volt az ország különböző területein. A legnagyobb mérvű veszteség Budapest, Győr-Sopron megye és általában a dunántúli megyék népességét érte.

A NÉPSŰRŰSÉG ALAKULÁSA

A népesség számának emelkedésével párhuzamosan növekedett a népsűrűség is. Magyarország 93 030 km²-es területén jelenleg a népsűrűség magasabb, mint eddig bármikor. 1840-ben az ország mai területén kevesebb mint 43 lakos jutott 1 km²-re és az első hivatalos magyar népszámlálás időpontjában is csupán 54 fő. Azóta ez a szám csaknem megkétszereződött, 1960. január 1-én egy négyzetkilométeren 107 fő élt.

11. A népsűrűség alakulása, 1869—1960

Плотность населения с 1869 по 1960 год

Population Density, 1869—1960

Időpont	Népsűrűség 1 km ² -re (1)	Az 1 km ² -re jutó népsűrűség emelkedése (+) vagy csökkenése (—) az előző népszámláláshoz viszonyítva	
		(2)	1869-hez viszonyítva (3)
1869. XII. 31.	53,9	—	—
1880. XII. 31.	57,3	+ 3,4	+ 3,4
1890. XII. 31.	64,6	+ 7,3	+ 10,7
1900. XII. 31.	73,7	+ 9,1	+ 19,8
1910. XII. 31.	81,8	+ 8,1	+ 27,9
1920. XII. 31.	85,9	+ 4,1	+ 32,0
1930. XII. 31.	93,4	+ 7,5	+ 39,5
1941. I. 31.	100,1	+ 6,7	+ 46,2
1949. I. 1.	98,9	— 1,2	+ 45,0
1960. I. 1.*	107,3	+ 8,4	+ 53,4

* Előzetes adatok.

Горизонтальная графа : (1) Плотность населения на 1 км²; повышение (=) или уменьшение (—) плотности населения на 1 км² по сравнению (2) с прежней переписью; (3) с переписью 1869-ого года.

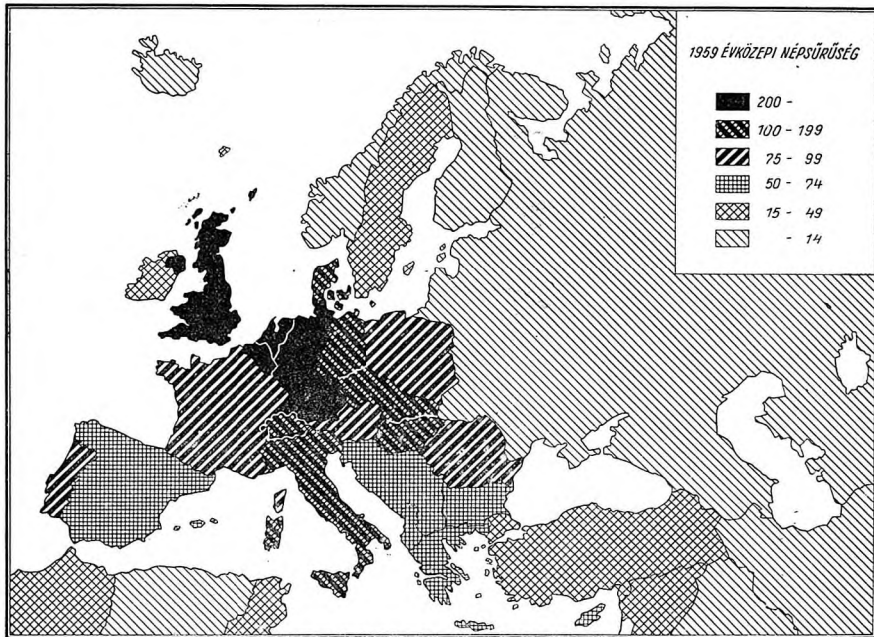
Heading : (1) Population density per sq. km.; increase (+) or decrease (—) of the population density per sq. km. as compared (2) to the previous census; (3) to 1869.

Népsűrűségünk színvonalának megítélése nemcsak demográfiai, hanem olyan gazdasági kérdés is, amelynek elemzése meghaladja tanulmányunk kereteit. Az mindenesetre kétségtelen, hogy az általános társadalmi-gazdasági fejlődés azon tényezői, amelyek a népesség szaporodására a születési, halálozási és vándorlási mozgalmakon keresztül befolyással voltak, jelentős sűrűsödést idéztek elő. A km²-enkénti 107 fős népsűrűség ugyan a nagyon fejlett ipari területekhez viszonyítva nem sok, tekintetbe véve viszont azt, hogy Magyarország az iparosításnak, a mezőgazdaság gépesítésének, a tervgazdálkodásnak útjára történeti távlatból nézve még csak rövid ideje tért rá, jelenlegi népsűrűségünket magasnak mondhatjuk.

Ha Magyarország népsűrűségét Európa többi országáéval vetjük össze, az összehasonlítás jó alapot ad az ország benépesültsége fokának elbírálására. Európa népsűrűségének térképét az 1959. évi becslült évközepe adatoknak megfelelően országonként állítottuk össze (IV. ábra). A térképen kitűnik, hogy Európának az Angliától Németországig húzódó korán iparosodó, nyugati vidékei a legsűrűbben lakottak. Az ezt körülvevő, ugyancsak sűrűn lakott sávba tartozik bele Magyarország is, a népi demokratikus országok közül Csehszlovákiával együtt. (Megjegyezzük, hogy a térképen a Szovjetunió európai részének alacsony népsűrűsége annak következtében áll elő, hogy a területhez a ritkán lakott északi részek is hozzá vannak számítva.)

A népsűrűségi térkép adataiból kitűnik, hogy Közép- és Kelet-Európa legsűrűbben lakott országa Magyarország. Magyarország területe nemcsak a szomszédos Ausztria és Csehszlovákia hegyvidékekkel borított területénél sűrűbben lakott, hanem népsűrűsége a többi népi demokratikus országét, sőt egyes vezető kapitalista hatalmakét, így Franciaországét is meghaladja. Az összehasonlítás kiemeli népsűrűségünk relatíve magas voltát, amelyet szaporodásunk ütemének megítélésénél is figyelembe kell venni.

Az ország egyes megyéi között levő természeti, társadalmi, gazdasági eltérések, illetve a népesség szaporodása, s ennek különböző üteme meg-

IV. Európa népsűrűségi térképe, 1959. év közepén

Плотность населения в Европе, оценка среднегодового населения в 1959 г.
Population Density of Europe, Estimated 1959 Mid-Year Population

mutatkozik a népsűrűség területi alakulásában is. Megyeink közül legsűrűbben lakott Pest és Komárom, ahol km^2 -enként 123, illetve 120 lakos él. Legritkábban lakott megyénk Somogy, amelynek népsűrűsége a Pest megyeinek felét sem éri el. Alacsonynak tűnik Baranya megye 65 fős népsűrűsége is, itt azonban Pécs megyei jogú város hozzászámításával a népsűrűség 88 fő km^2 -enként. A megyék és a megyei jogú városok népsűrűsége a 7. táblán látható.

A NEMEK ARÁNYÁNAK ALAKULÁSA

A népszámlálás előzetes adatai alapján a népesség nemek szerinti alakulásáról is képet alkothatunk. Magyarország 1960. január 1-i lélekszámából 4 817 000 a férfiak és 5 161 000 a nők száma. Nálunk is — mint a legtöbb európai országban — több nő él, mint férfi. A népszámlálás időpontjában 1000 férfira 1071 nő jutott.

Magyarországon az eddigi valamennyi népszámlálás alkalmával nő-többség mutatkozott. A nő-többség azonban az első világháborút megelőzően nem volt nagy, és csupán a háborús veszteségek hatására fokozódott. A két világháború közötti években a nő-többség aránya ismét csökkent, 1949-ben azonban a jelentős háborús veszteség következtében újból magas volt, sőt az addigi legmagasabb arányt jelezte. A nemek aránya azóta kismértékben egyensúlyozódott: 1960-ban 1000 férfira tizzezzel kevesebb nő jutott, mint

1949-ben. Ha nem került volna sor az illegális külföldre távozásokra (az illegálisan külföldre távozottak kétharmada férfi volt), akkor a népszámlálás időpontjában 1000 férfira csupán 1064 nő jutott volna, kb. annyi, mint az első világháború után.

12. A népesség számának alakulása nemenként a népszámlálások időpontjában

Численность населения по полу во время переписей населения

Population Figures by Sex at the Date of Population Censuses

Időpont	A népesség száma (1)	E b b ő l		Férfi (4) %-ban	Nő (5)	1000 férfira jut nő (6)
		férfi (2)	nő (3)			
1869. XII. 31. ¹	5 011 310	2 482 090	2 529 220	49,5	50,5	1019
1900. XII. 31.	6 854 415	3 407 281	3 447 134	49,7	50,3	1012
1910. XII. 31.	7 612 114	3 792 344	3 819 770	49,8	50,2	1007
1920. XII. 31.	7 986 875	3 874 111	4 112 764	48,5	51,5	1062
1930. XII. 31.	8 685 109	4 248 452	4 436 657	48,9	51,1	1044
1941. I. 31.	9 316 074	4 560 875	4 755 199	49,0	51,0	1043
1949. I. 1.	9 204 799	4 423 420	4 781 379	48,1	51,9	1081
1960. I. 1. ²	9 977 870	4 817 355	5 160 515	48,3	51,7	1071

¹ Polgári népesség.

² Előzetes adatok.

Горизонтальная графа: (1) Численность населения; в том числе: (2) мужчины; (3) женщины; процентное распределение (4) мужчин; (5) женщин; (6) число женщин проходящих на 1000 мужчин.

Heading: (1) Population figures; of which: (2) males; (3) females; percentage distribution of (4) males; (5) females; (6) females per 1000 males.

A két nem szaporodása egymástól eltérő módon alakult. Tényleges fogyás csak a férfiak számában állott elő a második világháborút felölélő időszakban, de a férfiak szaporodása az első világháború decenniumában is jelentősen alatta maradt a nőkének. Az első világháborút megelőzően, s mindkét világháború után azonban a férfiak száma nagyobb mértékben emelkedett, mint a nőké; 1949 és 1960 között például az ország területén 8,9%-kal nőtt a férfiak és csupán 7,9%-kal a nők száma. A külső vándorlási veszteség bekövetkezte nélkül ez a különbség még számottevőbb lett volna.

13. A népesség szaporodása nemenként, 1900—1960

Прирост населения по полу в 1900—1960 гг.

Population Increase by Sex, 1900—1960

Időszak	Tényleges szaporodás (+) vagy fogyás (—)					
	összesen (1)	ebből		összesen (1)	ebből	
		férfi (2)	nő (3)		férfi (2)	nő (3)
	szám szerint (4)			% -ban		
1900—1910	+ 757 699	+ 385 063	+ 372 636	+ 11,1	+ 11,3	+ 10,8
1910—1920	+ 374 761	+ 81 767	+ 292 994	+ 4,9	+ 2,2	+ 7,7
1920—1930	+ 698 234	+ 374 341	+ 323 893	+ 8,7	+ 9,7	+ 7,9
1930—1941	+ 630 965	+ 312 423	+ 318 542	+ 7,3	+ 7,4	+ 7,2
1941—1949	— 111 275	— 137 455	+ 26 180	— 1,2	— 3,0	+ 0,6
1949—1960	+ 773 071	+ 393 935	+ 379 136	+ 8,4	+ 8,9	+ 7,9

Горизонтальная графа: Фактический прирост (+) или фактическое уменьшение (—) (1) всего; в том числе: (2) мужчины; (3) женщины; (4) число.

Heading: Effective increase (+) or effective decrease (—) (1) total; of which: (2) males (3) females; (4) number.

Az ország valamennyi megyéjében és megyei jogú városában nőtöbbletet találunk. A nőtöbblet mértéke azonban az egyes területeken nagyon különböző. A nők túlsúlya elsősorban a városokban, így Budapesten, Szegeden és Debrecenben a legnagyobb. Az ipari jellegű megyékben a nemek aránya kiegyenlítettebb: Komárom, Veszprém és Fejér megyében a nők száma alig haladja meg a férfiakét. Ugyanakkor például a mezőgazdasági jellegű Somogy és Tolna megyékben 1000 férfira 1087 nő jut.

14. A népesség területi megoszlása nemenként, 1960. I. 1.¹

Территориальный разрез населения по полу, I. I. 1960 г.

Regional Distribution of the Population, 1. I. 1960

Városok, ill. megyék	A népesség száma (ezer fő) (1)	E b b ő l		Férfi (2) %-ban ²	Nő (3)	1000 férfira jut nő ² (4)
		férfi (2)	nő (3)			
1. Budapest	1807	838	969	46,4	53,6	1156
Debrecen	129	61	68	47,3	52,7	1112
Miskolc	144	71	73	49,0	51,0	1043
Pécs	115	55	60	48,2	51,8	1075
Szeged	99	47	52	47,2	52,8	1118
2. Megyei jogú városok össz.	487	234	253	48,0	52,0	1084
Baranya	286	139	147	48,7	51,3	1053
Bács-Kiskun	587	284	303	48,4	51,6	1066
Békés	468	226	242	48,4	51,6	1066
Borsod-Abaúj-Zemplén ...	583	284	299	48,8	51,2	1050
Csongrád	335	162	173	48,5	51,5	1062
Fejér	360	178	182	49,5	50,5	1019
Győr-Sopron	392	194	198	49,4	50,6	1024
Hajdú-Bihar	393	192	201	48,8	51,2	1049
Heves	349	170	179	48,6	51,4	1058
Komárom	270	135	135	49,8	50,2	1007
Nógrád	236	116	120	49,0	51,0	1043
Pest	782	381	401	48,7	51,3	1053
Somogy	372	178	194	47,9	52,1	1087
Szabolcs-Szatmár	588	284	304	48,3	51,7	1069
Szolnok	465	227	238	48,7	51,3	1052
Tolna	268	128	140	47,9	52,1	1087
Vas	283	139	144	49,0	51,0	1041
Veszprém	393	195	198	49,6	50,4	1016
Zala	274	133	141	48,6	51,4	1056
3. Megyék összesen	7684	3745	3939	48,7	51,3	1052
4. Magyarország összesen .	9978	4817	5161	48,3	51,7	1071

¹ Előzetes adatok.

² A pontos (kerekítés nélküli) adatok alapján.

Горизонтальная графа: (1) Численность населения (1000 жителей); в том числе: (2) мужчины; (3) женщины; (4) число женщин проходящихся на 1000 мужчин.

Вертикальная графа: 1. Столица Budapest; 2. коммунальные города всего; 3. области всего; 4. Венгрия.

Heading: (1) Population figures ('000 omitted); of which: (2) males; (3) females; (4) females per 1000 males.

Lateral text: 1. Capital Budapest; 2. total county towns; 3. total counties; 4. Hungary

Budapesten a nőtöbblet az előző népszámláláshoz viszonyítva csökkent: 1000 férfira 1960-ban 30-cal kevesebb nő jutott, mint 1949-ben. A nők száma azonban így is több mint 130 000-rel (közel 16%-kal) meghaladja a férfiakét. Kerületenként vizsgálva a nőtöbblet jelentősen eltérő. Így például a VI. kerületben 1000 férfira 1285, a VII.-ben 1280 nő jut, ugyanakkor a XXI. kerületben ez az arány mindössze 1006.

A Központi Statisztikai Hivatalban már folynak a népszámlálási adatok részletes feldolgozási munkálatai, s e munka nyomán olyan demográfiai anyag kerül nyilvánosságra, amely lehetővé teszi a népesség társadalmi-gazdasági viszonyai, demográfiai helyzete stb. sokoldalú elemzését, a népesség törvényszerűségeinek megállapítását, s olyan vizsgálatok és számítások elvégzését, amelyek népünk felemelkedése érdekében végzett tervező tevékenységnek támpontjai lesznek.

ДИНАМИКА ЧИСЛЕННОСТИ НАСЕЛЕНИЯ ВЕНГРИИ ПО ДАННЫМ ПЕРЕПИСЕЙ НАСЕЛЕНИЯ

Резюме

Автор настоящего очерка, принимая во внимание также и предварительные данные венгерской переписи населения 1960 года, показывает динамику численности населения страны. На основании предварительных данных численность населения Венгрии на 1 января 1960 года составила 9 977 870 человек. Предварительные данные в настоящее время даны только в разрезе 2 признаков (пол и территория: комитаты и города комитатского подчинения), ввиду чего исследование динамики населения Венгрии в настоящем очерке производится лишь на основании этих двух признаков.

Численность населения (в пересчете на нынешнюю территорию страны) в период с 1840 по 1960 год возросла в два с половиной раза. Самый высокий темп роста наблюдался в течение трех десятилетий на рубеже двух веков, когда он составлял 11—14%. Венгрия сегодня по размерам численности населения занимает тринадцатое место среди 32 европейских стран. Население Венгрии по сравнению с началом века возросло чуть-ли не в полтора раза, при чем темп роста был приблизительно таким, как в Италии. На рост народонаселения оказывали благоприятное влияние следующие факторы: 1) Коэффициент смертности за последние 90 лет упал с 30% на 10—12%. 2) До территориального изменения, последовавшего за первой мировой войной, а также в период после окончания второй мировой войны и нескольких последующих лет, значительное число лиц переселилось на нынешнюю территорию страны. С другой стороны, рост численности населения замедлялся следующими обстоятельствами: 1) Снижение коэффициента рождаемости в течение минувших 90 лет с 35% на 20%, включая сюда и имевшее место в течение первой мировой войны снижение числа рождений. 2) В течение исследуемого периода имела значительные масштабы эмиграция, особенно в период перед первой мировой войной. Эмиграцию после второй мировой войны можно не принимать в расчет, за исключением нелегальной эмиграции последовавшей за контрреволюцией 1956 года. 3) Замедляющее влияние на рост населения оказали также крупные эпидемии, имевшие место в период перед первой мировой войной, как, например, тяжелая эпидемия холеры в 1873 году. 4) Убыль в результате двух мировых войн; число погибших в ходе первой мировой войны составило 230—250 тыс. человек, а в течение второй мировой войны — 420 тыс. человек (включая сюда также гражданские лица, погибшие в нацистских концентрационных лагерях). Исправление численности населения в период между переписями 1949 и 1960 годов производилась со следующих исходных позиций: 1) Окончательные данные переписи 1949 года и предварительные данные переписи населения 1960 года. 2) Естественный прирост населения между 1949 г 1960 годами. 3) Разность наблюдаемой внешней миграции за 1956—1959 годы (собрание данных о внешней миграции организован Статистическим Управлением начиная с 1956 года). 4) Собранные в различных местах данные о внешней миграции в 1949—1955 годах. Полученные на основании приня-

тия во внимание фактов, содержащихся в 3 и 4 пунктах, данные распределены пропорционально между двумя переписями населения. Эскиз хода и результаты произведенного расчета показаны в таблице. 6. Отклонение между численностью населения, исчисленной на основе данных 1949 года и предварительного показателя переписи населения за 1960 год составляет всего лишь 0,4%. Поскольку в нашем распоряжении еще не имеются данные о размере ошибочности переписи населения не представляется возможным установить проистекает ли данное отклонение из неточности данных переписи, или же она возникла в ходе исчисления.

В период между двумя переписями развитие народонаселения происходило неравномерно. Это вытекает из значительных колебаний в области рождаемости и внешней миграции. Без возникшей в период между двумя переписями населения в результате внешней миграции убыли населения, составившей 144 тыс. человек, численность населения страны в январе 1960 года превысила бы 10 000 000 человек.

Исследуя отдельные более крупные области страны, можно установить, что наряду с ростом численности населения промышленных комитатов имела место стагнация или даже понижение численности населения в комитатах сельскохозяйственного характера. Численность находившегося в Будапеште населения 1 января 1960 года равнялась 1807 тыс. чел. постоянное население столицы составляло 1837 тыс. чел., а численность дневного населения (включая население окрестности Будапешта, работающее в столице) превысила 2 млн. человек.

Плотность населения Венгрии составляла 1 января 1960 года 107 человек на квадратный километр. В сравнении с развитыми в промышленном отношении районами это немного, но, принимая, однако, во внимание то обстоятельство, что Венгрия, с точки зрения исторической перспективы, только недавно вступила на путь индустриализации, механизации сельского хозяйства и планового хозяйства, можно сказать, что данная плотность населения является высокой. Венгрия является наиболее плотно населенной страной Центральной и Восточной Европы. Плотность населения Венгрии превосходит плотность населения в остальных народно-демократических странах, Австрии и, более того, в некоторых западных странах, как, например, во Франции.

Динамика полового состава населения показывает относительную неравномерность. До сих пор в ходе переписей населения обнаруживался избыток женского населения; однако, последний до первой мировой войны не был значительным и увеличился только под влиянием военных потерь. В 1949 году избыток женского населения достиг своего максимума, но уже в 1960 году понизился, когда на 1000 мужчин приходилось 1071 женщина. Внутри страны избыток женщин имеет место в первую очередь в городах, являясь наиболее высоким в Будапеште, Сегеде и Дебрецене. В промышленных комитатах половой состав населения является более равномерным, численность женского населения лишь в незначительной мере превосходит численность мужского населения. В то же время в комитатах сельскохозяйственного характера избыток женщин является более высоким, чем общегосударственное среднее.

DEVELOPMENT OF HUNGARY'S POPULATION FIGURES AS REFLECTED BY POPULATION CENSUSES

Summary

The paper presents the development of the country's population figures, under due consideration also of the preliminary data of the Hungarian population census of 1960. Preliminary data reveal that Hungary's population amounted to 9 977 870 on January 1, 1960. The preliminary data cover, for the time being, only two criteria (sex and area: counties, towns of county status), and therefore the paper discusses changes in the Hungarian population only by these two criteria.

The population figure of the country (reduced to its present area) has increased 2,5-fold between 1840—1960. The rate of increase was quickest during the 30 years round the turn of the century, i. e. 11—14‰. By size of population Hungary now occupies the 13th place among the 32 European countries. The Hungarian population has reached 1,5-fold the figure at the beginning of the Century, showing about the same rate of increase as Italy. The increase of the population figure was favourably influenced by the following factors: 1. Death rate has fallen back from 30‰ to 10—12‰ during the last 90 years. 2. Until the territorial readjustments following World War I, as well as at the end of World War II, and during the few years following it quite a sizeable number of persons moved in to the present territory of the country. Some factors impeding the rate of growth: 1. Fall of the birth rate from 45‰ below 20‰ during the last 90 years and, within it, the deficiency of births arisen in the First World War. 2. During the period under review there was also a significant emigration, especially before the First World War. Emigration is negligible after the Second World War except illegal emigration following the counterrevolution of 1956. 3. The increase of population was curbed by major epidemics before World War I, such as the great cholera epidemic of 1873. 4. The human loss of the two World Wars; in World War I the number of deceased was 230—250 thousand, in World War II (including deportations) 420 thousand. Between the population censuses of 1949 and 1960 the adjustment of the population figures carried forward was effected under due consideration of the following points: 1. Final data of the 1949 census and preliminary data of the 1960 census. 2. Natural increase between 1949—1959. 3. Balance of external migration observed between 1956—1959. (The data collection concerning external migration has been namely organized by the Statistical Office as from 1956.) 4. Data about external migration collected from different sources, covering the period between 1949—1955. The data gained on basis of points 3—4 have been proportionately divided between the two censuses. The rough course of the calculation and its results can be seen on Table 6. The difference between the population figure carried forward from 1949 on and the preliminary data of the 1960 census is not more than 0,4%. There being no data available yet as to the order of the census-error it is impossible to establish whether this difference is to be attributed to census errors or to the carrying forward of population figures.

Between the two last censuses the population of the country showed an uneven development, due to major fluctuations in the birth rate and in external migration. Had it not been for the loss of 114,000 between the two censuses, due to external migration, the population of the country would have surpassed the 10 million mark in January 1960.

If we examine major regions of the country we find that the population of counties mainly of agricultural character has been stagnating or decreasing, that of towns and industrialized counties going up. In Budapest the present population was 1 807 000 on January 1, 1960, the permanent population was 1 837 000, and the day-time population (including those coming to work from the surroundings) over two millions.

In Hungary the density of population was 107 per square kilometre on January 1, 1960. Compared to the rather developed industrial areas this is not much but considering that Hungary switched over to industrialization, to the mechanization of agriculture, and to planning only a short time ago — historically viewed — its present density can be deemed rather high. Hungary is the most densely populated country in Central and Eastern Europe. Its density exceeds that of the other people's democratic countries, of Austria, and even of some Western countries, such as France.

The development of the sex ratio shows a relatively uneven picture. Hitherto all censuses have shown a female surplus but before the First World War it had not been important, and later increased as a result of war-time losses. It was in 1949 that it reached its peak, by 1960 when the number of females per 1000 males was 1071, it showed a decline. Within the country the female surplus is greatest mainly in the towns, such as Budapest, Szeged and Debrecen. In the industrial counties the sex ratio is more balanced, that of females hardly surpassing that of males, at the same time in the agricultural counties the female surplus exceeds the national average.

DEMOGRÁFIAI TÉNYEZŐK JELENTŐSÉGE A BŰNÖZÉS BEN II.

DR. KULCSÁR KÁLMÁN

Tanulmányunk első részében¹ a demográfiai tényezőknek a bűnözésre gyakorolt hatásával a fiatalkor keretén belül foglalkoztunk. A fiatalkorban oly élesen nyilvánulnak meg a korhoz kapcsolódó szociológiai és pszichológiai sajátosságok, amelyek a demográfiai tényezők tartalmát és így azok szociológiai jelentőségét is meghatározzák, hogy ezek a sajátosságok büntetőjogi értékelést is nyernek. A büntetőjogi értelemben vett fiatalkor fogalmával tehát végeredményben egy demográfiai tényező jut kifejezésre a büntetőjogban.

Demográfiai szemszögből nézve, minden korcsoportnak megvannak a sajátosságai, melyek a társadalomban meghatározott szociológiai szereppel érvényesülnek is. A büntetőjogban viszont a korhoz kapcsolódó demográfiai tényezők — a fiatalkoron túl — nem jutnak kifejezésre. A büntetőjogi értelemben vett felnőttkor egyesíti magában a felnőttkor különböző korcsoportjait, olyanokat is, amelyek demográfiai és szociológiai értelemben egyaránt, sok tekintetben olyan jellemző sajátosságokkal rendelkeznek, mint a maga helyén a fiatalkor. Nem ismeri a büntetőjog pl. — külön büntetőjogi fogalomként — az öregkort, noha az öregkor sajátosságai is élesen megnyilvánuló szociológiai szerepet eredményeznek. Ha a büntetőjog fogalmi között a kortényezők megfelelő értékelésére mutató sajátos fogalmakkal a fiatalkoron túl nem is találkozunk, ezeknek a tényezőknek a jelentőségét a bűnözés alakulásában többé-kevésbé élesen felismerhetjük.

A FELNŐTTKOR JELENTŐSÉGE A BŰNÖZÉS BEN

Bár a kriminálszociológia és a kriminálstatisztika elsősorban — a már említett ok folytán — a fiatalkorhoz kapcsolódó sajátosságok szerepével foglalkozott, így a fiatalkori bűnözés tanulmányozása szinte önálló tudománygá fejlődött, néhány adattal megpróbált hozzájárulni a felnőttkorhoz kapcsolódó tényezők ilyen jelentőségének megértéséhez is. A kor vonatkozásában az eddigi vizsgálatok elsősorban azt próbálták felderíteni, melyik korcsoporthoz kapcsolódik a bűnözési maximum, tehát milyen korban bűnöznek leginkább az emberek. *De Greef*, Belgium 1907. évi kriminálstatisztikájának feldolgozásával, férfiaknál a 21—25, s valamivel kisebb

¹ Megjelent a DEMOGRÁFIA 1959. évi 2—3. számában.

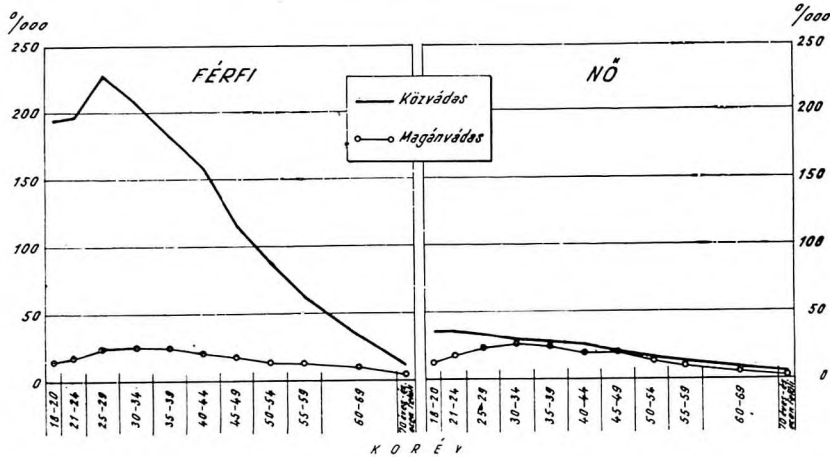
aránytal a 25—30 éves korcsoportokat jelölte meg bűnözési maximumként, míg a nők esetében a 25—30 éves korcsoportot. A maximum elérése után a bűnözés a férfiaknál és a nőknél egyaránt állandóan csökkent (1). Hasonló eredményre jutott *Sutherland* is az USA 1935—39. évekre vonatkozó kriminálstatisztikája alapján. *Sutherland* azonban már bűncselekményenként is megvizsgálta a bűnözési maximum alakulását. Közlése szerint a 20—24 éves férfi bűnözőknél a rablás, a csavargás, részegesség, erőszakos nemi közöszlés, a lopás, fegyverrejtegetés, a garázda magaviselet és a közlekedési szabályzatok megszegése dominál. Később a súlyos testi sértés, az emberölés és nemi bűncselekmények, majd 30 éven túl a család és a gyermekek ellen elkövetett, még később az itallal és a kábítószerrel kapcsolatos bűncselekmények érik el maximumukat. A nőknél 20—24 éves korcsoportban a rablás, betöréses lopás, a család és gyermek ellen elkövetett, valamint a nemi bűncselekmények, a prostitúció, kábítószerkereskedelem és a közlekedési szabályok megsértése éri el a maximumot; később a lopás, emberölés, forgalmi bűncselekmények, 35 éven túl a hamiskártyázás és a szesz-törvények megsértése dominál (2). A bűncselekmény-maximumok és a korcsoportok összefüggése már alkalmat ad bizonyos behatóbb analízisre is. A nemzetközi irodalomban azonban kevés ilyen adatot találunk, de a meglévő adatok összehasonlítását is megnehezíti az egyes államok eltérő büntető-törvényhozása. Talán csak annyit érdemes még megemlíteni, hogy az 1928—31. évek osztrák büntetőstatisztikája alapján *Ernst Seelig* a férfiakra és nőkre vonatkozólag egyaránt a 21—25 éves korcsoportot jelölte meg olyanként, amelyben a bűnözés maximuma megfigyelhető (3).

A korrall kapcsolatos tényezők szerepére vonatkozó következtetéseinkhez tehát aligha juthatunk el csupán a nemzetközi kriminológiai és statisztikai irodalom vizsgálata alapján. A hasonló magyar adatok közelebb vizsnek problémánkhoz. Ezért a továbbiakban az 1958. évre vonatkozó magyar kriminálstatisztikai adatokat vizsgáljuk meg korcsoportok, nemek és egyes bűncselekmények szerinti megoszlásban.

Az ábra első szembetűnő jellegzetessége a különbség a közvadás és a magánvadás bűncselekmények között. A magánvadás bűncselekmények, amelyek — a névből is következően — nem hivatalból, hanem csak a sértett feljelentésére üldözhetőek, jellegükben is különböznek a többi bűncselekményektől. Az állam azáltal, hogy elkövetésüket csak külön kívánságra bünteti és a vádképviseletet is a sértettre bizza, csak annyiban lát büntetőjogilag is értékelendő társadalomveszélyességet az ilyen cselekményekben, amennyiben a sértett így ítéli. Ezek a büntettek: rágalmazás, becsületesítés, könnyű testi sértés stb. tehát elkülönülnek a közvadás büntettektől, s társadalmilag is más megítélés alá esnek. Az állam által és a társadalom által való megítélés e bűncselekmények vonatkozásában azonos. Ez az enyhébb megítélés abból adódik, hogy az ilyen cselekmények a társadalmi együttélés szabályainak enyhébb fokú megsértését jelentik, rendszerint egy bizonyos személy ellen irányulnak, és a sértettnek nem okoznak olyan kárt, amely a kívánságtól függetlenül bekövetkező büntetőeljárást vonná maga után. Hogy az állam az ilyen cselekményeket mennyire két ember ügyének tekinti, megmutatkozik abban a rendelkezésben, amely szerint ilyen esetekben a vádat nem a közvádól, hanem a magánvádlól, a sértett vagy annak képviselője képviseli.

A magánvadás bűncselekmények eltérő jellege határozottan kifejezésre jut elkövetésük alakulásában is. Míg pl. a közvadás bűncselekmények esetében igen nagy különbség észlelhető a férfi és a női elítéltek gyakoriságában a férfi büntetettek túlsúlya felé, addig a magánvadás bűncselekmények esetében a különbség jóval kisebb, esetenként el is tűnik, vagy a női elítéltek túlsúlya felé tolódik el. A közvadás és magánvadás bűncselekmények közötti megkülönböztetést feltétlenül meg kellett tenni és a közölt adatokban is kifejezésre juttatni azért is, mert más országok büntetőstatisztikája is a saját

büntetőjogi rendszerét követi, így a különbségtételek hiányában a nemzetközi méretű összehasonlítás esetén zavarok keletkeznének.

Jogerősen elítélt 18 éves és idősebb férfiak és nők megoszlása közvéadás és magánvéadás bűncselekmények és kor szerint, tízezer megfelelő korú és nemű lakosra számítva
 Осужденные мужчины и женщины старше 18 лет по преступлениям с публичным и с частным обвинением и по возрасту на 10 000 жителей соответствующего возраста и пола
 Convicted Males and Females over 18 Years of Age by Crimes of Public and Private Prosecution, According to Age, per 10 000 Population of Corresponding Age and Sex

Ha a bűnözés kor szerinti alakulását vizsgáljuk, feltűnő, hogy a külföldi adatokhoz viszonyítva nálunk a közvéadás bűncselekmények vonatkozásában a bűnözési maximum eltolódott és a férfiak esetében a 25–29, a nők esetében pedig a 21–24 évesek korcsoportjában jelentkeznek. Ez a tény nyilvánvalóan összefügg azzal, hogy az említett korcsoportok képviselik a nők és a férfiak esetében egyaránt a legaktívabb éveket. A fokozott aktivitás mellett még érvényesül az ifjúsághoz kapcsolódó, a fiataloknál tárgyalt tényezők jó része is, amelyekkel szemben az idősebb, megállapodottabb korcsoportokat általában jellemző higgadtság még nem fejlődött ki. Ezekben az években történik általában az élet, a pálya megalapozása, amely sokféle tényező folytán helytelen irányba is tolódhat. S bár — mint látni fogjuk — a házasság ténye általában visszatartó erőt jelent a bűnözéssel szemben, feltehető, hogy ezekben az években, amikor a házasság tömegessé válik (1958-ban 97 551 20–24 évessel szemben 274 269 25–29 éves korú férfi élt házasságban), és a házasság első, még kiforratlan éveivel van dolgunk, a visszatartó erő kevésbé érvényesül.

Az életkor jelentősége a bűnözés alakulásában azonban érthetőbbé válik, ha a bűnözés kor szerinti alakulását egyes bűncselekmények vonatkozásában is megvizsgáljuk.

A táblából láthatjuk, hogy a férfiak esetében egyes bűncselekmények a maximumot jóval az átlagos maximum előtt, 18–20 éves korban érik el. Melyek ezek a bűncselekmények? Összefoglalóan úgy jellemezhetnénk, hogy ebben a korcsoportban érik el a maximumot azok a bűncselekmények, amelyek leginkább igénylik a fizikai erő kifejtését, a vakmerőséget, a meg-

1. A 18 éven felüli jogerősen elítélt férfiak tízezer megfelelő korú és nemű lakosra számítva, 1958.

Осужденные мужчины старше 18 лет на 10 000 жителей соответствующего возраста и пола в 1958 г.

Convicted Males over 18 Years of Age per 10 000 Population of Corresponding Age and Sex, 1958

Bűncselekmény (1)	Ösz- sze- sen (2)	E b b ő l										
		18— 20	21— 24	25— 29	30— 34	35— 39	40— 44	45— 49	50— 54	55— 59	60— 69	70 éves és idő- sebb
		é v e s (3)										
1. Közvadás bűn- tettek összesen .	137,1	194,5	197,3	226,9	207,7	181,2	158,8	114,8	87,2	60,4	32,5	10,0
2. Ebből :												
3. Garázdaság ..	3,5	10,4	9,8	6,8	4,3	3,2	1,8	1,3	0,9	0,4	0,2	—
4. Társadalmi tu- lajdon elleni betöréses stb. lopás	0,2	0,7	0,4	0,4	0,2	0,2	0,0	0,1	0,1	—	0,0	—
5. Társadalmi tu- lajdon elleni lo- pás egyéb esetei	14,6	20,3	22,4	25,9	23,9	18,1	15,9	11,1	9,0	5,5	2,8	0,8
6. Társadalmi tu- lajdon és polgá- gárok javai el- leni rablás együtt	0,3	1,0	1,0	0,7	0,2	0,3	0,1	0,1	0,0	—	—	—
7. Társadalmi tu- lajdon elleni sikkasztás	7,6	5,4	7,3	13,3	14,0	12,0	10,2	6,4	4,5	3,4	2,0	0,3
8. Társadalmi tu- lajdon elleni csalás	3,2	2,2	3,1	5,4	6,0	5,5	4,2	2,7	1,9	1,1	0,5	0,2
9. Közveszélyes munkakerülés .	0,5	0,9	0,6	0,5	0,6	0,7	0,5	0,6	0,5	0,2	0,0	—
10. Árdrágító visszaélés	7,2	1,5	3,2	7,6	11,1	12,3	12,1	9,2	7,2	5,7	3,8	1,2
11. Közellátás ér- dekeit veszé- lyeztető büntett	3,6	2,5	3,0	3,6	3,7	3,7	4,8	4,9	4,9	3,8	2,5	1,4
12. Egyéb, a nép- gazdaság érde- keit veszélyez- tető büntett ..	1,3	0,3	0,7	1,3	1,5	1,5	2,2	1,4	1,7	1,3	1,0	0,3
13. Erőszakos nemi közösülés	0,7	2,4	1,6	1,6	0,6	0,7	0,4	0,4	0,3	0,1	0,2	—
14. Szemérem elleni erőszak	0,3	0,2	0,3	0,2	0,4	0,3	0,3	0,3	0,2	0,3	0,3	0,1
15. Természet elleni fajtalanság ...	0,7	0,9	0,5	0,4	0,5	0,9	1,2	1,1	0,8	0,6	0,4	0,1
16. Egyéb, a csa- lád, az ifjúság és a nemi er- kölc elleni bün- tett	2,4	0,9	2,9	4,7	4,8	3,3	3,0	2,1	1,4	0,7	0,3	0,1
17. Gyilkosság, szándékos emberölés	1,2	2,9	2,0	1,7	1,5	1,3	1,0	1,1	0,5	0,6	0,4	0,1
18. Testisértés ...	10,7	23,2	20,9	18,1	14,5	12,4	9,3	7,4	5,2	4,0	2,2	0,9

Bűncselekmény (1)	Ösz- sze- sen (2)	E b b ő l										
		18— 20	21— 24	25— 29	30— 34	35— 39	40— 44	45— 49	50— 54	55— 59	60— 69	70 éves és idő- sebb
		é v e s (3)										
19. Élet vagy testi épség veszélyez- tetése	8,7	8,4	18,1	18,8	13,2	12,3	7,6	5,5	3,8	2,6	1,0	0,3
20. Betöréssel, be- mászással stb. elkövetett lopás	1,6	7,3	3,8	2,5	2,1	1,3	0,9	0,7	0,4	0,3	0,1	—
21. A lopás egyéb esetei	7,4	23,2	15,5	12,5	9,1	7,4	6,0	4,1	3,3	2,2	0,9	0,2
22. Sikkasztás . . .	1,4	1,7	2,1	2,0	2,0	2,0	1,8	1,4	1,0	0,4	0,4	0,2
23. Csalás	1,7	1,5	1,8	3,1	3,0	2,7	2,0	1,2	1,2	0,9	0,4	0,1
24. Orgazdaság . .	3,0	2,0	2,9	4,5	5,2	4,3	4,1	3,4	2,9	1,0	1,1	0,0
25. Magánvádas bűntettek összesen	16,4	14,7	17,7	21,6	22,0	23,3	20,0	16,8	13,3	12,4	9,1	3,7

Горизонтальная графа: (1) Преступления; (2) всего; (3) возрастной состав преступников.

Вертикальная графа: 1. Всего преступлений с публичным обвинением; 2. в том числе; 3. буйство; 4. воровство против общественной собственности, совершенное взломом, и т. п.; 5. другие случаи воровства против общественной собственности; 6. разбой против общественной и личной собственности; 7. растрата против общественной собственности; 8. обман против общественной собственности; 9. общественно-опасный прогул; 10. повышение цен; 11. преступления против общественного снабжения; 12. другие преступления против интересов народного хозяйства; 13. насильственное половое сношение; 14. изнасилование; 15. разврат; 16. другие преступления против семьи, молодежи и сексуальной морали; 17. убийство, умышленное убийство; 18. телесное повреждение; 19. опасность жизни или здоровья; 20. воровство совершенное взломом, и т. п.; 21. другие случаи воровства; 22. растрата; 23. обман; 24. укрывательство; 25. всего преступлений с частным обвинением.

Heading: (1) Crimes; (2) total; (3) age structure of delinquents.

Lateral text: 1. Total crimes of public prosecution; 2. of which; 3. ravages; 4. burglary, larceny by climbing etc. against social property; 5. other cases of burglary, larceny against social property; 6. robbery against social property and the property of citizens; 7. misappropriation against social property; 8. fraud against social property; 9. vagrancy; 10. profiteering; 11. crimes against the interests of public supply; 12. other crimes that endanger the interests of national economy; 13. rape; 14. indecent assault with violence; 15. fornication; 16. other crimes against family, youth, and sexual morality; 17. murder, assassination; 18. battery; 19. endangering life or health; 20. burglary, larceny by climbing etc.; 21. other cases of burglary, larceny; 22. misappropriation; 23. fraud; 24. concealing of stolen goods; 25. total crimes of private prosecution.

gondolatlanságot. Megjegyzendő még, hogy ezek azok a bűncselekmények, amelyeket leginkább szoktak bandában elkövetni, így azok a tényezők, amelyekről a fiatalkorúak bandaszerű kapcsolatai vonatkozásában már szóltunk, még ebben a korcsoportban is hatnak. Ezek a bűncselekmények, mint a garázdaság, a szándékos testi sértés, a betöréssel, bemászással, hamis kulccsal stb. elkövetett lopás, a polgárok javai elleni egyéb lopás, a rablás a korévek növekedésével állandóan csökkennek, és nagyobb arányban csak a fiatalabb korcsoportokban figyelhetők meg. Egyedül a közveszélyes munkakerülés az a bűncselekmény, amely az idősebb korcsoportokban is csaknem állandó gyakorisággal fordul elő, bár a 18—20 éves korcsoportban megfigyelhető maximumot később már nem közelíti meg. Ez utóbbi jelen-ség arra mutat, hogy a közveszélyes munkakerülés a férfiak esetében nemcsak a fiatalság, a még kialakulatlan egyéniség következménye, hanem hasonló irányban hatnak egyes, a későbbi években bekövetkező tényezők is, pl. a deklasszálódás, alkoholizmus stb. Igen érdekes, hogy viszonylag sok bűncselekmény éri el a maximumot az átlagos maximumnál idősebb kor-

csoportokban. Így pl. 30–34 éves korban a társadalmi tulajdon elleni sikkasztás és csalás, a szemérem elleni erőszak, a család és az ifjúság elleni bűntettek, az orgazdaság. E korcsoportban tehát olyan tulajdon elleni bűntettek fordulnak elő kiemelkedő gyakorisággal, melyeknek előfeltétele részben az, hogy a tettes olyan beosztásban legyen, ahol ilyen bűntetteket elkövethet (társadalmi tulajdon elleni sikkasztás, csalás), másrészt rendelkezzen bizonyos tervezési, gondolkodási képességgel (csalás), amelyekkel a bűncselekmény elkövetése lehetővé válik. A család és ifjúság ellen elkövetett bűncselekmények pedig elsősorban a család állapotot igénylik. Mindezek a feltételek leginkább az említett korcsoport sajátosságai. Idősebb korcsoportban már csak a gazdasági bűncselekmények maximumát figyelhetjük meg. Az árdrágító visszaélés leginkább a 35–44 években fordul elő, de még később is jelentős, míg a közellátás érdekeit veszélyeztető bűntettek a 40–54 években, egyéb, a népgazdaság érdekeit sértő bűntettek pedig a 40–44 és az 50–54 években a leggyakoribbak. E feltűnően idős korcsoportokban előforduló gyakoriság elsősorban abból adódik, hogy ezeket a bűncselekményeket leginkább az önálló gazdasági foglalkozásúak követik el (ezen belül is az önálló parasztgazdák), ebben a kategóriában pedig egyre fokozódó előregedés észlelhető.

2. A 18 éven felüli jogerősen elítélt nők tízezer megfelelő korú és nemű lakosra számítva, 1958
 Осужденные женщины старше 18 лет на 10 000 жителей соответствующего возраста
 и пола в 1958 г.

Convicted Females over 18 Years of Age per 10 000 Population of Corresponding Age and Sex, 1958

Bűncselekmény (1)	Ösz- sze- sen (2)	E b b ő l										
		18— 20	21— 24	25— 29	30— 34	35— 39	40— 44	45— 49	50— 54	55— 59	60— 69	70 éves és idő- sebb
		é v e s (3)										
1. Közvadás bűn- tettek összesen	20,7	33,4	34,2	31,9	29,6	26,4	24,2	19,0	14,8	11,3	7,3	1,6
2. Ebből ;												
3. Garázdaság ..	0,1	0,1	0,1	0,2	0,2	0,1	0,2	0,1	0,0	0,1	—	—
4. Társadalmi tu- lajdon elleni lo- pás	1,3	2,5	2,2	1,9	2,0	1,5	1,4	1,4	0,9	0,6	0,3	0,1
5. Társadalmi tu- lajdon elleni sikkasztás	1,4	2,9	2,9	2,7	2,5	1,7	1,5	0,8	0,5	0,3	0,2	0,1
6. Társadalmi tu- lajdon elleni csalás	0,5	0,9	1,0	1,1	0,8	0,7	0,8	0,3	0,2	0,2	0,1	—
7. Közveszélyes munkakerülés	0,3	2,2	1,0	0,4	0,3	0,3	0,0	0,1	—	—	—	—
8. Árdrágító visszaélés	2,9	0,9	1,5	2,5	3,9	3,7	4,5	4,0	3,7	2,8	2,9	0,4
9. Közellátás ér- dekeit veszé- lyeztető bűntett	0,4	0,2	0,2	0,4	0,4	0,7	0,9	0,4	0,5	0,4	0,4	0,1
10. Egyéb, a nép- gazdaság érde- keit veszélyez- tető bűntett ..	0,5	0,1	0,1	0,2	0,7	0,4	0,7	0,7	0,8	0,7	0,4	0,1

Bűncselekmény (1)	Ösz- sze- sen (2)	E b b ő l											70 és idő- sebb
		18— 20	21— 24	25— 29	30— 34	35— 39	40— 44	45— 49	50— 54	55— 59	60— 69	é v e s (3)	
11. Üzletszerű kéjelgés	0,4	1,5	1,3	0,7	0,7	0,3	0,3	0,1	0,2	0,0	0,1	—	
12. Egyéb, a csa- lád, az ifjúság és a nemi er- kölcс elleni bűn- tett	0,2	0,1	0,3	0,4	0,4	0,3	0,1	0,1	0,1	0,0	0,0	—	
13. Gyilkosság, szándékos emberölés	0,1	0,3	0,1	0,2	0,1	0,1	0,1	0,2	0,1	0,1	—	—	
14. Magzatelhajtás	0,3	0,2	0,4	0,6	0,7	0,5	0,3	0,1	0,2	0,1	0,2	0,1	
15. Testi sértés . .	1,7	1,1	2,4	2,5	2,7	2,9	2,2	1,5	1,3	1,0	0,4	0,1	
16. Élet vagy testi épség veszélyez- tetése	0,1	0,1	0,2	0,4	0,2	0,3	0,1	0,1	0,0	0,1	0,1	—	
17. Betöréssel, be- mászással stb. elkövetett lopás	0,4	1,6	1,1	0,7	0,3	0,3	0,2	0,1	0,1	0,1	0,2	0,0	
18. A lopás egyéb esetei	2,2	7,1	5,8	4,4	2,6	2,0	1,0	1,3	0,6	0,7	0,4	0,0	
19. Sikkasztás . . .	0,3	0,3	0,5	0,6	0,5	0,4	0,3	0,2	0,1	0,1	0,1	0,0	
20. Csalás	0,5	0,5	1,1	0,6	0,6	0,6	0,5	0,5	0,3	0,2	0,1	—	
21. Orgazdaság . .	0,8	0,8	1,0	0,9	1,2	1,1	1,1	1,0	1,0	0,7	0,2	0,0	
22. <i>Magánvadás bűntettek összesen</i>	<i>15,0</i>	<i>10,5</i>	<i>17,2</i>	<i>22,1</i>	<i>23,7</i>	<i>23,4</i>	<i>18,4</i>	<i>16,8</i>	<i>12,7</i>	<i>9,3</i>	<i>5,6</i>	<i>2,4</i>	

Горизонтальная графа: (1) Преступления; (2) всего; (3) возрастной состав преступниц.

Вертикальная графа: 1. *Всего преступлений с публичным обвинением; 2. в том числе;* 3. буйство; 4. воровство против общественной собственности; 5. растрата против общественной собственности; 6. обман против общественной собственности; 7. общественно-опасный прогул; 8. повышение цен; 9. преступления против общественного снабжения; 10. другие преступления против интересов народного хозяйства; 11. разврат по профессии; 12. другие преступления против семьи, молодежи и сексуальной морали; 13. убийство, умышленное убийство; 14. изгнание плода; 15. телесное повреждение; 16. опасность жизни или здоровья; 17. воровство совершенное вломом, и т. п.; 18. другие случаи воровства; 19. растрата; 20. обман; 21. укрывательство; 22. *всего преступлений с частным обвинением.*

Heading: (1) Crimes; (2) total; (3) age structure of delinquents.

Lateral text: 1. *Total crimes of public prosecution; 2. of which;* 3. ravages; 4. burglary, larceny against social property; 5. misappropriation against social property; 5. fraud against social property; 7. vagrancy; 8. profiteering; 9. crimes against the interests of public supply; 10. other crimes that endanger the interests of national economy; 11. professional prostitution; 12. other crimes against family, youth, and sexual morality; 13. murder, assassination; 14. aborticide; 15. battery; 16. endangering life or health; 17. burglary, larceny by climbing etc.; 18. other cases of burglary, larceny; 19. misappropriation; 20. fraud; 21. concealing of stolen goods; 22. *total crimes of private prosecution.*

Mielőtt az egyes bűncselekmények korcsoportok szerinti alakulását a nők esetében is megfigyelnénk, két megjegyzést kell tennünk. Mindenekelőtt rá kell mutatnunk arra, hogy ha a bűnözési maximumot a korcsoportokkal összefüggésben vizsgáljuk, az eredmény bizonyos fokig torzított. A férfi népesség jelentős része ugyanis éppen a legfiatalabb korcsoportokban, ahol a bűnözés amúgy is a legjelentősebb, katonai szolgálatot teljesít. A katonai szolgálati idő alatt elkövetett bűncselekmények pedig adataink között nem szerepelnek. Így a 18—24 éves korcsoportokban a bűnözés nagyobb, mint azt adataink mutatják. A másik megjegyzésünk a közvadás

és a magánvadás bűncselekmények közti eltérésre vonatkozik. Adataink szerint a magánvadás bűncselekmények a férfiak esetében jóval idősebb korcsoport esetében érik el a maximumot, mint a közvadás büntettek. Ha ehhez a jelenséghez hozzáadjuk azt is, hogy a magánvadás bűncselekmények a házások között gyakrabban fordulnak elő, mint a nőtlenek körében, akkor joggal következtethetünk arra, hogy ezek, a többnyire a szorosabb társadalmi együttélés (lakóház, szomszédság stb.) szabályait sértő kisebb jelentőségű bűncselekmények már csak azért is gyakoribbak az idősebb korban, mert az ilyen szorosabb együttélés, az otthonnal való szorosabb kapcsolat folytán idősebb korban jelentősebb, az ebből adódó nézeteltérések szubjektíve ekkor válnak fontosabbá, különösen, ha meggondoljuk: az ilyen nézeteltérésekre fokozottan érzékenyebb idegrendszer is idősebb korban adott.

Az egyes korcsoportokra jellemző fizikai, szellemi és idegrendszeri tulajdonságok, valamint társadalmi sajátosságok a nők által elkövetett bűncselekmények kor szerinti alakulásában is megfigyelhetők.

A nők esetében is a 18—20 éves korcsoportban éri el a maximumot a közveszélyes munkakerülés büntette. Ez a bűncselekmény azonban a férfiakkal ellentétben a későbbi korcsoportokban már alig fordul elő, és a 40. évtől kezdve teljesen jelentéktelenné válik. Ez a jelenség érthető, ha meggondoljuk, hogy a női közveszélyes munkakerülés csaknem minden esetben a prostitúcióhoz kapcsolódik. A prostitúció pedig általában fiatal korban gyakori. Így ez a bűncselekmény, de a bizonyított prostitúció, az üzletszerű kéjelgés büntette is a fiatal korcsoportokra korlátozódik. A fiatal korcsoportokban érik el a maximumot a tulajdon elleni büntettek is. E jelenségnek magyarázatát abban láthatjuk, hogy a nők kereső munkát általában fiatal korban végeznek, így munkakörükönél fogva, vagy munkahelyi adottságaik folytán könnyebben kerülnek olyan helyzetbe, hogy tulajdon elleni — elsősorban társadalmi tulajdon elleni — bűncselekményeket követhetnek el. Pénztári sikkasztások, üzemi lopások, családok elkövetésére adódik így lehetőség. De a tulajdon elleni bűncselekmények gyakorisága felé hat a különösen a fiatal korban erős öltözködési, szórakozási vágy, az ilyen téren támadó versengés stb. A polgárok tulajdona elleni lopás is a 18—20 éves korban éri el a maximumot. Ez a bűncselekmény a későbbi életkorban is egészen addig, amíg a női sajátosságok fiziológiai értelemben erősen hatnak, megelőz minden más bűncselekményt. E bűncselekménytípusban benne rejlik elkövetési formák, házi lopások, zsebtolvajlás, és különösen az ún. markecolás, tehát az ittas emberek kifosztása elsősorban a fiatal korban válnak lehetővé, és különösen ebben a korban használható ki a prostitúció lopási célokra.

Érdekes jelenség, hogy míg a férfiaknál a szándékos testi sértés a 18—20 évesek között volt a leggyakoribb, addig ez a bűncselekmény a nők esetében jóval később, a 30—34, de még inkább a 35—39 évesek csoportjában éri el a maximumát. Ez az eltérés arra mutat, hogy a két nem által elkövetett szándékos testi sértések nem ugyanazon motívumból fakadnak. Különösen igazolható ez, ha tudjuk, a női magánvadás bűncselekmények is a 30—39 években érik el a maximumot. A fiatal férfiak által elkövetett szándékos testi sértések túlnyomó része garázda jellegű bűncselekmény, tehát a fokozott fiatalkori aktivitással, vakmerőséggel és azokkal a tényezőkkel van

összefüggésben, amelyeket tanulmányunk első részében a fiatalkori szubkultúra jelenségében foglaltunk össze. A jóval idősebb korban gyakori női szándékos testi sértések életkorbeli megegyezése a magánvádas bűncselekmények maximumával pedig azt jelzi, hogy ezek a bűncselekmények jelentős része a szoros együttélésből, az ezt rendező szabályok megsértéséből, kisebb szomszédi perpatvarok elmergesedéséből származnak. A nők által elkövetett testi sértések ilyen jellegét csak kifejezettebbé teszi az a körülmény, hogy a családi állapotot tekintve a testi sértés a házas és a törvényesen elvált, tehát a családi állapotra fokozottabban érzékeny nők kategóriájában éri el a maximumot. Az említett bűncselekmények későbbi gyakorisága természetesen a női idegrendszer korrall fokozódó érzékenységgel is összefüggésben van. Az elmondottakra utal az is, hogy a női garázdaság szintén idősebb korban fordul elő gyakrabban. A tárgyalt korcsoportokban éri el a maximumot a magzatelhajtás büntette is, és ez a jelenség, a magzatelhajtással kapcsolatban folytatott mai büntetőpolitikát figyelembevéve, amely elsősorban a magzatelhajtást végző személyt bünteti, legtöbbször falusi kuruzslók, bábák stb. személyében — arra mutat, hogy ilyen üzelmekkel leginkább az említett korcsoportban foglalkoznak. A 40 évesnél idősebb korcsoportokban — mint a férfiaknál is — a gazdasági bűncselekmények érik el a maximumot. E jelenséget ugyanazok a tényezők okozzák, melyekre a férfiakkal kapcsolatban már rámutattunk.

AZ ÖREGKOR ÉS A BŰNÖZÉS

Említettük már, hogy az öregkor demográfiai, fizikai, pszichológiai és szociológiai sajátosságainál fogva a bűnözéssel kapcsolatban éppoly sajátos helyet foglal el, mint a fiatalkor — ha ez a sajátosság a büntető törvénykönyvekben nem is jut kifejezésre. (Csak megemlítjük, hogy a büntető joggyakorlat bizonyos fokig érzi ezt, mert a jogalkalmazás sok tekintetben figyelemmel van az öregkor sajátosságaira.) Ez a sajátos helyzet — nemkülönben a népességnek a mi társadalmunkban is tapasztalható előregedése — arra késztet, hogy az öregkor és a bűnözés kapcsolataival, amennyire az elvégzett kutatások és adatok lehetővé teszik, külön is foglalkozzunk.

Mindenekelőtt hangsúlyozni kell, hogy az öregkorban a bűnözés erősen csökken. Ennek a jelenségnek okait kereshetjük a csökkenő aktivitásban, a korrall járó higgadtságban, a társadalommal szembe forduló magatartást is eredményezhető vágyak, célok elenyészésében, a fizikai erő hanyatlásában, s abban a tényben, hogy az öreg ember társadalommal való érintkezése szűkebb korlátok közé szorítkozik. Az említett sajátosságokhoz kapcsolódnak azonban — bizonyos fokig — az öregkori bűnözés speciális jelenségei is. Az öregkor sajátos helyzete biológiai, pszichológiai és társadalmi tényezők összetevőjéből adódik. Az öregek társadalmi helyzete bizonyos fokig a biológiai és pszichológiai tényezők hatását tükrözi. Határozott különbségeket találunk azonban az öregek társadalmi helyzetében társadalmi rendszerenként. A szocialista társadalmakban az öregekről való gondoskodás olyan mérvű, hogy azt a legfejlettebb kapitalista biztosítási rendszer sem éri el. A gondoskodás nemcsak anyagi biztosítást jelent, hanem társadalmi megbecsülést is, amely egyre inkább szervezett formák között is megnyilatkozik. Az alapvető társadalmi viszonyokból folyó következmények hatását a

polgári kriminálszociológia azonban nem értékeli, ezért olyan tényezőket is pszichológiai sajátosságnak tüntet fel, amelyek valójában a társadalmi helyzet következményei. *Burgess E. W.* amerikai szociológus pl. leírja, hogy az öregkorban nő az elhagyatottság érzése, csökken a társadalmi életben való részvétel, a boldogság- és hasznosságérzet, ezzel szemben megnő az öregkori vallásosság² (4). A családi és társadalmi kapcsolatok felbomlását, az ebből adódó pszichológiai jelenségekkel együtt valamennyi, a témával foglalkozó szociológus és kriminológus hangsúlyozza, anélkül azonban, hogy e jelenség mélyebb társadalmi megalapozottságára és meghatározottságára rámutatnának. Így azután nem egyszer ellentmondásba is keverednek. *Burgess* pl. nagyobb anyagi biztonságérzéről beszél a csökkent jövedelem ellenére, és ugyanakkor megjegyzi, hogy 60 éven túl a munka elvesztésétől való félelem bizonytalanságot okoz. S hogy a munka elvesztésétől való félelem a kapitalista társadalomban mennyire indokolt, meggyőzően mutatják az USA 1950. évi népszámlálása során szerzett adatok. Ezek szerint az 55—64 éves férfiak 16,6%-a, a 65 éven felüliek 58,6%-a nem dolgozik, és az 55—64 éves férfiak 7,6%-ának, a 65 éven felüliek 18,8%-ának nincs jövedelme. A hasonló korú nők esetében az arányok jóval magasabbak (6). A tőkés országok öregkori bűnözésének okait a hasonló adatokban kellene keresni, a szinte kizárólag vizsgált pszichológiai és biológiai tényezők mellett. Az ilyen tényezők abszolútizálása vezet azután olyan megállapításokhoz, mely szerint — mint *Bauer* mondja — az öregkor kriminalitása biológiai folyamatokkal (degenerációs folyamat), pszichológiailag pedig az öregkor visszafejlődő jellegével magyarázható meg (7). E jelenséghez kapcsolódva az erkölcs elleni deliktumokat tartja az öregkor specifikus bűncselekményeinek. *Rommeney* (8) vizsgálatait idézi, aki az öreg férfiak szexuális bűnözését kapcsolja össze a visszafejlődő jelleggel. *Rommeney* az 1949—53. években hatvannyolc 60 éven felüli szexuális büntettest vizsgált meg. Ebből 59 gyermekkel követett el fajtalanságot, 2 férfiakkal, 6 exhibicionista volt, 1 pedig fajtalanságra való kényszerítés miatt volt elítélve. A vizsgált egyének közül 39 volt házas, 11 büntetett (ebből 6 az 50. éve után), és a vizsgáltak felénél talált a szerző pszichikailag kóros, visszafejlődő állapotot.

Ha *Bauer* csak a szexuális bűnözést hozta volna összefüggésbe ezzel a kóros pszichikai jelenséggel, kevésse bírálhatnák. Az öregkori szexuális bűnözést ugyanígy általában valóban pszichológiai okok magyarázzák. Ilyen álláspontot képvisel *Moberg* (9), *Olbermann* (10), *Seelig* stb. is. De mindezek a szerzők, ahogyan *Bauer* is, az öregkori bűnözés okait általában úgyszólván kizárólag a pszichológiai tényezőkben, esetleg biológiai folyamatok hatásában keresik. Ez pedig már kétségtelenül leszűkített, s valószínűen tudatosan leszűkített szemlélet.

A pszichológiai tényezőknek, ahogyan a biológiai folyamatoknak is, természetesen komoly hatásuk van az öregkori bűnözés alakulására, az alapvető meghatározottság azonban a társadalmi viszonyok milyenségéből, és azokra épülő társadalmi tényezőkből ered. Nyilvánvalóan másképpen alakul annak az öreg embernek kriminál szempontból is jelentős pszichikai alkata, aki családjától, a társadalomtól elhagyva reménytelen nyomorban, vagy akár csak a társadalmilag hasznos munkától, tevékenységtől megfoszt-

² Az öregkori vallásosság vizsgálatára külön tanulmánykötetet állítottak össze a gerontológia kérdéseiről 1958-ban a Floridai Egyetemen tartott konferencia anyagából (5).

va él, mint azé, aki anyagilag biztosítva, a társadalom, volt munkahelye stb. által megbecsülve, ebből is következően a társadalom problémái iránt érdeklődve, esetleg tevékenykedve él. A sajátos biológiai és pszichológiai folyamatok természetesen az utóbbi esetben is megnyilvánulhatnak krimináljelleggel, ez azonban feltétlenül ritkábban következhet be.

Az öregkorra vonatkozó mai büntető statisztikánk útján nyert adatok feldolgozása tehát elsősorban az öregeknek társadalmunkban elfoglalt helyzetét tükrözi, amelyen belül nyilvánulnak meg sajátos biológiai és pszichikai folyamataik. Az ábra meggyőzően mutatja azt a tényt, hogy az öregkori bűnözés — mind a férfiak, mind a nők körében — ritka, állandóan csökkenő tendenciájú a korévek emelkedésével, és messze elmarad a fiatalabb korcsoportok bűnözési gyakoriságától. Ez azonban csak a közbűnös bűntettek vonatkozásában igaz, a magánvádas bűncselekmények esetében, bár a csökkenő tendencia itt is érvényesül, a csökkenés kisebb fokú, s távolról sem találunk olyan nagy különbségeket a maximumot képviselő, és az öreg korcsoportok között, mint a közbűnös bűncselekmények esetében. E jelenségek oka nyilvánvalóan az idegrendszer fokozódó öregkori romlása, s a szűkebb, otthoni, lakóházi környezetben való élet folytán e környezet problémái iránt való fokozódó érdeklődés és érzékenység stb.

Az öregkori bűnözés alakulása egyébként határozottan tükrözi a mai átmeneti társadalmi viszonyainkból folyó adottságokat. Az idős férfiak és nők esetében egyaránt a gazdasági jellegű bűncselekmények, elsősorban az árdrágító visszaélés, a közellátás érdekeit veszélyeztető bűntettek és egyéb, a népgazdaság érdekeit sértő bűntettek a leggyakoribbak. Ha e tény magyarázatát keressük, tudnunk kell, hogy a gazdasági bűncselekmények legnagyobb részét az önálló foglalkozásúak, elsősorban a kis- és középparasztok követik el. (1953-ban az árdrágító visszaélések 31,4, illetőleg 24,8%-át (férfiak és nők), a közellátás érdekeit veszélyeztető bűntettek 57,8, illetőleg 63,9%-át.) Általános és köztudott jelenség viszont a falusi lakosság fokozódó elöregedése. Az elöregedést az okozza, hogy a fiatalok, férfiak, de egyre inkább a nők is a városokban, vagy közeli üzemekben keresnek foglalkozást, így elhagyják a falut. De ha ez az elvándorlás nem is jár adott esetben a vándorlási statisztika által is kimutatható lakóhelyváltozással, csak azzal, hogy a fiatalok lakhelyükről járnak a közeli üzemekbe, ez a tény is az önálló földműveléssel foglalkozók elöregedését vonja maga után. Az önálló földmégmunkálás, az ezzel együtt járó gazdálkodás, szélesebb értelemben tehát az értékesítés is az idősebbekre hárul. Ennek következménye azután, hogy az idősebbek nagyobb arányban részesednek a gazdasági jellegű bűncselekmények elkövetésében. Az elmondottakat azzal is aláhúzhatjuk, hogy a kötelező beszolgáltatás éveiben (akkor is a begyűjtési intenzitástól és a büntetőpolitika alakulásától függően), az idősebbek által elkövetett gazdasági bűncselekmények aránya jóval meghaladta az 1958. évre vonatkozó adatokat. Így pl. az 55—69 évesek aránya a közellátás ellen elkövetett bűncselekményekben 1952-ben 21,5%, 1954-ben 13,9% és 1955-ben 15% volt.

Sok tekintetben hasonló eredményekre vezet a kétlakiság is, amely a munkások által elkövetett gazdasági bűncselekmények alakulásában tükröződik. Ezeket a bűncselekményeket általában a földet művelő, és értékesí-

téssel foglalkozó családtagok követik el, akiket a büntetőstatisztika — eltartójuk után — szintén a munkások csoportjába számít. A kétlakiság viszont gyakran jelentkezik az idős ember városi munkavállalásában és a családtagok otthoni munkájában. Ez esetben az idős eltartott által elkövetett gazdasági bűncselekmény is a munkáskategóriában jelentkezik. Így e kategória távolról sem azonos helyzetű embereket foglal magában.

Az öregek által leggyakrabban elkövetett bűncselekmények tehát nálunk az átmeneti társadalmi viszonyok sajátos alakulásával vannak összefüggésben. Végeredményben a társadalmi viszonyok alakulásához kapcsolódnak egyes olyan tudatbeli tényezők is, amelyek az öregkori bűnözéssel kapcsolatosak. Nem vitás, hogy a sajátos öregkori pszichológiai jelenségek, mint az, hogy az öregember kevesebb külvilági benyomást dolgoz fel, kapcsolata a környezettel lazul stb. (11), megnehezítik az öreg ember tudatának a változott társadalmi viszonyoknak megfelelő alakulását. Így az öreg, önállóan gazdálkodó parasztember tudata nehezebben érti és tartja helyesnek a gazdálkodását, értékesítését stb. köté jogszabályokat, melyeknek áthágása büntetőjogi felelősségrevonást eredményezhet. Hozzájárul ehhez az is, hogy a falusi életviszonyok folytán a hagyományokhoz való fokozottabb ragaszkodás még inkább megnehezíti a tudatbeli átalakulást. Ez adott esetben úgy is megnyilvánulhat (amint ezt a szerző egy faluban közvetlenül is észlelte), hogy egyes gazdasági bűntetteket a parasztok (különösen az idősebbek) nem tartottak bűncselekménynek a szó társadalmi elítélését maga után vonó értelmében. Ellenkezőleg, egy időben az ilyen bűncselekmények feljelentőivel szemben érvényesült a falu elitélő magatartása. Nagy részben ilyen tudatbeli elmaradás, a köz vagyonának szabad prédaként való tekintése magyarázza azt is, hogy az öreg korcsoportokban gyakori bűncselekmény a társadalmi tulajdon elleni sikkasztás és lopás bűntette. E jelenség részbeni okát a még nem teljesen kielégítő öregkori gondozásban is kereshetjük, de az a tény, hogy a polgárok javai ellen elkövetett bűncselekmények jóval kisebb arányban fordulnak elő ezekben a korcsoportokban, feltétlenül tudatbeli elmaradást jelez.

Természetesen helytelen lenne azt állítani, hogy az öregkori bűnözés alakulására nincsenek befolyással bizonyos, az öregkorra jellemző pszichológiai folyamatok és tényezők, mint a kleptománia gyakoribb volta, az idegrendszer fokozott leromlásából eredő ingerlékenység, pszichológiai és társadalmi tényezők által egyaránt táplált érzékenység stb. Ez utóbbira elegette példa a szándékos testi sértések gyakorisága, különösen az öreg nők esetében. De más természetű pszichológiai rendellenességek is vezethetnek bűnözésre. *Dr. Nyíró Gyula* ilyen rendellenességekről írva kifejti, hogy „különösképpen súlyosak ezek a válságok, ha időszakosan fellobbanó szexualitás válik urrá az emberen. Ilyenkor évtizedes házasságok bomolhatnak fel, vagy még súlyosabb esetben az aggkorban elmosódott nemi jelleg állíthatja szembe az öregembert a közerkölccsel, vagy éppen a büntetőtvénycsönyvvvel” (12). Valóban, adataink szerint is, az öregkori bűnözésben viszonylag nagy helyet foglalnak el a nemi erkölcs ellen elkövetett bűncselekmények. Az 1. tábla adataiból kitűnően egy bűncselekmény tekintetében sincs oly kis különbség a fiatal és öregkori elkövetési gyakoriság között, mint e bűncselekmények esetében. Esetenként az eltéréseket az öregkori gyakoriság irányában észlelhetjük. Pl. a szemérem elleni erőszak bűntette a 60—69 évesek között gyakrabban fordult elő, mint a 18—20, vagy akár a 25—29 évesek korcsoportjában.

Feltűnően nagy az öreg korcsoportok részesedése a természet elleni fajtalanásg bűntettében is. Ez a bűncselekmény a maximumot is a 40—49 években éri el, és később is csak lassan csökken. Mindebből világos, hogy az öregkori szexualitás közvetlenül is eredményezhet bűncselekményeket, különösen azért, mert a testi impotencia ellenére

meglevő nemi kíváncsiság gyakran tereli rendellenes irányba a szexualitást (13). Az öregkori szexualitás azonban közvetett módon is összefüggésben van a bűnözéssel. A hirtelen fellobbanó szexualitás adott esetben széttöri a családi köteléket, az öreg ember megszokott és biztos környezetét, s helyette legtöbbször semmit sem biztosít. A környezet-változás, az eddigi kapcsolatok megszakadása, a fiatalabb nőhöz esetleg fűződő nagyobb anyagi megterhelés, végül a mindezekből adódó bizonytalanság bűnözésre vezethet.

A polgári kriminálpszociológiai irodalomban találkozunk olyan felfogással, amely szerint a nők idősebb korban viszonylag jobban bűnöznek, mint a férfiak. *Otto Pollak* (14) ezt az állítást azzal próbálja alátámasztani, hogy Angliában és Wales-ben 1930-ban a 40 éven felüli nők követték el az összes nők által elkövetett bűncselekmények 25%-át, míg a férfiak hasonló kategóriája csak 15%-kal részesedett.

E jelenség — amely egyébként *Pollak* adataival nincs kellően bizonyítva, hiszen a 40. év még nem az öregkor határa — könnyen magyarázható azzal, hogy a női népesség világszerte öregebb, mint a férfi, tehát a női népességben viszonylag kisebb a fiatal nők aránya, s ez a bűnözés kor szerinti alakulására is kihat. Ennek további következménye, hogy jóval több öreg nő kényszerül egyedül, adott esetben támogatás hiányában élni, másrészt nálunk pl. igen sok elöregvült, vagy elvált idős nő folytat önálló gazdálkodást, elsősorban falun, így nagyobb a lehetősége a gazdasági bűncselekmények elkövetésének. Valóban a gazdasági bűncselekmények gyakorisága — adataink szerint — a nők esetében az özvegyek és az elváltak körében a legnagyobb. De az idős nők más jellegű bűncselekményei is inkább magyarázhatók a magányossá válás tényezőivel és következményeivel, mint a női kriminalitás feltételezett, de semmivel sem bizonyított „elférfiasodásával”.

A CSALÁDI ÁLLAPOT JELENTŐSÉGE A BŰNÖZÉS ALAKULÁSÁBAN

A demográfiai tényezők és jelenségek hatását a bűnözés alakulására a rendelkezésre álló általános büntetőstatisztikai adatok alapján meg lehetne nehéz, egyes esetekben lehetetlen differenciálni. A népesség kortényezőjében rejlő szociológiai szerep pl. a korhoz kapcsolódó fizikai, biológiai és pszichológiai tulajdonságok mellett olyan társadalmi tényezők eredője is, mint a családi állapot, a mobilitás (vertikális és horizontális irányban egyaránt), stb. Az ember társadalmilag alakított ember, a társadalmi hatások pedig annyira összefüggenek és bonyolultak, hogy egy-egy vonást elszigetelni, és szinte laboratóriumi feltételek között vizsgálni lehetetlen. A családi állapot és a bűnözés kapcsolatára vonatkozó adatokat és magyarázatokat tehát fenntartással kell fogadnunk, annál is inkább mert ezek az adatok és a hozzájuk kapcsolt indokolások igen eltérő jellegűek.

Prinz pl. az 1882—1893. évekre vonatkozóan Németországban a házas és a nőtlen férfiak bűnözésére csaknem azonos arányt állapított meg (100 000 lakosra 1544 házas, 1606 nőtlen, 1145 özvegy vagy elvált bűnöző esett). Hollandiáról rendelkezésre álló adatok szerint nőtlen volt az összes férfi elítéltek 52,2%-a, házas 39,8%. Az összes női elítéltek 28,33%-a volt hajadon és 64,86%-a házas (15). *Sutherland* általános érvényre törekedve állapította meg, hogy a házas bűnözés a legalacsonyabb arányú, melyet az özvegyek és az egyedülállók követnek, míg leginkább az elváltak bűnöznek. Szerinte pl. az elvált nők bűnözési aránya tízszer magasabb, mint a házasoké (16). Az egyedülálló férfiak nagyobb bűnözési arányát ezek a szerzők a kötetlenséggel, a régebbi adatokban esetleg jelentkező magasabb női házas bűnözést a nőknek a házasság idején a társadalommal való fokozottabb és gyakoribb kapcsolatával és azzal magyarázzák, hogy a házas nők nemcsak személyüket, de férjüket és gyermekeiket is védik, így fokozottabban érzékenyek, és többször kerülhetnek konfliktusba. Az elváltak magas bűnözési arányát sokan a hirtelen státusváltozással (az ebből fakadó

következményekkel) és azzal indokolják, hogy a válások nagy része már eleve bűnöző, vagy erkölcstelen életmód következménye, illetőleg a válás maga bűnözést semlegesítő erőket szabadít fel. Így pl. *Gally*, aki 300 visszaeső tolvajt vizsgált meg, azt észlelte, hogy 14,56% volt házasságban, 59,17% nőtlen és 33,63% elvált vagy özvegy.³ Ez a százalékarány, tekintve az özvegyek és elváltak kisebb arányát az össznépeséghez viszonyítva, valóban igen magas (17).

A családi állapot hatását a bűnözés alakulására helytől, időtől és társadalmi rendszertől függetlenül nem lehet értékelni, hiszen a családi állapot is sokfajta tényezőt foglal magában, amelyek az említett körülményektől függően sokféleképpen alakulhatnak és különböző tartalommal érvényesülhetnek. Annyiban tehát egyetérthetünk *Bauerrl* is, hogy nem lehet általában a házasság hasznos vagy káros, erkölcsjavító vagy éppen demoralizáló szerepéről beszélni (18). A családi állapot és a bűnözés kapcsolatának alakulásában jelentős tényező éppen magának a családnak, mint társadalmi jelenségnek, köteléknek tartalmi átalakulása. Ezt a tartalmi átalakulást természetesen a társadalom termelőerőinek fejlődése hozta magával, amelynek következtében a családnak, mint termelési egységnek jelentősége egyre inkább elmosódott, ma pedig ilyen jellegéről a civilizált országokban — néhány ország földművelő társadalmán kívül — beszélni sem lehet. A családnak, mint termelési egységnek a felbomlását, a vele járó következményekkel együtt a polgári szociológusok is elismerik. Hogy csak néhányra hivatkozzunk: *Lindquist* a családnak, mint „önellátó egységnek” bomlásáról, a nő egyre fokozódó függetlenüléséről beszél (19), *Sirjamaki* pedig a család személyiséghez kapcsolódó funkcióit hangsúlyozza, a régebbi önfenntartó jelleg helyett (20). Mindennek következménye, mint *Sutherland* is megállapította, a rurális jellegű ún. nagycsaládok eltűnése, az ebből adódó erős ellenőrző és visszatartó szerep elmosódása (21), s ez együtt jár olyan „individuális ideológia eluralkodásával, amely logikusan és intellektuálisan krimináljellegű ideológiával harmonizálhat” (22).

Ha a családi állapotnak, mint demográfiai tényezőnek a bűnözéssel való kapcsolatát csak korhoz és társadalomhoz kötve vizsgálhatjuk helyesen, következtetéseinket a mai magyar társadalomra vonatkozóan elsősorban mai büntetőstatisztikánk adataiból vonhatjuk le. A bűnözés családi állapot szerinti alakulását 1958-ban 10 000 megfelelő korú, nemű és családi állapotú lakosra számítva a 3. tábla szemlélteti. (42. old).

A táblán ezúttal is különbséget észlelhetünk a közvadás és a magánvadás bűncselekmények között. Mindkét fajtájú bűncselekményre vonatkoztatva ugyanis a férfiak és a nők esetében egyaránt az elváltak kategóriájában a legmagasabb a bűnözési gyakoriság, s a második helyet a közvadás bűncselekményeknél a nőtlenek, illetőleg a hajadonok, a magánvadás bűncselekmények esetében viszont a házasság foglaltja el. Ez a különbség a magánvadás bűncselekmények többször hangoztatott jellegéből és az ismert elkövetési módokból folyik. Az adatok értékelésénél figyelembe kell vennünk azt is, hogy az elkövetési gyakoriság számításánál a házasság kategóriába kellett sorolni a törvényes házasságban, de különváltan élő elítélteket is, mert noha a büntetőstatisztika ezt a kategóriát külön is figyeli, a demográfiai adatgyűjtés a különváltan élőkre nem terjed ki. A különváltan élők követ-

³ *Gally* adatai összesen 107,36%-ot adnak ki.

ték el viszont a nők által elkövetett bűncselekmények 7%-át, a férfiak esetében a 2,6%-át, ez arány tehát a 3. táblán a házások által elkövetett bűncselekmények gyakoriságát növeli.

A 3. tábla az elváltak kirívóan magas bűnözési gyakoriságát mutatja a férfiak és a nők esetében egyaránt, s azt is, hogy csaknem minden bűncselekményt az elváltak követnek el a leggyakrabban. Az elkövetési gyakoriság a legmagasabb az elvált férfiak kategóriájában a tulajdon elleni bűncselekmények, a közveszélyes munkakerülés, a család és a nemi erkölcs ellen elkövetett bűncselekmények (kivéve az erőszakos nemi közösülést), a gyilkosság és szándékos emberölés vonatkozásában. Az elvált nők bűnözési gyakorisága leginkább szintén a tulajdon, a család és a nemi erkölcs, az ember testi épsége és a népgazdaság ellen elkövetett bűncselekményekkel van összefüggésben. Mindehhez hozzászámítjuk még, hogy a törvényes házasság jogi kötelékében, de különváltan élők szintén hasonló bűncselekményeket követnek el leginkább (pl. a különváltan élő férfiak tették ki a közveszélyes munkakerülés miatt jogerősen elítéltek 17,8%-át, a család, az ifjúság és a nemi erkölcs büntett miatt elítéltek 8,2%-át, a különélő nők a garázdálkodás miatt elítéltek 11,1%-át, a közveszélyes munkakerülés miatt elítéltek 14,9%-át, az üzletszerű kéjelgés miatt elítéltek 15,7%-át, egyéb, a család, az ifjúság és a nemi erkölcs ellen elkövetett büntettek miatt elítéltek 16,9%-át, a betöréssel, bemászással stb. elkövetett lopás miatt elítéltek 10,9 és az egyéb, a polgárok javai ellen elkövetett lopás miatt elítéltek 10,6%-át.) Mindezekből az adatokból nyilvánvaló, hogy a házasság felbomlásával együtt járó, azt okozó körülmények, vagy az abból folyó következmények sok esetben a bűnözés felé hatnak. A törvényesen elváltak és a különélők ilyen jellegű viszonyai között nagy különbség nem lehet, erre mutat ugyanis egy, az 1956. évben elvált személyekre vonatkozó reprezentatív vizsgálatból származó adat, mely szerint a házassági per megindulásakor a felek 95%-a már külön élt.

Nem hagyható azonban figyelmen kívül az a tény, hogy a házasságok jó része éppen az egyik fél kriminalitása, vagy arra vezető, azzal kapcsolatos okok miatt bomlik fel. Ezekben az esetekben tehát a bűnözés nem a válás, vagy az abból adódó körülmények következménye. Az említett magyar reprezentatív vizsgálat adatai szerint pl. az egyik házasság felbomlása miatt bomlott fel a házasság az esetek 4,9%-ában, a tettlegesség, iszákosság, a család tartós elhanyagolása (mind kriminalitással könnyen párosuló tényezők) vezetett a bontásra az esetek 16,9%-ában (23). Ezen a jelenségen túlmenően is bizonyos azonban, hogy maga a különélés, a válás ténye, a megelőző, és az okozott pszichológiai és társadalmi jellegű konfliktusokkal, a bekövetkező környezetváltozással, adott esetben elmagányosodással, esetleg anyagi nehézségekkel, zavart idéz elő az egyén életében. Ilyen zavar azután könnyen olyan erkölcsi defektusra is vezethet, amely kriminalitással is párosulhat. Nem véletlen pl., hogy a bűncselekmény elkövetésének alkoholfogyasztással való okozati összefüggése éppen az elváltak esetében a leggyakoribb (10 000 elvált férfira számítva 58,0 és 10 000 elvált nőre számítva 2,8). A férfi és a női elváltak bűnözése körülbelül azonos arányban magasabb, mint a házasságban élő férfiaké és a nőké. Ez a tény arra mutat, hogy társadalmunkban ma már nem érvényesül az elvált nőkkel szembeni előítélet, megvetés, mint kriminalitásra vezető tényező. Az a további tény, hogy a munkavállalás ma már minden nő számára lehetséges, nagyrészt kiküszöböli a nyomort, mint a válás folytán bekövetkező, kriminogén tényezőt is.

Az elváltak után a leggyakoribb a bűnözés a nőtlenek és a hajadonok csoportjában. Ebben a jelenségben természetesen a korrallal kapcsolatos tényezők is közrejátszanak, sőt elsősorban azok érvényesülnek. Az ilyen

családi állapotból folyó kötetlenség, párosulva a felelőtlenséggel és az ifjúsággal összefüggő, már tárgyalt kriminalitásra vezethető tényezőkkel, megnyilatkozik a bűncselekmények elkövetésének gyakoriságában is. A garázdaság, a rablás, az erőszakos nemi közösülés, a szándékos testi sértés büntetett a nőtlenek követik el a leggyakrabban, míg a közveszélyes munkakerülés, az üzletszerű kéjelgés, a betöréssel, bemászással, stb. elkövetett, de a polgárok tulajdona elleni egyszerű lopás büntette is — más családi állapotú nőkkal összehasonlítva — a hajadonok körében fordul elő leggyakrabban. Ezen túl azonban mindkét nemű kategóriára, a hajadonokra és a nőtlenekre is jellemző a tulajdon ellen elkövetett büntettek nagy gyakorisága is. Mindezek a büntettek éppen a fiatal korcsoportokra jellemzőek, így bizonyos, hogy az ott tárgyalt tényezőkkel szoros összefüggésben vannak.

3. A 18 éven felüli fogerősen elítéltek megoszlása családi állapot és egyes bűncselekmények szerint, tízezer megfelelő korú és nemű lakosra, 1958

Распределение осужденных лиц старше 18 лет по семейному состоянию и преступлениям на 10 000 жителей соответствующего возраста и пола в 1958 г.

Convicted over 18 Years of Age by Marital Status and Crimes per 10 000 Population of Corresponding Age and Sex, 1958

Bűncselekmény (1)	Összesen		Nőtlen, hajadon		Házas		Özvegy		Törvényesen elvált	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
	(2)		(3)		(4)		(5)		(6)	
1. Közvadás büntettek összesen	137,1	20,7	171,9	34,7	131,8	17,2	39,7	19,3	235,1	39,8
2. Ebből :										
3. Garázdaság	3,5	0,1	8,0	0,1	2,5	0,1	0,4	—	4,3	0,1
4. Betöréssel, bemá- szással stb. elköve- tett társadalmi tulaj- don elleni lopás	0,2	—	0,5	—	0,1	—	—	—	0,7	—
5. Társadalmi tulajdon elleni lopás egyéb esetei	14,6	1,3	16,6	1,8	14,6	1,3	2,7	0,8	19,1	1,9
6. Társadalmi tulajdon és a polgárok javai ellen elkövetett rab- lás együtt	0,3	0,0	0,7	0,1	0,2	0,0	—	—	0,2	0,1
7. Társadalmi tulajdon elleni sikkasztás	7,6	1,4	6,3	2,4	8,1	1,2	2,1	0,8	12,5	3,9
8. Társadalmi tulajdon elleni csalás	3,5	0,5	2,3	0,7	3,5	0,5	0,7	0,2	4,6	1,1
9. Közveszélyes munka- kerülés	0,5	0,3	1,1	1,7	0,2	0,1	0,1	0,1	4,1	0,9
10. Árdragító visszaélés .	7,2	2,9	4,0	2,0	8,1	2,9	2,9	3,5	10,0	4,5
11. A közellátás érdekeit veszélyeztető büntett	3,6	0,4	2,9	0,4	3,9	0,4	1,9	0,7	3,0	0,3
12. Egyéb, a népgazda- ság érdekeit sértő büntett	1,3	0,5	1,0	0,7	1,3	0,4	0,8	0,8	2,5	1,0
13. Erőszakos nemi közösülés	0,7	—	1,4	—	0,6	—	0,3	—	1,1	—
14. Szemérem elleni erőszak	0,3	—	0,3	—	0,2	—	0,5	—	0,5	—

Bűncselekmény (1)	Összesen		Nőtlen, hajadon		Házas		Özvegy		Törvényesen elvált	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
	(2)		(3)		(4)		(5)		(6)	
15. Természet elleni fajtalanság	0,7	—	1,9	—	0,3	—	0,4	—	3,4	—
16. Üzletszerű kéjelgés	—	0,4	—	1,9	—	0,2	—	0,1	—	1,7
17. Egyéb, a család, az ifjúság és a nemi erkölcs elleni bűntett	2,4	0,2	1,5	0,2	2,4	0,2	0,7	0,1	19,8	0,3
18. Gyilkosság, szándékos emberölés	1,2	0,1	2,0	0,1	1,0	0,1	0,9	0,1	3,2	0,1
19. Magzatelhajtás	—	0,3	—	0,2	—	0,4	—	0,2	—	0,7
20. Testi sértés	10,7	1,7	17,7	1,4	9,4	1,9	2,7	0,7	15,5	2,1
21. Élet vagy testi épség veszélyeztetése	8,7	—	11,4	—	8,4	—	1,9	—	8,9	—
22. Betöréssel, bemászással stb. elkövetett lopás	1,6	0,4	4,0	1,4	1,1	0,3	0,5	0,1	4,8	0,3
23. A lopás egyéb esetei	7,4	2,2	14,4	6,0	5,9	1,7	2,1	0,8	15,7	5,2
24. Sikkasztás	1,4	0,3	1,5	0,6	1,3	0,2	0,4	0,2	6,1	1,1
25. Csalás	1,7	0,5	1,7	0,9	1,6	0,4	0,8	0,2	9,1	1,9
26. Orgazdaság	3,0	0,8	2,5	0,8	3,3	0,9	0,5	0,5	3,6	0,5
27. Magánvádas bűntettek összesen	16,4	15,0	14,3	13,1	17,1	17,0	7,2	7,0	29,6	20,8

Гризонтальная графа: (1) Преступления; (2) всего, мужчины-женщины; (3) неженатые, незамужние, мужчины-женщины; (4) женатые, замужние, мужчины-женщины; (5) вдовье, мужчины-женщины; (6) разведенные, мужчины-женщины.

Вертикальная графа: 1. Всего преступлений с публичным обвинением; 2. в том числе; 3. буйство; 4. воровство против общественной собственности, совершенное взломом, и т. п.; 5. другие случаи воровства против общественной собственности; 6. разбой против общественной и личной собственности; 7. растрата против общественной собственности; 8. обман против общественной собственности; 9. общественно-опасный прогул; 10. повышение цен; 11. преступления против общественного снабжения; 12. другие преступления против интересов народного хозяйства; 13. насильственное половое сношение; 14. изнасилование; 15. разврат; 16. разврат по профессии; 17. другие преступления против семьи, молодежи и сексуальной морали; 18. убийство, умышленное убийство; 19. изгнание плода; 20. телесное повреждение; 21. опасность жизни и здоровья; 22. воровство совершенное взломом, и т. п.; 23. другие случаи воровства; 24. растрата; 25. обман; 26. укрывательство; 27. всего преступлений с частным обвинением.

Heading: (1) Crimes; (2) total, males-females; (3) single, males-females; (4) married, males-females; (5) widowed, males-females; (6) divorced, males-females.

Lateral text: 1. Total crimes of public prosecution; 2. of which; 3. ravages; 4. burglary, larceny by climbing etc. against social property; 5. other cases of burglary, larceny against social property; 6. robbery against social property and the property of citizens; 7. misappropriation against social property; 8. fraud against social property; 9. vagrancy; 10. profiteering; 11. crimes against the interests of public supply; 12. other crimes that endanger the interests of national economy; 13. rape; 14. indecent assault with violence; 15. fornication; 16. professional prostitution; 17. other crimes against family, youth, and sexual morality; 18. murder, assassination; 19. aborticide; 20. battery; 21. endangering life or health; 22. burglary, larceny by climbing etc.; 23. other cases of burglary, larceny; 24. misappropriation; 25. fraud; 26. concealing of stolen goods; 27. total crimes of private prosecution.

Mindkét nem esetében — részben az idősebb kor sajátosságaihoz, részben az egyedüli élethez kapcsolódóan — érdekes módon alakulnak az özvegyekre jellemző bűnözési adatok. A férfiaknál bizonyos nemi bűncselekmények (elsősorban a szemérem elleni erőszak) és mindkét nemre vonatkozóan a gazdasági bűncselekmények gyakoriak más családi állapotokhoz viszonyítva is. A korrall kapcsolatos tényezők itt is tükröződnek, hiszen rendszerint idősebb korban következik be az előzvegyülés.

A házások bűnözését vizsgálva feltűnő, hogy ez a bűnözés a legkiegyenlítettőbb. Ez alatt elsősorban azt értjük, hogy más családi állapotokhoz viszonyítva nem találunk olyan bűncselekményt, amely ebben a kategóriában lenne a leggyakoribb. (Egyetlen kivétel a közellátás érdekeit veszélyeztető büntett, amely a házas férfiak csoportjában, és az orgazdaság, amely a házas nők csoportjában a leggyakoribb.) A házások egyébként leginkább tulajdon elleni és gazdasági bűncselekményeket követnek el. A házasság hatása a bűnözésre — adataink szerint — visszatartó jellegű. Ezt a megállapításunkat nemcsak arra alapozzuk, hogy a házasság bűnözés más családi állapotúakhoz viszonyítva alacsony (s ha a különváltan élőkre vonatkozó bűnözési adatokat leszámítjuk, még alacsonyabb), de arra is, hogy azokban a korcsoportokban, amelyeknek többségét rendszerint a házások teszik ki, a bűnözés magasabb, mint a házasság bűnözés átlaga. Ez pedig arra mutat, hogy ezekben a korcsoportokban is elsősorban az egyedülállók bűnöznek. Mint a bűnözéssel szemben ható erő, a házasság természetesen elsősorban a harmonikus házasságok esetében érvényesül. Ellenkező esetben a házasság belső zavaraiából adódó tényezők gyakran éppen a bűnözésre indítanak, mintsem visszatartásról szó lehetne. A házasságra, de általában a családi állapotról, mint a bűnözést befolyásoló tényezőre vonatkozóan azonban távolról sem rendelkezünk még olyan ismeretekkel, amelyek kellően meg-alapozott következtetések levonására lennének alkalmasak. Ilyen eredményekre csak külön erre irányuló reprezentatív vizsgálatok, alapos esettanulmányok után juthatnánk, mert az országos büntetőstatisztika adatai alapján a családi állapot hatását a bűnözés alakulására nem lehet differenciálni, más tényezők hatásától elválasztani. Az elmondottak tehát inkább az adatokkal alátámasztott feltételezések, mintsem alaposan bizonyított következtetések.

A NŐI BŰNÖZÉS SAJÁTOSÁGAI

A népesség nem szerinti tagozódása alapvető demográfiai tényező. Tanulmányunkban az eddigiek során igyekeztünk is különbséget tenni a nemi sajátosságoknak megfelelően. Szükségesnek mutatkozik azonban röviden kitérni a női bűnözés jellegzetes vonásaira is. E jellegzetességeket két alapvető csoportba sorolhatnánk: a női bűnözés mennyiségi és minőségi sajátosságait vizsgálhatjuk.

E kérdéssel foglalkozó valamennyi kriminológus megegyezik abban, hogy a nők mennyiségileg kevesebbet bűnöznek, mint a férfiak. Legújabbban tért hódít az a nézet, amely a női nem alacsonyabb kriminalitását biológiai és társadalmi tényezőkben egyaránt keresi. *Bauer* pl., aki a nyugatnémet büntető statisztikára (24) támaszkodva vizsgálta a női kriminalitás alakulását (1952. évben az összes bűncselekmények 17,4%-a, 1953. évben 14,3%-a, 1954. évben 14,2%-a, 1955. évben 13,6%-a volt ilyen), a kisebb bűnözés okát a biológiai tényezőknél túl a kisebb alkoholfolyásoltságban, a nevelési különbségekben és abban keresi, hogy a nőnek mint háziasszonynak kisebb a kísértése (25). A legerősebb érv a női kriminalitás jellegének biológiai meghatározottságára — amint mondja — az, hogy az utóbbi évtizedekben a női nem társadalmi életében óriási változások következtek be, a bűnözés azonban alacsony maradt. Csak a háborús időszakokban emelkedett a női bűnözés, azonban ezt a jelenséget nem annyira a nők fokozott részvé-

tele a közösségi életben, mint a különleges háborús törvények okozták, amelyek, mint otthon maradtakat, természetszerűen a nőket sújtották (26). Végül *Otto Pollak* szerint, a büntető statisztika adatai ebben a vonatkozásban nem megbízhatók, mert a nők jóval több bűncselekményt követnek el, mint amennyit az adatok mutatnak, csak éppen a női kriminalitás burkolt jellegénél fogva (ez a burkolt jelleg egyaránt adódik szerinte a sajátos elkövetési módokból, amelyek megnehezítik a felderítést, és a rendőrség, bíróság stb. férfi tagjainak rosszul értelmezett udvariasságából), ezek a bűncselekmények nem kerülnek be a büntetőstatisztikába (27).

Véleményünk szerint a női bűnözés mennyiségi sajátosságait csak a minőségi jellegzetességek vizsgálatával együtt lehet megérteni. Magyarországon pl. 1958-ban a közbűncselekmények elkövetéséért jogerősen elítéltek 14,7%-a volt nő, míg a magánvádas bűncselekmények elkövetéséért jogerősen elítéltek 51%-a. A 4. tábla egyébként bűncselekmények szerint is részletezve mutatja be a két nem részesedését az egyes bűncselekmények elkövetésében (46. old.).

Az adatokból megállapíthatóan, vannak kifejezetten női jellegű bűncselekmények, mint a közveszélyes munkakerülés és az üzletszerű kéjelgés, amelyek a titkos prostitúcióra mutatnak, vagy a magzatelhajtás. Ezek a bűncselekmények közvetlenül adódnak a nemi jellegből. Érdekesebb jelenség már, hogy a közbűncselekmények és becsületsértési bűntettek 41,9, és a magánvádas rágalmozási és becsületsértési bűntettek 61%-át nők követték el. S ez nem is új jelenség, hiszen már *Irk Albert* is észlelte a század elején, aki szerint az ilyen bűncselekményben való nagyobb részvétel a nő nem nagyobb fokú érzékenységgel áll összefüggésben. A nő „nemi és házi élete, minden, legkisebb fokú sértő érintkezésre reagál” (28). *Irk* megállapítása óta a társadalmi viszonyok, és ezzel együtt a nők társadalmi helyzete is óriási változásokon mentek keresztül hazánkban, de a nő fokozott érzékenysége lényegében nem változott.

Bizonyos fokig a nő nemi jellegéhez, az ebből adódó társadalmi lehetőségekhez kapcsolódik az a tény, hogy a tulajdon ellen elkövetett bűncselekmények közül a női nem elsősorban a polgárok javai elleni bűncselekményekben részesedik. A nők által elkövetett lopás, zsebtolvajlás az egész világon viszonylag nagy arányú és ezt általában a prostitúcióval, mint alkalommal magyarázzák (29). De többen utalnak a nő nemi jellegű fiziológiai elváltozásai és egyes bűncselekmények, elsősorban a lopás közötti összefüggésre is. Így pl. *Hoche* 56 párizsi áruházi tolvajnőt vizsgált meg, akiknek 63%-a a bűncselekmény elkövetése idején menstruált (30), de *Hirschmann* is időszakos kleptomániát állapított meg a menstruáció és a klimaktéria idején (31). Hasonló jelenségekre utal *Irk Albert* (32) és *Otto Pollak* (33) is: Erre vonatkozó széleskörű vizsgálatok hiányában az említett összefüggések valóságát és fokát nem tudjuk ellenőrizni, az azonban kétségtelen, hogy az említett időszakokban a nő idegrendszerében zavarok keletkezhetnek, amelyek adott esetben kriminalitást is eredményezhetnek.

Ha a női nem biológiai sajátosságai érvényesülnek is a bűnözés alakulásában, az is bizonyos, hogy ezek hatását is befolyásolják az alapvető társadalmi viszonyok. A mi társadalmunkban, ahol a nő nem kényszerül prostitúcióra, nincs is kitéve annak az erkölcsi züllésnek, amely bűncselekményre vezethet. Az egyes bűncselekmények mögött rejlő titkos prostitúció nálunk nem társadalmi viszonyok szükségszerű terméke, hanem a régi, a társadalomtól egyre idegenebbé váló tudati maradványok (könnyű élet, munka nélküli jövedelem stb.) következménye, s mint ilyen szükségképpen pusztulásra van ítélve.

A női bűnözés azonban egyformán alacsony mind a szocialista, mind a kapitalista társadalomban. Mint említettük, a női nemhez fűződő biológiai

és pszichológiai következményeken túl ezt a jelenséget a polgári kriminál-szociológusok elsősorban azzal magyarázzák, hogy a nő társadalmi helyzeténél fogva kevésbé jut érintkezésbe a társadalommal, kevésbé jut tehát bűnözési alkalomhoz. De ebben az irányban hat nevelése is, amely radikálisan eltér a fiúk nevelésétől. Ahogyan *Pollak* összegezi: „Röviden a nők bűnözése biológiai természetüket tükrözi egy adott kulturális helyzetben” (34). „Az adott kulturális helyzetet” természetesen elsősorban a társadalmi viszonyok szabják meg, azonban jelentős tényezőként érvényesülnek benne anakronisztikus maradványok is. Ha pl. — bár a nő társadalmi helyzete sajátos nemi funkciói folytán bizonyos fokig valóban sajátos — a nők nevelése túlzottan hangsúlyozza ezeket a sajátos feladatokat, s így a nők nevelése bizonyos fokig a régebbi társadalmi viszonyoknak megfelelően hagyományos úton halad. A nőt sokkal inkább az otthonon, a családon belüli életre nevelik, még akkor is, ha a modern iskolarendszer a társadalomban végzett önálló, keresőmunkára is felkészíti. Mint *Komarovsky* írja: a nők nevelését a szülői házban a jövő, felnőttkori szerepéhez kapcsolódó minták szabják meg (35). Hozzátehetjük azonban, ezek a minták a családi nevelésben ma még igen gyakran a múltat jelentő maradványok mintái. Nehéz lenne meghatározni, hogy a nők eltérő nevelésében mennyi a biológiai sajátosságokból folyó szükségesség, és mennyi a szokási elem. Annyi azonban bizonyos, azokat a vonásokat erősíti a nőben, amelyek a modern társadalomban elfoglalt, egyre inkább aktív helyzetében is a bűnözés ellen hatnak, illetőleg aláhúzzák a női bűnözés sajátosságait. Ezzel a jelleggel természetesen nem akarunk az ilyen nevelés pozívitására következtetni általában, hiszen a jövő perspektívájában, a felépített kommunista társadalomban a bűnözés maga is egyre inkább anakronisztikussá válik.

4. A 18 éven felüli jogerősen elítélt férfiak és nők megoszlása egyes bűncselekmények szerint, 1958

Распределение осужденных мужчин и женщин старше 18 лет по преступлениям в 1958 г.
Convicted Males and Females over 18 Years of Age by Crimes, 1958

Bűncselekmény (1)	Elítéltek száma összesen (2)	Ebből			
		(3) férfi		(4) nő	
		szám	%	szám	%
1. Közvadás büntelttek összesen ..	51 556	43 997	85,3	7 559	14,7
2. Ebből :					
3. Garázdaság	1 146	1 110	96,9	36	3,1
4. Betöréssel, bemászással stb. elkövetett társadalmi tulajdon elleni lopás	66	63	95,5	3	4,5
5. Társadalmi tulajdon ellen el- követett lopás egyéb esetei ..	5 150	4 681	90,9	469	9,1
6. Társadalmi tulajdon és a pol- gárok javai elleni rablás ösz- sesen	107	95	88,8	12	11,2
7. Társadalmi tulajdon elleni sikkasztás	2 941	2 434	82,8	507	17,2
8. Társadalmi tulajdon elleni csalás	1 206	1 017	84,3	189	15,7
9. Közveszélyes munkakerülés .	260	146	56,2	114	43,8

Bűncselekmény (1)	Elítéltek száma összesen (2)	Ebből			
		(3) férfi		(4) nő	
		szám	%	szám	%
10. Árdragító visszaélés	3 376	2 311	68,5	1065	31,5
11. A közellátás érdekeit veszélyeztető büntett	1 308	1 153	88,1	155	11,9
12. Egyéb, a népgazdaság érdekeit veszélyeztető büntett ...	581	405	69,7	176	30,3
13. Erőszakos nemi közöszlés ...	240	239	99,6	1	0,4
14. Szemérem elleni erőszak	86	85	98,8	1	1,2
15. Természet elleni fajtalanság ..	215	215	100,0	—	—
16. Üzletszerű kéjelgés	162	3	1,9	159	98,1
17. Egyéb, a család, az ifjúság és a nemi erkölcs elleni büntett	841	776	92,3	65	7,7
18. Gyilkosság, szándékos emberölés	420	378	90,0	42	10,0
19. Magzatelhajtás	131	12	9,2	119	90,8
20. Testi sértés	4 046	3 439	85,0	607	15,0
21. Élet vagy testi épség veszélyeztetése	2 856	2 802	98,1	54	1,9
22. Rágalmazás, becsületsértés ..	547	318	58,1	229	41,9
23. Betöréssel, bemászással stb. elkövetett lopás	664	527	79,4	137	20,6
24. A lopás egyéb esetei	3 169	2 383	75,2	786	24,8
25. Sikkasztás	548	446	81,4	102	18,6
26. Csalás	711	547	76,9	164	23,1
27. Orgazdaság	1 269	972	76,6	297	23,4
28. Magánvadás büntettek összesen	10 721	5 261	49,1	5 460	50,9

Горизонтальная графа: (1) Преступления; (2) всего осужденных лиц; в том числе: (3) мужчины — число, процент; (4) женщины — число, процент.

Вертикальная графа: 1. *Всего преступлений с публичным обвинением*; 2. *в том числе*: 3. буйство; 4. воровство против общественной собственности, совершенное взломом, и т. п.; 5. другие случаи воровства против общественной собственности; 6. разбой против общественной и личной собственности; 7. растрата против общественной собственности; 8. обман против общественной собственности; 9. общественно-опасный прогул; 10. повышение цен; 11. преступления против общественного снабжения; 12. другие преступления против интересов народного хозяйства; 13. насильственное половое сношение; 14. изнасилование; 15. разврат; 16. разврат по профессии; 17. другие преступления против семьи, молодежи и сексуальной морали; 18. убийство, умышленное убийство; 19. изгнание плода; 20. телесное повреждение; 21. опасность жизни и здоровья; 22. клевета, оскорбление чести; 23. воровство совершенное взломом, и т. п. 24. другие случаи воровства; 25. растрата; 26. обман; 27. укрывательство; 28. *всего преступлений с частным обвинением.*

Heading: (1) Crimes; (2) total convicted persons; of which: (3) males — number, per cent; (4) females — number, per cent.

Lateral text: 1. *Total crimes of public prosecution*; 2. *of which*: 3. ravages; 4. burglary, larceny by climbing etc. against social property; 5. other cases of burglary, larceny against social property; 6. robbery against social property and property of citizens; 7. misappropriation against social property; 8. fraud against social property; 9. vagrancy; 10. profiteering; 11. crimes against the interests of public supply; 12. other crimes that endanger the interests of national economy; 13. rape; 14. indecent assault with violence; 15. fornication; 16. professional prostitution; 17. other crimes against family, youth, and sexual morality; 18. murder, assassination; 19. aborticide; 20. battery, 21. endangering life or health; 22. calumny, libel; 23. burglary, larceny by climbing etc.; 24. other cases of burglary, larceny; 25. misappropriation; 26. fraud; 27. concealing of stolen goods; 28. *total crimes of private prosecution.*

A társadalmi viszonyok alakulásának hatását azonban a női bűnözés struktúrájában is szemlélhetjük. Valamennyi kriminálszociológus meg-
egyezik abban, hogy a tőkés társadalomban a női bűnözés a prostitúcióhoz kapcsolódik. Ha azonban a női bűnözés százalékos összetételét vizsgáljuk (amely nem azonos a 4. tábla adataival), akkor megfigyelhetjük, hogy nálunk más a helyzet. A nők által leggyakrabban elkövetett közvédas bűn-

cselekmények gyakorisági sorrendje a következő: árdrágító visszaélés (14,1%), polgárok javai ellen elkövetett egyszerű lopás (10,4%), testi sértés (8,0%), a társadalmi tulajdon ellen elkövetett büntettek egyes alakzatai (6,7, ill. 6,2%), orgazdaság (3,9%), rágalmozás és becsületsértés (3,0%). A többi bűncselekmény még ezeknél is kisebb arányban részesedik, ami azt mutatja, hogy a mennyiségileg csökkent bűnözésben úgyszólván valamennyi bűncselekmény kis arányban képviselve van. Ez a jelenség azt is jelzi, hogy a mai viszonyok között a nő társadalmi kapcsolatai annyira sokirányúak és szélesek, hogy szinte kiküszöbölik a sajátos női bűncselekményeket. Jó példa erre, hogy a titkos prostitúciót jelentő bűncselekmények aránya igen alacsony: közveszélyes munkakerülés 1,5%, üzletszerű kéjelgés 2,1%. A legtöbb bűncselekmény az átmeneti viszonyainkkal járó gazdasági jogszabályok megsértéséből adódik.

A nő otthoni szűkebb társadalmi környezetével való surlódásokból adódó bűncselekmények, amelyek egyúttal a nő fokozott érzékenységgel is összefüggenek, természetesen a mi társadalmi rendszerünkben is a leggyakrabban előforduló női bűncselekmények. Erre mutat részben már a testi sértések gyakorisága is (8,0%), de még inkább az a körülmény, hogy az összes felnőttkorú nők által elkövetett bűncselekmények 42%-át a magánvádas, tehát a kisebb súlyú, személyeket sértő bűncselekmények teszik ki. (Összehasonlításként: ugyanez az arány a férfiaknál csak 11%). E jelenség tükrözi, hogy a nők tekintélyes része még nem végez kereső munkát, és különösen idősebb korban, amidőn ezek a bűncselekmények gyakoribbak (a romló idegrendszerrel, a változás korával stb. összefüggően), környezettük szűk, és az ebből adódó surlódásoknak éppen ezért fokozott jelentőséget tulajdonítanak.

A TÁRSADALOM MOBILITÁSA ÉS A BŰNÖZÉS

További demográfiai tényezőknek és jelenségeknek a bűnözéssel kapcsolatban való vizsgálata nehézségekbe ütközik. Lehetetlen például megbízható képet kapni — ezidőszent — a bűnözés osztályhelyzet szerinti alakulásáról. A jelenlegi igazságügyi statisztika ilyen jellegű mutatói (amelyek vegyítik a foglalkozás, az osztályhelyzet s más jellegű társadalmi helyzet kategóriáit) tudományos megfigyelés céljaira nem felelnek meg. Lehetetlenné teszi az ilyen irányú vizsgálatot az is, hogy pillanatnyilag nem rendelkezünk megbízható adatokkal a népesség osztálytagozódásáról sem. Hasonló nehézségek miatt nem figyelhetjük meg pl. a bűnözés alakulásában a város és a falu szerint jelentkező különbségeket sem, stb. De vannak más demográfiai jelenségek is, melyek éppen mai változó társadalmunkban különösen jelentősek, és bizonyosan hatnak a bűnözésre is. A társadalomban végbemenő mozgási jelenségekre gondolunk, mind vertikális, mind horizontális irányban. A vertikális mobilitás jelenségei, az átrétegződés, a deklasszáció éppen a változó társadalmi viszonyok folytán válnak tömegessé és így fokozott jelentőségűvé. Gondoljunk csak a munkásosztály megváltozott összetételére⁴, amely sok tekintetben feleletet ad a munkásbűnözés egyes jelenségeire. A deklasszáció, amelynek tartalma — *Lenin* kifejezésével élve — az osztálylét megszokott vágányából való kizökkenés (37), nemcsak a volt kizsákmányoló osztály és az elnyomó államapparátus tagjai tekintetében eredményezett gyakoribb bűnözést. Megfigyelhetők esetenként krimináljelenségek olyan társadalmi átrétegződéssel párosuló jelenségek következményeképp is, ahol hirtelen környezetváltozás okoz alkalmazkodási, beilleszkedési nehézségeket, amelyeknek következtében még a régi magatartási minták hatnak új viszonyok között. Mindez azonban inkább csak sejthető, mint kimutatható. Társadalmunkban végbemenő ilyen mobilitási jelenségek még önmagukban sem ismertek eléggé, nemhogy

⁴ Érdekes, valószínűleg a mi viszonyainkra is alkalmazható elemzést ad a munkásosztály összetételének megváltozásáról a lengyel társadalomban *J. Tepicht* (36).

bűnözéssel való esetleges kapcsolataikban. A polgári kriminálszociológusok abból a tényből kiindulva próbálják a mobilitás és a bűnözés összefüggéseit kutatni, hogy a mobilitás újra való alkalmazkodást (readjustment) követel, mégpedig legtöbbször új környezethez, új szokásokhoz stb. (38), ez pedig sok mentális jellegű nehézséggel jár. A vertikális mobilitás következményeképpen magatartásbeli bizonytalanságot okozó ellenséges érzületről stb. beszélnek, amelyek különösen az emberek egymás közti kapcsolatait zavarják meg (39). Az ilyen és ehhez hasonló jelenségek csökkentik a társadalom ellenőrzésének hatékonyságát, tehát könnyítik a bűnözést. A vertikális irányú mobilitás azonban a szocialista társadalomban más viszonyok között megy végbe. Pl. a munkásból lett állami funkcionárius nem kerül szembe szükségképpen az osztályától való elszakadás, a társadalmi újraelleszkedés polgári szociológusok által jellemzett problémáival. (Nehezebb a helyzet pl. az újból fizikai munkát végző funkcionáriusok egy része, de különösen a volt uralkodó osztályok deklasszálódott elemei esetében, stb.) A változott társadalmi helyzet azonban mégsem problémamentes. S a szocialista társadalom fokozódó életszínvonalbeli, műveltségi, kulturális, erkölcsi integrációja ellenére, a vertikális mobilitás (lefelé és felfelé egyaránt) ma még együtt járhat olyan jelenségekkel, amelyekkel kriminalitásra vezethető vonások is párosulhatnak. Ennél többet azonban még feltételezések formájában sem igen mondhatunk, hiszen a szocialista társadalomban végbemenő vertikális irányú mobilitásra vonatkozó kutatások hiányoznak.

Nem állunk sokkal jobban a területi mobilitás, a vándorlás jelenségének kutatásával sem. A vándorlási statisztika országos és területi részadatai a jelenséget magát át-fogják, de tartalmának vizsgálata még hiányzik. A vándorlás jelentőségének a bűnözés alakulásában való megfigyelése a szocialista társadalmi viszonyok között jelentős és érdekes munka lenne.

*

A tanulmány alapján levonható következtetéseink — mint láthattuk — részben negatív jellegűek. Mindenekelőtt arra kell még egyszer rámutatni, hogy a demográfiai tényezők és jelenségek szociológiai jelentőségének ismeretéhez — egy adott társadalomban — nem elegendő a demográfiai tényező vagy jelenség számszerű adatainak ismerete. A demográfiai tényezők és jelenségek szociológiai szerepe általában az alapvető társadalmi viszonyok által van meghatározva, a sajátos tartalom tehát a társadalomhoz kapcsolódó olyan jelenség, amelyet csak az erre irányuló szociológiai vizsgálatok alapján lehet megérteni. Ilyen vizsgálatok hiányában nem tudjuk ma még pontosan felmérni egy-egy demográfiai tényező szociológiai szerepét a mai társadalmi viszonyaink között. Ez pedig kihat a demográfiai tényezőknél a bűnözési jelenségekkel kapcsolatos jelentőségének vizsgálatára is. Ilyen megfigyelések megnyugtató eredményességének biztosítására a rendelkezésre álló igazságügyi statisztikai adatok egyébként sem elegendők. Mélyebb — tehát számszerűen is egy problémára irányított — vizsgálatok nélkül ezek az adatok alkalmasak látszólagos összefüggések megállapítására, viszont jórészt alkalmatlanok egy-egy tényező vagy jelenség hatásának differenciálására. A bűnözési jelenségek további (akár demográfiai, akár más tényezőkkel való együttes, akár egyéb) megfigyelése, a szocialista társadalmi viszonyok közti sajátos alakulása, egyes jellegzetességeinek feltárása tehát csak elmélyült részletkutatások alapján ígérhet az általános megállapításokon, vagy a többé kevésbé alátámasztott feltevéseken túlmenő eredményeket.

A bűnözést alapvetően a társadalom osztályviszonyai határozzák meg. A szocialista társadalomban a bűnözés mindig társadalomellenes, így társadalomveszélyes magatartás, amely e viszonyok erősödése folytán perspektivikusan egyre csökkenő tendenciájú. A tőkés társadalomban viszont maga a társadalom és kultúra is, a maga magatartási mintáival, céljaival

olyan tényező, amely termeli a bűnözést. Ilyen értelemben tehát helytálló *Nettler*, polgári szociológus nézete, amely szerint a társadalomellenes viselkedés és a bűnözés nem azonosak: „... megfigyelhető, hogy a bűncselekmények egyes fajtái sem impulzusukban, sem következményeikben nem társadalomellenesek, és fordítva, világossá válnak, hogy sok jogszerű szerep olyan magatartások elsajátítását igényli, amelyek bizonyos vonatkozásban társadalomellenesek” (40). „A társadalmilag elismert értékek követése társadalomellenes, így antimorális magatartást is szülhet” — folytatja. Hasonlóképpen nyilatkozott *Clinard* (41) és — a fiatalkori bűnözés vonatkozásában — *S. Korbin* (42) is. A tőkés társadalom élesedő ellentétei, morális széthullása szükségképpen termeli az ilyen helyzetet, míg a szocialista társadalomban, ahol — ha a morális integráció még nem is teljes, ahogyan erre a tanulmány első részében rámutattunk, de — a fejlődő társadalmi viszonyok az antagonisztikus ellentétek eltűnését eredményezik és az integráció biztosítása felé hatnak, a bűnözés tartalma mindig társadalomellenes is. Világos, hogy a bűnözés jellegében megmutatkozó különbségek kihatnak a demográfiai tényezők és jelenségek bűnözéssel kapcsolatos jelentőségére is. Vizsgálatuk tehát — már csak ez okból is — csak társadalomhoz kötötten, konkrétan, a tényezők és jelenségek sajátos tartalmának és szociológiai szerepének feltárásával vezet célra.

IRODALOM

1. *De Greef, Étienne*: Introduction à la Criminologie. Vol. I. Paris, 1948. 165. p.
2. *Sutherland, E. H.*: Principles of Criminology. 5. Ed. New York, 1955. 109. p.
3. *Seelig, Ernst*: Lehrbuch der Kriminologie. Graz. 1951. 185 p.
4. *Burgess, E. W.*: Family Living in the Later Decades. (The Sociology of the American Life. Ed. by Hoffsommer, H. Englewood Cliffs, 1958. c. tanulmány kötetben.) 348. p.
5. *Scudder, Delton*, (Editor): Organized Religion and the Older Person, Gainesville, 1958.
6. *Sheldon, H. D.*: The Older Population of the United States. New York. 1958. 115. p.
7. *Bauer, F.*: Das Verbrechen und die Gesellschaft. München/Basel. 1957. 52. p.
8. *Rommeney, Gerhard*: Zur Sexualkriminalität der männlichen Rückbildungsjahre. — *Kriminalbiologische Gegenwartsfragen*. Stuttgart. 1953. 37. p.
9. *Moberg, D. O.*: Old Age and Crime. — *Journal of Criminal Law and Criminology*. Vol. 3. No. 6. 1953. 764—776. p.
10. *Olbermann*: Die Kriminalität des alternden Menschen. Münchner Diss. 1930.
11. *Nyirő Gyula*: Az öregkorúak lélektana. — Öregedés. („Reflektorfényben” sorozat) Budapest, 1957. 96. p.
12. *Nyirő Gyula* i. m. 101. p.
13. *Seelig, Ernst*: i. m. 91. p.
14. *Pollak, Otto*: The Criminality of Women. Philadelphia, 1950. 99. p.
15. *Idézi Pinatel J.*: L'environnement familial. — *Revue de science criminelle et de droit pénal comparé*. 1954. 796. p.
16. *Sutherland, E. H.*: i. m. 186. p.
17. *id. Pinatel J.*: i. m. 796. p.
18. *Bauer, F.*: i. m. 121. p.
19. *Lindquist, Ruth*: The Family in the Present Social Order. Chapell Hill. 1931. 22. p.
20. *Sirjamaki, John*: The American Family in the Twentieth Century. Cambridge. 1953. 172. p.
21. *Sutherland, E. H.*: i. m. 82. p.
22. *Sutherland, E. H.*: i. m. 84—85. p.
23. A válasz („Reflektorfényben” sorozat) Budapest, 1957. 63. p.
24. Bundeskriminalamt-Polizeiliche Kriminalstatistik. 1955. Wiesbaden. 1956. 18. p.
25. *Bauer, F.*: i. m. 56. p.
26. *Bauer, F.*: i. m. 57. p.
27. *Pollak, O.*: i. m. 2—6. p.
28. *Irk Albert*: Kriminológia. Budapest, 1912. 93. p.
29. *Bauer, F.*: i. m. 55. p.
30. *Hoche*: Handbuch der gerichtlichen Psychiatrie. 3. Aufl. 1934. 248. p.
31. *Hirschmann*: Periodische Kleptomanie in Rahmen von Zwischenhürstörungen. — *Kriminalbiologische Gegenwartsfragen*. Stuttgart. 1953. 28. p.
32. *Irk, A.*: i. m. 90—92. p.
33. *Pollak, O.*: i. m. 158. p.
34. *Pollak, O.*: i. m. 161. p.
35. *Komarovsky, M.*: Cultural Contradictions and Sex Roles. — *American Journal of Sociology*. 1946. 511. p.

36. *Tepicht, J.*: L'étude des transformations de la société polonaise contemporaine. — *Bulletin International des Sciences Sociales*. Vol. IX. No. 2. 1957. 167. és köv. p.
37. *Lenin, V. I.*: Müvel, 33. köt. Budapest, 1953. 4. p.
38. *Bossard, J. H. S.*: Social Change in the United States. (The Sociology of American Life.) 598. p.
39. *Blau, Peter*: Social Mobility and Interpersonal Relations. — *American Sociological Review*. Vol. 21. No. 3. 1956. 295. p.
40. *Nettler, G.*: Antisocial Sentiment and Criminality. — *American Sociological Review*. Vol. 24. No. 2. 1959. 203. p.
41. *Clinard, M.*: The Black Market. A Study of White Collar Crime. New York, 1952. 333. p.
42. *Kobrin, S.*: The Conflict of Values in Delinquency Areas. — *American Sociological Review*. Vol. 16. 1951. 659—660. p.

РОЛЬ ДЕМОГРАФИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ В ОБЛАСТИ ПРЕСТУПНОСТИ, II

Резюме

Настоящий очерк представляет собой вторую, заключительную часть исследования о связи между демографическими факторами и преступностью. (Первая часть была опубликована в № 2—3 журнала «Демография» за 1959 год.) В то время как в первой части имело место исследование роли демографических факторов и явлений в преступности у несовершеннолетних, во второй части производится наблюдение тех же факторов и явлений у взрослых.

При такого рода изучении данных венгерской уголовной статистики за 1958 год, прежде всего, следует принять во внимание то обстоятельство, что венгерское уголовное право проводит различие между преступлениями, подлежащими публичному и частному обвинению. Второй вид преступлений преследуется только по заявлению и обвинению потерпевшего. Это, как правило менее значительные, в небольшой степени нарушающие интересы граждан проступки, в которых государство только тогда усматривает опасность для общества, когда это признается самым потерпевшим. Возрастной фактор у этих двух видов преступлений также имеет различное значение. В то время как в сфере преступлений подлежащих публичному обвинению с точки зрения частоты проступков ощущается крупное различие между мужчинами и женщинами в сторону преобладания мужчин, в области преступлений преследуемых по частному обвинению это различие является в значительной мере меньшим, в некоторых возрастных группах стирается и даже, более того, перемещается в сторону преобладания женщин. В области преступлений подлежащих общественному обвинению максимум преступности наблюдается у мужчин в возрасте с 25 до 29 лет. В молодом возрасте имеют место такие факторы, как повышенная активность, независимость, безответственность, лихачество, ввиду чего соответствующие этим преступления достигают максимального уровня: буйство, преднамеренное нанесение физических повреждений, взлом, грабёж, насилие и т. д. В более зрелом возрасте у мужчин часто встречаются растраты, обман, растление, а в дальнейшем наблюдается максимум хозяйственных преступлений. Среди женщин максимум преступлений преследуемых по публичному обвинению наблюдается в возрасте с 21 по 24 года, а по частному обвинению в возрасте с 30 по 39 лет. Занимаясь в дальнейшем особенностями преступности в старом возрасте автор устанавливает, что последние отражают в первую очередь общественные условия и затем биологические и психологические факторы старческого возраста. Различного рода хозяйственные преступления, которые совершаются преимущественно крестьянами-единоличниками являются наиболее распространенными среди старых лиц. Причиной для этого является то, что крестьяне-единоличники и сельское население вообще, стареет, так как молодежь покидает деревню, или же, продолжая жить в деревне, поступает на работу в предприятия, государственные

хозяйства и т. д. Частота хозяйственных преступлений и преступлений против общественной собственности обуславливается также недостаточной сознательностью лиц старого возраста, ввиду чего они к нынешним отношениям и законам подходят со старых позиций, приходя таким образом в столкновение с нынешними общественными порядками. Действующие в старом возрасте биологические, психологические факторы и т. д. могут тоже проявляться в уголовных проступках, так например в сравнительно частой половой преступности.

В очерке устанавливается, что изучение влияния семейного положения вообще на преступность не является целесообразным; это влияние зависит главным образом от содержания семьи, которое, в свою очередь, определяется общественными отношениями. Согласно венгерской уголовной статистике преступления наиболее часто совершаются разведенными, как среди мужчин, так и среди женщин. После разведенных преступность является наивысшей среди холостых и незамужних и только потом следуют лица, состоящие в браке.

В отношении преступности среди женщин автор устанавливает, что ее размеры во всем мире меньше, чем среди мужчин. Причиной этого является в первую очередь особый физический и психический склад женщины, который к тому же усиливается воспитанием. Поскольку это воспитание — в противоположность изменившемуся общественному положению женщины — присоединяется к социальным особенностям, отражающим в первую очередь старые общественные отношения, не представляется возможным точно установить, что является в нем традиционным элементом, а что последствием различий в области физического и психического склада, однако же его влияние дает о себе знать и в области преступности. На структуру и качественный характер преступности среди женщин оказывают влияние общественные условия, ввиду чего различия наблюдаются и в случае принятия во внимание женских особенностей. Так, например, в капиталистических странах первое место занимает проституция и связанные с ней преступления, в то время как в нынешнем венгерском обществе уголовные преступления на почве проституции составляют лишь незначительную часть преступности среди женщин. В наших сегодняшних условиях женщина во всех отношениях связана с обществом. Об этом свидетельствует то обстоятельство, что женщины, хотя и в гораздо меньшей пропорции чем мужчины, совершают те же самые преступления. Фактом является, однако то, что и сегодня семья, дом и связанные с этим факторы занимают центральное место в жизни женщины.

В настоящем очерке указывается, что исследование связи других демографических факторов и явлений с преступностью, ввиду недостатка данных встречается с целым рядом трудностей.

На основании имеющихся в распоряжении данных не всегда представляется возможным произвести надлежащую дифференциацию в области выяснения влияния на преступность отдельных демографических факторов и явлений. Поэтому существует необходимость начать собирание данных с определенной целью восполнить этот пробел. И поскольку содержание демографических факторов и явлений определяется общественными отношениями, имеется необходимость также и в изучении особого содержания отдельных факторов и явлений в условиях нынешних венгерских, следовательно, социалистических отношений. Преступность является классовым явлением, ввиду чего совершенно понятно, что характер ее в капиталистических и социалистических странах отличается. В первом случае само общество и его культура порождают преступность, поскольку признаваемые обществом ценности — в результате обостряющихся противоречий и моральной дезинтеграции — сами могут вызывать преступность. Это ныне признается также и отдельными буржуазными социологами. В социалистических же странах даже и перспективы преступности являются иными, чем при капитализме.

INFLUENCE OF DEMOGRAPHIC FACTORS
ON CRIMINOLOGY. II*Summary*

The paper is the second, concluding part of an examination of the influence of demographic factors on criminology. (The first part was published in No. 2—3 of 1959 of DEMOGRÁFIA.) Whereas the first part examined the influence of demographic factors and phenomena on criminology in connection with juveniles, the second part surveys it in connection with adults.

When examining Hungarian statistics on criminology for the period before 1958 we must, first of all, observe that Hungarian criminal law distinguishes between crimes of public and of private prosecution. These latter can be persecuted only if denounced by the plaintiff and if the latter is ready to act as a prosecutor. They are lighter offences more easy to violate the citizens' interests and the state considers them a danger to society only inasmuch as plaintiff does so. Whereas in crimes with public prosecution there is a marked difference between the number of men and women committing them, with men being in quite a majority, this difference is much slighter in case of crimes with private prosecution and in some age-groups this difference disappears, or even moves towards a female majority. In case of crimes with public prosecution the age group of 25—29 represents the peak. At a younger age factors of increased activity, considerateness, lack of responsibility and daringness come forth and therefore crimes based on them, such as ravages, battery, burglary, rape, etc. reach their peak, with maturer males embezzlement of social property, fraud, sex crimes, later on economic offences represent the peak. With women the maximum of crimes with public prosecution can be observed at an age of 21—24, for that of crimes with private prosecution the peak is reached at the age of 30—39. The paper proceeds to examining the criminological features of old age and finds that they primarily reflect the social conditions and in the second place the biological and psychological factors of old age. The most frequent old age crimes are different economic crimes mostly committed by individual farmers. The reason for it is that the individual farmers and the rural population in general is getting old because the young people either leave the village or, possibly, retaining their rural domicile, work in factories and on state farms. The frequency of economic offences and crimes against social property can further be attributed to the backwardness in the way of thinking of the old owing to which they judge present conditions and legal rules on basis of the old outlook, what results in clashes with the present social system. Also the biological and psychological factors, etc. are reflected in criminology, thus e. g. in relatively frequent sex crimes.

The paper further establishes that it is of no special use to examine the effect of family circumstances in general on criminology, as their influence depends primarily on the contents of the family and this, in turn, is determined by social conditions. According to Hungarian crime statistics crime is the most frequent among divorced, both men and women. This category is followed first by single people and then by the married.

In connection with the criminology of women the paper finds it lower than that of men throughout the world. It is primarily due to the special physical and psychical structure of women, enhanced by education. Since this education, contrary to the changed social proportion of women, primarily attaches to the social features reflecting old conditions, it cannot be accurately established how far it is based on custom and how far due to the differing physical and psychical structure but its effect makes itself felt also in criminology. The structure and character of female crime appears influenced by the social background, and so, even if considering the special female features, it shows some differences. For instance in a capitalist society the top place is held by prostitution and crimes connected therewith, whereas in the present-day society of Hungary crimes connected with prostitution account for but a small fraction of female crime. It is proved by the fact that women, though to a much smaller extent than men, commit all kinds of crimes, but the fact remains that family, home and factors connected therewith, are even today in the focus of a woman's life. The paper points at the difficulty of examining other demographic factors and phenomena in connection with criminology in the absence of data.

The data available do not always permit to properly establish the impact of the different demographic phenomena and factors on criminology and therefore surveys made expressly with this special aim in mind are necessary. And since the contents of demographic factors and phenomena are determined by social relations it is also necessary to study the special content of the single factors and phenomena as appearing among the present-day, i. e. socialist conditions in Hungary. Criminology is a class phenomenon and so it obviously shows different features in a capitalist and in a socialist society. In the former case society and its culture are responsible for criminology, as the values recognised by society, due to the ever sharpening contradictions and to moral disintegration can result themselves in criminology. This is today admitted even by some bourgeois sociologists. In a socialist society criminology has a different scope from what it has in capitalist countries.

NÉPESSÉG-TAN MALTHUS ELŐTT

DR. KISLÉGI NAGY DÉNES

A népszám és a népesedés kérdései minden társadalomban, a legprimitívebb közösségekben épp úgy, mint a sokmillió modern államokban egyaránt létező problémák, amelyek gyakorlatilag megoldást kívánnak és ennél fogva kihívják a gondolkodók és kutatók érdeklődését is. A megoldások elvei természetesen csak magasabb fejlettségi fokon megszereződnek elméleti vagy egységes politikává és öltönek többé-kevésbé tudományos formát. De a cselekvésben ezt megelőzőleg is szükségképpen érvényesülnek. Nyilván minden közösségekben tapasztalati adottságként érzik azt a nyomást, amelyet a létfenntartási eszközök mennyisége a népességre gyakorol, és védekeznek az előálló aránytalanságok ellen. A motívumok, amelyekkel ilyen cselekvéseiket indokolják, kezdetben, sőt később is nagyon sokáig, ideológiai jellegűek, vallásos és mágikus tartalmúak, ezek mögött azonban végeredményben társadalmi-gazdasági adottságok rejlenek. Egyébként az említett aránytalanságokkal szemben — a szövevényes problémát sematikus egyszerűsítve — kétféle állásfoglalás lehetséges: vagy a népszámot kell csökkenteni, legalábbis a szaporodást korlátozni, vagy a létfenntartási eszközöket, nevezetesen az élelmiszerek mennyiségét kell emelni, ami a termelő tevékenység és ezzel a munkáskezek szaporítását kívánja. Az alsóbbrendű népeknél szokásos gyermekgyilkosságok, később a kivándorlás, sterilizáció stb. az első módszer példái, míg a rabszolgaság „feltalálása” (1), telepítések a másodikéi. Az aránytalanság kivédésének azonban — eltekintve a rablőhadjáratoktól — harmadik módja is van: a termelőkenységnek technikai tökéletesítéssel való emelése. Viszont másfelől, ha megtörténik, hogy a létfenntartási eszközökben bőség, felesleg mutatkozik, ennek sem egyetlen levezetése a létszám szaporítása, hanem ez a népesség fogyasztásának, az általános életszínvonalnak emeléséhez vezethet. Ehhez járulhat, további problémaként, a készletek helyesebb elosztására való törekvés, a fényűzés és nyomor ellentétének csökkentése. Látnivaló, hogy a probléma — még ilyen sematikus, képletszerű beállításában is — nem egyszerű, és sokfelé ágazik szét. Természetes, hogy olyan alapvető fontosságú jelenségek, mint egy társadalom volumene, tagjainak száma, reprodukciója, szorosan összefüggnek az illető társadalom minden más jelenség-körével.

A probléma alapját tekintve: a népesség biológiai adottság, amely főlé a szociológiai tünetmények struktúrája helyezkedik. Biológiaiilag az ember természeti környezetének függvénye, mint *Marx* mondta, a természet az ember anorganikus teste. (2) De „az embernek”, bármennyire zárt

individuumok formájában jelenik is meg, lényeges jegye a közösség is. *Feuerbach* ezt a „nem”, a „Gattung” fogalmával érzékeltette. Marx egyebek között így fejezte ki: „Kerülni kell azt, hogy a „társadalmat... absztrakcióként szegezzük az egyénnel szembe. Az egyén a *társadalmi lény*. Életmegnyilvánulása — ha nem *közösségi*, másokkal egyidejűleg végzett életmegnyilvánulás formájában jelenik is meg — a *társadalmi élet* megnyilvánulása és igazolása.” (3) Ezért *Marx* a gazdasági jelenségeket mindig *társadalmi* jelenségekként vizsgálta. Jellegzetesen mutatja ezt például földjára- *Ricardóéval*.

Ezt a szemléleti módot kell alkalmazni a népességtanban is. A népesség és népesedés problémái *szociológiai* alapon vizsgálva alkotják a demográfia, mint tudomány tárgyát. A biológiai tényező, a fajfenntartás ösztöne minden társadalom egyéneiben megvan, mint ahogy a termelés biológiai alapjaként mindenki megvannak a szükségletek. Igaz, hogy más az az éhség, amelyet körömmel és foggal, mint amelyet késsel és villával elégít ki az ember (4), épp úgy a szexuális szükségletek is legnyersebb megnyilvánulásukból romantikus szerelemmé finomodhatnak ki; vagyis az ösztönöket is alakítja a közösségi tényező, a társadalom. De miként a politikai gazdaságtan tárgyát nem a szükségletek elemzése, hanem a termelés történetileg változó, társadalmi formáinak jelenségei alkotják: épp úgy a demográfia terén is helytelen módszer közvetlen kapcsolatot keresni a népszám és a rendelkezésre álló élelmiszerek mennyisége, szaporodásuk eltérő progressziója, mint természeti adottságok között, mint azt például *Malthus* tette, hanem itt is azt a *társadalmi struktúrát* kell vizsgálat tárgyává tenni, amelynek keretében a népesség él és reprodukciója történik. Erre mutatott rá *Engels*, mikor azt mondja, hogy a malthusi elmélet szolgáltatta a legnyomósabb gazdasági érveket a *társadalom átalakítása* mellett; még ha *Malthusnak* igaza lenne is, azonnal hozzá kellene fogni a társadalom átalakításához, mert csak ez, csak a tömegek ez által elérhető műveltsége teszi lehetővé a fajfenntartási ösztönnek azt az erkölcsi korlátozását, amelyet maga *Malthus* a leghatékonyabb és legkönnyebben alkalmazható ellenszerként írt le a túlnépesedés ellen (5).

A demográfia tehát olyan értelemben, mint a politikai gazdaságtan, társadalomtudomány. Mint ilyennek probléma-körében három területet különböztethetünk meg: 1. a népszám és a népesedés ténymegállapító, ha úgy tetszik, *statisztikai* vizsgálata, 2. a népszámot mennyiségileg és minőségileg befolyásoló *gyakorlat* vizsgálata, végül 3. a népességgel és népesedéssel kapcsolatos társadalmi jelenségek, összefüggések rendszerbe foglalása, *elméletté* való feldolgozása és az ebből következő népesség-politikai elvek leszűrése.

Természetes, hogy a demográfia tárgykörének ez a differenciálódása csak tudományunk magasabb fejlettségi fokán válhat tudatossá, fejletlenebb fokon a három terület egymásba fonódik, helyesebben: a gyakorlati cselekvésnek rendszertelen empiria az alapja. Elméleti jellegű, népességtani kísérletekkel először tulajdonképpen csak a görögöknél találkozunk. Vizsgálódásunk keretén tehát kívül esik a primitív népek gyakorlatának, törzsek, nemzetségek népességének, szaporodásának, vallási rítusokkal, családi formákkal, háborúkkal, erkölcsi szabályokkal való összefüggésüknek vizsgálata. E kezdetleges törzsek természetesen nem juthattak el problémáik

racionális szemléletéig, hiszen vannak etnológusok, akik szerint az egészen alsórangú fajok még a születés biológiai okát sem ismerik, nem a nemi érintkezésből, hanem mítikus módon magyarázzák (6). Erkölcsiségük nem akadály a annak, hogy népfellegüktől gyermekek, öregek legyilkolása által szabaduljanak, élelmezési területeik kiterjesztéséért harcokat vívnak. Az ókor nagy keleti birodalmaiban is alig jutottak el a népességi kérdések elméleti szemléletéig. Ezeknél is csak gyakorlati—ideológiai elvekről beszélhetünk. Ilyen az az általános nézet, hogy a gyermekáldást isteni kegynek, a család kipusztulását csapásnak tekintették. E vallási képzetekkel átszőtt, történetileg már elég késői felfogás mögött — ha ugyan szabad az őstörténet szövevényes jelenségeire egyetlen mondattal utalni — a földművelés és a családi magántulajdon kifejlődésével kapcsolatos munkás-szükséglet rejlik, a gyermek egyfelől gazdagodást, másfelől a család fennmaradását és birtoka megtartását is jelenti.

Az ösök kultusza és a család fenntartásának erkölcsi parancsa a görögöknél is fontos szerepet játszik és a szaporodási elv érvényesülésének irányában hat. De a görög városállamokban a felvilágosodás, a racionális gondolkodás megjelenésével felvetődik immár az az elméleti jellegű kérdés, hogy *milyen népszám kívánatos egy államban*, megjelenik a gondolat, hogy a lakosság számát limitálni, irányítani kell, csak így tartható fenn a rend és a részek összhangja. Az ilyen tanok történetét kutatva, a tudománynak nyilván az a feladata, hogy ezek társadalmi, a termelő módban rejlő meghatározottságát felderítse. Már *Montesquieu* látott bizonyos összefüggést a rabszolga-rendszer és az ókori állam lakosainak száma között: „A görögöknél voltak köztársaságok, amelyek alkotmánya sajátos volt. A meghódított népek kötelezve voltak a polgárokat ellátni élelemmel. Így a lakedaimonokat a heloták . . . Csak egy bizonyos számú szabad ember létezhetett, hogy a rabszolgák képesek legyenek őket élelemmel ellátni . . . Lakedaimon a parasztok által eltartott hadsereg volt; e hadsereget tehát számbelileg limitálni kellett: enélkül a szabad emberek, akiké volt a társadalom minden előnye, vég nélkül szaporodtak volna és a dolgozók összeroskadtak volna.” (7) *Platón* „Állam”-a nyilván a rabszolgaságra épített termelő mód ideológiai terméke: ennek a társadalmi formának a fenntartása követeli meg azokat a szigorú, merev elveket, amelyekre az „igazságosság” eszméjét megtestésítő „Állam” épül. Az igazságosság azt kívánja, hogy minden osztály a maga munkáját végezze, a filozófusok kormányozzanak, az örök vigyázanak a rendre és a tömegek dolgozzanak. Mindenkinek józan belátással igyekeznie kell az osztályok közötti egyensúly fenntartására. A dolgozó rend javakat szerezhet, de a két felső réteg számára nincs magántulajdon, az állam feltétlen szolgálata (vagyis az alapját alkotó rabszolgaság intézményének fenntartása) erős fegyelmet, a javak és nők közösségét, az egyén erős alárendeltségét követeli. Ilyen eszményi állam csakis közepes nagyságú, állandósult népszám mellett lehetséges. „. . . a kormányzókra bizzuk” — mondja *Szókratész* — „hogy amennyire csak lehetséges, az emberek ugyanazon számát tartás fenn, figyelembevétel a háborúkat, ragályokat és más efféléket, és hogy városunk sem túlnagy, sem túlkicsi ne legyen” (8).

A „Törvények”-ben *Platón* államának némileg gyakorlatibb formát igyekszik adni és kísérletet tesz a helyes népszám kiszámítására is: 5040 (9). Ennél nagyobb ne legyen a népesség, mert csak így maradhat meg a

földbirtok-rendszer, amelyben minden polgár egyforma nagyságú parcellával bír. A parcellák meghatározott száma megkívánja, hogy az új nemzedék ne legyen nagyobb a réginél. De ez a szám a minimumot is jelenti. Ha a nagyobb lakosság veszélyezteti a fennálló rendet, a megkisebbedett szám mellett viszont nem oszthatók meg és nem végezhetőek el kellőképpen az összes feladatok. Persze a rabszolgák, mint pusztá munkaeszközök, nem esnek bele ebbe a számba.

Ez a koncepció a politika terén megkívánja az erőteljes hatósági beavatkozást: szabályozni kell a házasságkötések számát, a népesség minősége érdekében ki kell választani a legegészségesebb férfiakat és nőket. 16—20 éves nő és 30—35 éves férfi házassága a legkedvezőbb. Bizonyos életkoron túl nem szabad gyermeket nemzeni. Szabályozni kell a terhes nők életmódját, de az anyáknak nem szabad ismerniük gyermekeiket, ezeket ugyanis az állam neveli. A gyenge újszülötteket ismeretlen helyre ki kell tenni. Ha a népesség szaporodása a kelleténél nagyobb, egy ideig meg kell tiltani a nemzést, ellenkező esetben elő kell mozdítani a születéseket jutalmak, a nőtlenség megrovása stb. útján. Ha mindezek ellenére mégis fenyegetve lenne az egység, az első esetben a lakosság egy részét ki kell telepíteni, a második esetben idegeneket kell honosítani. Látnivaló, hogy a harmonikus és rendezett társadalom feltétele a „stabilité démographique” (10), ennek érdekében a törvényhozó kénye-kedve szerint formálhatja a népséget, mint valami plasztikus anyagot.

A rabszolgaságra alapított termelő mód évszázadokon keresztül fennállott, de természetesen már Görögországban is bizonyos változásokon ment keresztül. *Platón* a legkonzervatívabb ideológusa: miként az igazi lét az eszmék örök, változhatatlan világa, azonképpen az eszményi állam is változhatatlan, örökre adott társadalmi forma és a helyes államban örökre adott-nak kell lennie a népszámnak is.

Minden lángelméje ellenére *Arisztotelész* sem volt képes felülemelkedni a rabszolgaság intézményében gyökerező gondolkozáson (11—12). Nem feladatunk itt politikáját szembe állítani a platóni állammal. Ő is, aki mindenütt a bölcs mérsékletben és arany középútban látja az erényt, azt vallja, hogy túlnagy népesség lehetetlenné teszi a rend fenntartását. Mindenben, a népesség számában és szaporodásában is meg kell találni a kellő arányokat. Íme csupán egy idézet: „De még annál is, hogy a birtokokat szabályozzuk, inkább szükséges arról gondoskodni, hogy a nép ne lépjen túl bizonyos számot. Ennek meghatározásánál tekintetbe kell venni azokat a gyermekeket, akik meg fognak halni és azokat az asszonyokat is, akik meddők lesznek; és ennek elhanyagolása, mint az minden államban történik, biztos szegénységet eredményez a polgároknál; szegénység pedig a lázadás és baj oka.”(13).

Görögország lakossága egyébként az i. e. IV. századtól kezdődőleg mindinkább csökkent, vezetői, így a macedon királyok hasztalan igyekeztek a demografikus helyzet javítására, és az ország végül a rómaiak zsákmánya lett.

A rómaiak is rabszolga-társadalomban éltek, náluk is csak a polgár, az úr a „zoon politikon”, a rabszolga „instrumentum vocale”. De népesség-limitáló, a lakosság számát meghatározni kívánó nézetekkel náluk nem találkozunk. A rómaiak az idevágó problémákat is területük kiszélesítésé-

vel, hódításokkal próbálták megoldani. Egyébként a római köztársaság történetének — akár a görögökének — kulcsa, mint azt *Marx* is hangsúlyozza (14), a földbirtok történetében van. Körülbelül az i. e. IV. századig a kisparaszti földművelés van túlsúlyban, csak később szorítja ezt ki a rabszolgákra támaszkodó nagyüzem. A rabszolgák szerzésének is egyik módja a háború volt. A hódításhoz katonák kellenek. Ez az expanzív politika kedvezett a népszaporodási elvnek. A legrégebb római törvények kötelezővé tették a házasságot, az írók állandóan visszatérő témája az ősök termékenységének dicsérete. De midőn Róma hódításai befejeződtek és véres belső harcok után a köztársasági forma helyét a császárság foglalta el, a születések aggodalmat keltően csökkenni kezdtek. A császárok ismételtelen rendeleteket bocsátottak ki a születési szám emelése céljából. E rendeletek jutalmakat, hivatalt, földbirtokot stb. helyeztek kilátásba a termékeny házásoknak. Érdekességük egyebek között, hogy jogi intézményekben is látják az elnéptelenedés okát és például az öröklési jog reformjával akarnak azon segíteni (15).

Természetes, hogy az a nagy változás, amelyet a rabszolgaságon alapuló társadalmi rend felbomlása és a keresztény vallás uralomra jutása jelentett, befolyasolta a népességre vonatkozó erkölcsi és politikai problémákat is. Az ideológia eltávolodott attól a felfogástól, amely a rabszolgatársadalomban született. Az őskereszténység az emberi egyenlőséget hirdette, Isten minden embert, tehát a rabszolgát is, saját képére teremtette, minden ember lelke hallhatatlan, tehát a rabszolgáé is. A fizikai munka nagyobb megbecsülést követel. De a hűbériség rendszerének kialakulásával a középkori keresztény ideológia már az új, feudális rendiség védelmére szolgált.¹ Az osztályok között ismét éles ellentétek keletkeztek. A népességet illetően e kor nem produkált elméletet, a fajfenntartási gyakorlat elvi alapjait a keresztény erkölestan szolgáltatta. A házaselet szigorú elvei, a paráznaság és magzatelhajtás súlyos elítélésére stb. a születések szaporodásának irányában hatottak. Viszont bizonyos ellenszerként szerepel a szüzesség kultusza és a szerzetesi élet. A szüzesség kultusza persze sokkal régebb, mint a kereszténység, és érdekes lenne e sajátságos erkölcsi és rituális szokásnak, amely, ha eredetében nem is, de hatásában nyilván érinti a népesség kérdését is, keletkezését és funkcióját történetileg és szociológiailag vizsgálni. Akadtak egyházi írók, akik minden nemi életet és a házasságot is tisztátalannak nyilvánítják. Így *Markion* (kb. i. u. 160.), aki a házásoktól meg akarja tagadni a keresztiséget is, és a nemzéstől való teljes tartózkodás útján mintegy az emberiség nagy öngyilkosságáról álmodik (17). Az egyházatyák nagy többsége természetesen nem esik ilyen túlzásokba és például *Szent Ambrus* szerint ott, ahol a szüzesség kultusza magasan tartja az erkölcsi színvonalat, a házasságok a legtermékenyebbek és a népesség leginkább szaporodik (18). A szkolasztikusok a népességet illető felfogásában nem követik *Arisztotelész*t. *Aquinói Tamás* a nagyszámú családot tartja kívánatosnak, ez adja mind az állam, mind a családok erejét. Az államnak lehetőleg önellátónak kell lennie, nem szorulni kereskedőkre. A kereskedés egyéb ártalmas hatásai mellett előmozdítja a lakosság összezsúfolódását a

¹„A korai kereszténység a feudális rend vallási ideológiájának egyik eszmei forrása, a feudális relépítmény alkotó eleme volt. A rabszolgatartó ideológia a kizsákmányolás régi formáit szentesítette; a középkori keresztény ideológia viszont a kizsákmányolás új, feudális formáit próbálta igazolni.” (16).

városokban, ez pedig éppen annyira nem kívánatos, mint amennyire kívánatos az egész ország népeségének növekedése. Mint ahogy a kamattilalom célja is a kapitalisztikus formák kialakulásának megakadályozása volt, épp úgy a városok erőteljesebb népesedésének ellenzése is ezt a célt szolgálja. A hűbéri birtokoknak előnyt jelent a vidék, a földművelő lakosság számbeli növekedése, viszont a szabadságot és az új társadalmi formát képviselő városok lakosságának emelkedése a hűbéri ideológia előtt veszélyesnek látszik.

Elméleti jellegű népességi vizsgálódásokkal csak a középkort felváltó korai kapitalizmus beköszöntésével találkozunk. Az abszolút monarchia központosító törekvései megkövetelték, hogy az állam igyekezzék mintegy tudomást szerezni önmagáról és tisztázza a politikában követendő célokat és eszközöket. Innen az a gazdag irodalom, amely ezt a merkantilizmusnak nevezett korszakot jellemzi. E tanulmányunkban, amelynek célja csupán az, hogy a demográfiai problémák tudományos formában való felvetődésére és koruk társadalmi-gazdasági struktúrájában rejlő gyökereikre vázlatosan rávilágítson, nem foglalkozhatunk részletesen az egyes írók tanaival, bárminnyire érdekes éppen a köztük levő különbségek kifejtése az egyes országok helyzetének különbözősége alapján. Általánosságban szólva írók és politikusok a *nagy népszám és erős szaporodás elvét* hirdetik. A protestantizmus tanai, a házasság ajánlása, a pápi nőtlenség és szerzetesség megszüntetése, a világi munka aszketikus étosza is e részben kedvező ideológiát képviselnek. A merkantilizmus az állam gazdagságát a nemesfémek mennyiségében látja. Az aranysegény országok nemesfémeket elsősorban árukivitel útján szerezhetnek, ennél fogva szaporítani kell az olyan cikkek termelését, amelyek külföldre vihetők. Ehhez pedig nagyobb munkásszám szükséges. De a merkantilista háborúkhöz, hódításhoz, gyarmatok szerzéséhez katonaság is kell. A nagyszámú népesség, mint az adófizetés alapja is, kedvező az uralkodóra, aki különböző módszerekkel igyekszik a népesedést előmozdítani.

De a reneszánsz már nem etikai—vallási szemléletből, hanem racionális, világi elvekből kiinduló gondolkozóinál megjelenik az *emberek és a létfenntartási eszközök kellő arányának problémája* is. *Machiavelli*, az abszolút fejedelem kormányzási művészetének teoretikusa és gyakorlati útmutatója, elsősorban katonai okokból kívánja a nagy népszámot. Ha a népszám és a föld szükséges hozadéka közötti harmónia megbomlik, kivándorlás és gyarmatosítás útján kell segíteni. Gyarmatosítás az ország belsejében is végezhető, mert a népesség egyes helyeken túlszűfolt, másutt üres pusztaságok akadnak. A belső gyarmatosítás emeli a termények mennyiségét, mint az például *Magyarországon* is látható. De ha az állandóan növekvő népességen így nem lehet segíteni, akkor katasztrófák, járványok és éhínségek lépnek fel. „Mint ahogy a természet az egyszerű testeknél, ha sok felesleges anyag gyűlt bennök össze, gyakran magától megmozdul és üdvös tisztulást idéz elő, ugyanígy történik ez az emberiség összetett testénél. Ha minden ország annyira túlnépesül, hogy sem élelmezni nem tudják magukat, sem kivándorlással nem tudnak magukon segíteni, mert a föld minden része foglalt és megtelt, és ha az emberi álnokság és gonoszság a tetőpontjára ér, akkor a világnak a három módszer egyike útján meg kell tisztulnia, hogy az emberek megfogyatkozva és megfegyelmelve kényelmesebben éljenek és megint jobbak legyenek.” (19).

A világnézetében *Machiavellivel* szembenálló *Botero* is az állam nagyságáról és fenségéről írt könyvében (1588) olyasfélét mond, hogy az emberi faj virtus generatívája nem változott, ugyanaz, mint régen volt, ellenben az államok virtus nutritívája nem elegendő egy folyton növekvő népszámhoz. Franciaországban ugyanekkor a népszaporodási (populacionisztikus) elv gátlás nélkül dominál. *Bodin* szerint nem kell attól félni, hogy egy országban túlnagy a népesség, hiszen valójában nincs más gazdagság, nincs más erő, mint az ember. Franciaország felvirágzása a százéves háború végétől folyó erős szaporodásnak köszönhető.² Ugyanígy jótéteménynek tartja a nagy népszámot *Montchrétien* is, de Franciaország szerinte túl sűrűn lakott ezért a kivándorlást és gyarmatosítást ajánlja. Azok a felfedezések, amelyek e korban egymást követik, azt a bizakodó felfogást váltották ki, hogy a benépesíthető területek szinte korlátlanul állnak rendelkezésre. Németországban ellenkezőleg már a XVI. század elején számos írónál megjelenik a túlnépesedéstől való félelem. De a harmincéves háború után, amely nagy rést ütött Németország lakosságán, itt is a népesítési elv kerül előtérbe. Angliában *VIII. Henrik* és *Erzsébet* korában a lakosság száma alig éri el az ötmilliót. Ennek ellenére mind több írónál megtaláljuk a túlnépesedés aggodalmát és a létszám korlátozásának szükségét. Ennek egyik oka talán az, hogy Anglia izolált szigetország. *Sir Walter Raleigh* dicséri a háborút: a világ túl lenne népesedve, ha a háborúk és járványok nem jelentenének gátakat. De túlnépesnek tartja Angliát a nagy filozófus, *Bacon* is, és túlnépesedéstől tart *Hobbes* is, mind az egész világra, mind különösen egy szigetországra vonatkozóan, kiemelve az élelmiszerek mennyisége és a lakosság száma közötti összefüggést. *Morus* Utópiájában az állam jogának és kötelességének mondja a népszám szabályozását. Minden családban 10–16 gyermeknek kell születnie, nagyrésük úgyszólamint meghal. És ha a lakosság túlságosan megnő, gyógyszerként ott a kivándorlás (21).

A későbbi angol merkantilista írók azonban mind határozottabban a népszaporítási elveket vallják. *W. Temple*, *G. Child*, *Davenant* és a többiek közvetlen kapcsolatot állapítanak meg népesség, gazdagság és államhatalom között. De a XVII. században Angliában vetődik fel komoly, tudományos formában a *demográfia módszerének kérdése*, kialakul az az irányzat, amely a statisztikai ténymegállapításokból való kiindulást követeli. Ennek első terméke *J. Graunt* műve: „Természeti és társadalmi megfigyelések a halálozási listák alapján” (1662). Ismeretes, hogy e művet sokan *W. Petty*nek, e kor kétségkívül egyik legeredetibb gondolkozójának tulajdonították. A vita ma már eldöntöttnek tekinthető, mégpedig *Graunt* javára, bár kétségtelen, hogy *Petty*nek is volt benne szerepe (22). Hangsúlyozzák, hogy e módszerükkel elérhető eredményeken kell alapulnia a népességet érintő politikának. *Graunt* műve egyik ajánlásában, amely valószínűleg *Petty*től ered, egész sereg ilyen, gyakorlatilag hasznosítható obszervációt sorol fel, például, hogy London túlon túl nagy fej a testhez képest, hogy a fej háromszor olyan gyorsan nő, mint a test, amelyhez tartozik, vagyis egyharmad annyi idő alatt, mint az ország, megkétszerezi lakosságát . . . , hogy a régi utcák nem felelnek meg a tömeges kocsiforgalomnak . . . stb. Jó oka van annak — mondja később az előszóban —, hogy a hatóság értesülni akar a

² *Bodin* már azt is hangoztatja, hogy a kormány intézkedéseinek a javak és személyek részletes és eléggé gyakori megszámlálásán kell alapulnia (20).

temetések és keresztelések számáról; ezekből meg lehet állapítani egyebek között azt, hogy Londonban a halálozások száma állandóan felülmúlja a születések számát, míg vidéken ez megfordítva van, ebből következik, hogy London lakossága a vidékről töltődik fel. A halálozási listákról nyert megállapítások, akár természeti, akár társadalmi jellegűek, mind a „Natural history” körébe tartoznak, és „az én üzleti aritmetikám” (my Shop-Arithmetick) matematikájára támaszkodnak. Mindenképpen megérdemlik a „Parliament of nature”, vagyis őfelsége tudományos tanácsadóinak figyelmét (23).

És ha azt kérdezik tőlem — mondja a befejező fejezetben Graunt —, mire való mindez a fáradságos vesződség, mármint hogy mekkora a népesség száma, mennyi a férfi és nő, házas és nőtlen, hány szülőképes nő van, hány ember esik az egyes hét- vagy tízéves korosztályokra stb., általában azt felelhetném, hogy azoknak, akik nem képesek megérteni az ilyen kutatások értelmét, nem érdemes magukat ilyen kérdésekkel fárasztani; azt is felelhetném: sok élvezetet nyújt, hogy ezekből a szegény, megvetett halálozási listákból annyi rejtett és váratlan következtetést vonhatunk le és valami újat csinálhatunk, bármennyire csekély is ez; de komolyabban azt felelem, hogy a kormányok művészete és az igazi politika abban áll, hogy miképpen tartjuk meg az alattvalókat békében és jólétben . . ., az ilyen politikának pedig csak az lehet az alapja, hogy ismerjük az országot, különböző területeinek geometriai nagyságát, formáját, hogy tudjuk, hány lakosa van nem, családi állapot, kor, vallás, foglalkozás, rang stb. szerint. Ennek az ismeretnek alapján biztosabbá lehetne tenni a kereskedést és kormányzást. És ha mindezt tisztán és igazán ismernők, kiderülne, hogy a népesség mily csekély része folytat hasznos munkát és foglalkozást, hány asszony és gyermek csak azt tanulja, hogyan költse el, amit mások keresnek; hányan vannak pusztán élvhajhászok . . .; hányan élnek abból, hogy a szegény népet értelmetlen teológiai és filozófiai fogalmakkal kábítják . . .; hányan, akik a bűnt szolgálják, hányan, akik csupán az élvezetek és fényűzés iparait űzik . . . és másfelől mily kevesen vannak, akik a szükséges élelem és ruházat előállításával foglalkoznak; és a spekuláló emberek mily kevesen tanulmányozzák a *természetet és a dolgokat* (things) (24).

Ismeretes, hogy *Marx* mily nagyrabecsülte *Pettyt*, a politikai gazdaságtan atyjának nevezi (25). A demográfia is itt jutott túl az általánosságokon, tisztázta problematikáját és vált a természettudományokhoz hasonló, exakt jellegű tudománnyá. A baconi maximából: „natura non vincitur nisi parendo”, most a társadalmi jelenségekre is levonják a konklúziót; *Petty* jelmondata: „*res nolunt male administrari*”. *Petty* egy időben Oxfordban az anatómia tanára volt, de számos fizikai és kémiai tanulmányt és tanulmányt is mutatott be a kutatók ama csoportjának, amely a „Novum Organum” szellemében dolgozva megindította Angliában a módszeres tudományos munkát. A baconi kísérletek szellemében kell folytatni a társadalmi vizsgálódásokat is, adatok, számok kellenek, ezekkel *számítások* végezhetők: íme a *politikai aritmetika* tárgyköre. Ismerjük a temetések és házak számát: amazt harminccal, emezt hattal vagy nyolccal szorozva, megkapjuk London népességét; adva van, hogy Londonra ez összes adókiivetések tizenegyed része esik: Anglia lakosságát megkapjuk, ha London népszámát tizenegygyel szorozzuk. Hogyan lehet megállapítani az adózás helyes mértékét?

Ha kiszámítjuk a nemzeti jövedelmet és a nemzeti vagyont. Az utóbbi keretében kerül *Petty* ahhoz a problémához: mennyi a *népesség értéke?* Ennél a számításnál azt a felette merész módszert követi, hogy a munka évi termékének értékét ugyanazzal a kulcsszámmal szorozza, amellyel a föld értékét állapítja meg a hozadék alapján. Így hoz ki egy ember értékeként 69 fontot (26).

Petty vizsgálódásaiban elsősorban gyakorlati célok vezették. Az ország anyagi fejlődésében a népesség gyarapodását tekintette a fő dinamikus tényezőnek: „Csekély népszám az igazi szegénység, és egy olyan ország, amelyben 8 millió ember él, több mint kétszer olyan gazdag, mint egy ugyanolyan nagyságú terület, amelyen csak 4 millió van. Mert ugyanaz a kormányzat, amely a fő terhet jelenti, csaknem éppen olyan jól tudja szolgálni a nagyobb, mint a kisebb számot” (27). Mindent meg kell tehát tenni Anglia népességének emelésére. *Hobbestól* átveszi a kormányzat mindenhatóságának elvét. Olyan állami rendszabályokat követel, amelyek egyáltalán nem törődnek a polgárok érzékenysévével és jogaival. Ajánlja, hogy az írek és skótok többségét telepítsék át Angliába, akár tetszik nekik, akár nem.

De a politikai aritmetikusoknak számos elméleti jellegű népesedési törvényszerűséget is sikerült megállapítaniuk. Látták bizonyos társadalmi jelenségek szabályosságát, amelyek egyéni megnyilvánulásukban véletleneknek látszanak, minő az öngyilkosság; a fiú-születések állandó többletét a leány-születések felett, amelyek ellenére a két nem számbeli egyenlősége fennmarad; az első gyermekek nagy halandóságát és a városoknak a vidéknél magasabb halálozási arányszámát. Az ilyen törvényszerűségek a teológusok figyelmét is megragadták. *W. Derham* bennök csodálatos tervet és irányítást lát, „amely csak annak az Egynek a műve lehet, aki kormányozza a világot” (28). Csaknem száz évvel később egy német teológus fogja ezt bővebben kifejteni. *P. Süssmilch*, II. Frigyes porosz király táborigi lelkésze „Az isteni rend” (1741) című munkájával a *népesedés mechaniztikus szemléletének* első képviselője. Míg Németországban ebben az időben *Conring* és leíró iskolája a népességtant földrajzi, államjogi és egyéb jelenségek szövevényébe illesztve tárgyalta, *Süssmilch* a politikai aritmetikusokat követi. A népesség és népesedés kérdéseinél ugyanazzal a szemlélettel kell élni, ugyanazt a módszert kell használni, mint a természettudományoknál. A természet pedig olyan, mint egy nagy gépezet, örök, egyforma, folyton ismétlődő törvények szerint játszódik le minden. Ki alkotta a törvények e rendjét? Az Isten, „ez a feddhetetlen és pontos matematikus”, mondja a deistákkal is e részt rokonságban álló *Süssmilch*. Lesznek azonban, akik azt mondják, hogy nincs szükségük erre a hipotézisre. *Süssmilch* arra hivatkozik, hogy egy bizonyos számú ember közül egy évben ugyanannyi hal meg, mint a másikban; hogy gyermekek, ifjak, férfiak és aggastyánok közül az egyik időben éppen annyian halnak meg, mint a másikban...; hogy mindkét nem állandó arányban szaporodik tovább; s hogy még a halvaszülötteknek, az ikerszületéseknek és még a baleseteknek is megvan a maguk száma és határozott aránya az egészhez... „Még fokozódik a rend tökéletessége azáltal, hogy állandó és egyetemes. Ugyanolyan volt az élet tartama 3000 év előtt a Keleten, mint amilyen még ma is; és ahogyan születnek, élnek és halnak az emberek Németországban, ugyanúgy történik az Finnországban, Svédországban, Angliában, Hollandiában és Francia-

országban.” Nyilván „egyforma törvények uralkodnak Európa többi országaiban, sőt az egész világon” (29).

A demografikus jelenségek szabályosságában *Süssmilch* — *Gonnard* szellemes megjegyzése szerint — ugyanazt a rendet bámulja, amely a porosz hadsereg szemléinél megcsodálható. Erre mutatnak az alábbi mondatok: „A világ legbölcsebb teremtője és uralkodója az emberi nem nagyszámú seregét akarátával életre szólítva a semmiből idézi fel. Az Örökkévaló egy ideig elvonultat maga előtt bennünket, míg mindegyikünk betöltve léte célját, sorjában eltűnik a Földről. A megérkezés a színtérre, az elvonulás a seregek Urának szeme előtt és a lelépés, minden csodálatos rendben történik.” . . . „Azok száma, akik jönnek, mindig kissé magasabb, mint azoké, akik visszatérnek a porba : ebből következőleg az emberiség serege lassan, de meghatározott arányban növekszik.” Egészen véve — jegyzi meg e francia író — *Süssmilch* számára az Isten gondos hadügyminiszter, aki egy kitűnő újoncozási törvényt hajt végre (30). „Ha egy ezred felvonulásánál a katonák és szakaszok nagyság, ruházat, fegyver és egyéb dolgok tekintetében egyforma módon következnek egymásután, ha a csapatok egyformán vannak felosztva, ha a szakaszok és csapatok között a menet egyforma gyorsaságú stb., akkor nemcsak rendet fogunk találni, hanem dicsérni fogjuk a nagy, legnagyobb, legtökéletesebb és legszebb rendet.” (31).

Süssmilch teológiai színezetű népesedéstanával a fennálló feudalista-monarchikus társadalmi forma érdekét szolgálja (32). Mechanisztikus szemlélete nem akadályozza meg, hogy a népszaporítás érdekében politikai eszközöket ajánljon, minthogy egy állam népességéről való gondoskodás minden fejedelem kötelessége, de azt is mondja, hogy az alattvalóknak az élelmiszerekhez arányított tömege a boldogságnak, a hatalomnak és biztonságának, mint ahogy a gazdaságnak is, az alapja (33).

A politikai aritmetikusok által kezdeményezett módszer, a *tények tisztelete* a többi ország népességpolitikájában is érezetesi hatását. Franciaországban a merkantilista politika kimagasló képviselője *Colbert*, akinek iparosító rendszer természetesen népszaporító politikát követel, mégpedig mind Franciaországban, mind a gyarmatokon. *Colbert* nem nézte jószemmel a papi cölibátust. Jellemzőek e részt Kanada kormányzójához küldött utasításai, amelyekben felhívja : akadályozza meg, amennyire csak lehetséges, a papok, szerzetesek és apácák túl nagy számát. És hozzáteszi, amennyire csak lehetséges, elő kell mozdítani a fiatalkorúak házasodását, 18—19 éves fiúkat, 14—15 éves lányokat. Egyéb részletes rendelkezéseket is tesz és útmutatásokat ad a szaporodás érdekében, adómentességet, a nemesi családok tartásdíjakat ígér, elő akarja mozdítani a bevándorlást. Mindezek érdekében 1666- és 1667-ben királyi rendeleteket bocsát ki, de ezeket pénzügyi okokból nem sokáig hajtották végre. E rendeleteken már megmutatkozik az Angliából kiinduló politikai aritmetika hatása. Az egyik kimondja : „Fontos lévén a közre nézve a lakosok egészségének és létfenntartásának szempontjából, hogy a helyzetet minden tekintetben ismerjük és gondosan megfigyeljük az okokat, amelyek Párizs minden egyes kerületének lakosságát növelik vagy csökkentik, minden hó második napján el fognak készíteni egy lajstromot, amely az előző hónap kereszteléseinek, házasságkötéseinek és temetéseinek számát tartalmazza, mégpedig külön minden paróchiáról.” (34).

XIV. Lajos korának legtöbb írója magasztalja a magas népszámot, így *Vauban* is, aki a „*Dîme royale*”-ban (1707) azt mondja, hogy egy állam igazi gazdagsága nem az arany és ezüst mennyiségében, hanem az élelmiszerek nagy bőségében rejlik, amely által nagyszámú lakosságot lehet táplálni. Legújabbban fedezték fel egy 1686-ban megjelent, de közforgalomba nem került, idevágó kis művét: „Általános és könnyű módszer a nép megszámlálására.” Ha az államférfiak látták is annak fontosságát, hogy a nép számát, tagozódását és változásait ismerjék, de az adatokból, mint *Petty* is Angliában, csak többé-kevésbé megbízható számokat nyerhettek. A közigazgatás szervei képteleneknek tartották magukat egy város vagy egy tartomány lakosainak egyenként való megszámlálására. *Vauban* dolgozata erre ad útmutatást, és mint a *népszámlálás módszerének első kísérlete*, valóban fontos dátumot képvisel a demográfia történetében (35).

E kor írói közül meg kell még említenünk *Le Pesant Boisguilbert*-t, aki azért óhajtja a földművelés megjavítását, mert virágzó mezőgazdasággal nagyszámú lakosság jár. A merkantilista színezetű tanok a XVIII. század első felében is tovább hatnak és követelik az állam intézkedéseit a lakosság szaporítása érdekében. Egyes agrár jellegű írók panaszkodnak a termőföld elnéptelenedése miatt, azt állítva, hogy az a rossz társadalmi szervezet következménye, azé a megvetése, amellyel a földművelő munkáját kezelik. Jó földművelő rendszer mellett Franciaország lakosságát a négszerűsére lehetne emelni. Rendkívül érdekes alakja e kor idevágó irodalmának *Cantillon*, akinek könyve (Értekezés a kereskedelem természetéről általában) csak 1755-ben jelent meg ugyan, de jóval régebben, valószínűleg 1720–21 ben íródott. Mostanában jelent meg új kiadása és a „*Population*” című folyóiratban *Anita Fage* asszony ír róla. Szerinte *Cantillon* „talán minden idők legnagyobb közgazdája”. Kétségtelen, hogy felfogása sok tekintetben modernül hat, tisztán látta, hogy a népesség problémái alkotják minden gazdasági vagy társadalmi konstrukció alapját. Módszere még ma is alkalmas arra, hogy bizonyos napirenden levő kérdésekben irányítson, például a fejlődésben elmaradt országok jövőjét illetően. Az új *Cantillon*-kiadáshoz csatolt kommentárok között *J. J. Spengler* öt csoportban foglalja össze azokat a fejtegetéseket, amelyek *Cantillon* könyvében a népességre és népesedésre vonatkoznak; ezek: A népességnek az életfeltételekhez való alkalmazkodása időben és térben. — A munkakereslet és a népesség. — A külkereskedelem, demográfiai kapacitás és a népesség növekedése. — Az életszínvonal alakulása. — A lakosság földrajzi megoszlása (36). *Cantillon* hangsúlyozza, hogy a népesség kérdését vizsgálva nemcsak a fizikai tényeket, hanem a társadalmi rendszert is tekintetbe kell venni. A XV. fejezet címe: „A lakosság növekedése vagy csökkenése a földbirtokosok akarától, életmódjától és formájától függ.” Tulajdonképpen ők a „*maîtres de la population*”, annak alapján, hogy hogyan használják földjeiket. A civilizációval a szaporodás csökkenése jár, mert megnöveli a szükségleteket, az élvezeteket vágyát, egy egyén életfenntartásához nagyobb darab föld szükséges.³

³ „Annak az embernek eltartására, aki csak kenyérből, hagymából és gyökerekből él, ak kenderből szőtt ruhában és durva vászonban és facipőben jár és vizet iszik, mint a parasztek Franciaország délvicékén, másfél arpent középjóságú föld elégéses.”

„Annak az embernek az eltartására, aki bőrcipőben, harisnyában, gyapjú posztóban jár, házakban lakik, fehérneműjét változtatja, ágyat, széket, asztalt és egyéb szükséges dolgokat használ, aki mérsékeltén iszik sört vagy bort, aki mindennap húst, vaját, sajtot, kenyeret és főzeléket fogyaszt, négy-öt arpent szükséges.” (37).

A XVIII. század közepe táján, ma már persze inkább csak történeti szempontból érdekes, de a maga korában ideológiai jelentőséggel is bíró vita támadt az írók között arról, hogy az ókori államokhoz képest növekedett-e, vagy csökkent az országok lakossága. *Montesquieu* „A törvények szellemé”-ben azt állítja, hogy az ókor népessége sokkal nagyobb volt, mint a modern államoké, a „Perzsa levelek”-ben egy helyen azt mondja, hogy régen ötvenszer annyi volt az ember, mint most. Ha az elnéptelenedés így folyik tovább, tíz évszázad múlva a föld elhagyott pusztasággá lesz. Ennek okai sokfélék: nagy természeti katasztrófák, háborúk, rabszolgaság, járványok, poligámia, a válás tilalma, vallási cölibátus, a kivándorlás (38). Vele szemben *Voltaire* a „A filozófiai szótár” „Népesség” címszavában szellemesen és finom gúnnyal fordul az ilyen téves állítások ellen. Az emberek nagyon hajlamosak túlzásba menni, mikor becslésszerűen mondanak számokat. „Ha Attila valaha ötvenezer kicéhezett gyilkos élén állt, akiket provinciáról provinciára szedett össze, ötszázezet adtak neki.” *Voltaire* józanul látja a problémát és azt állítja, hogy jelenleg a civilizáció fejlődésével a lakosság nagyobb, mint régebben (39). Szembefordul *Montesquieu*-vel *Hume*, az angol filozófus és történétíró is, aki külön dolgozatot szentel az ókori államok népessége kérdésének. *Hume* — és itt e vitának tulajdonképpeni tudományos jelentősége — fölveti a *történeti statisztika módszerének* problémáját. Azt sem tudjuk, mondja, pontosan, hány lakosa van jelenleg az egyes európai országoknak, vagy akár csak városoknak is, hogyan tudhatnánk hát régi városok és országok népszámát, amikor a történétírók olyan hézagos nyomokat hagytak csak hátra. És azt kérdezi: „Vajon azok után, amit a társadalomnak e két korszakában való állapotokról tudunk, *valószínű-e*, hogy az ókor népessége nagyobb vala; másodszer pedig, vajon *tényleg* az volt-e?” *Hume* komoly tudományos történeti vizsgálatnak veti alá a két korszak családi és politikai intézményeit, a rabszolgaságot, földbirtokot, közigazgatást. „Midőn így az egészet hasonlítjuk össze, lehetetlennek fogjuk találni, hogy oly megfelelő okot kijelöljünk, melynek erejénél fogva a világ a régi időben népesebb lett volna, mint jelenleg.” A tények, vagyis a gyéren rendelkezésre álló számok nem döntenek meg ezt az állítást (40).

Hume után nem sok figyelmet érdemel *R. Wallace* két évvel később megjelent, de már korábban bemutatott műve, amely *Montesquieu* nézeteit újítja fel. *Wallace* így okoskodik: Ha elfogadjuk, hogy az emberiség egy őspártól ered, és hogy a népszám minden nemzedékkel megkétszereződik, akkor — egy századra három nemzedéket számítva — már tíz század után a mai lakosság számához kell jutnunk, holott az özönvíz óta sokszorosan tíz század telt el, a világ népessége pedig nem több egy milliárdnál. Tehát a múltban nagyobbak kellett lennie. A csökkenés okaiként nagyobbrészt ugyanazokat sorolja fel, mint *Montesquieu*, de megemlíti a pauperizmust, a helytelen örökösödési jogot, militarizmust, állami központosítást, *jényűzést*, venereás betegségeket stb. is. Hét évvel később írt munkájában *Wallace* a kommunizmus tanait teszi magáévá, de attól tart, hogy ez a rendszer a túlnépesedés veszélyét fogja felidézni (41).

A XVIII. század második felével belekerültünk az eszmék és törekvések ama forgatagába, amelyet a *Nagy Enciklopédia* megszületése fémjelez és amelyben a polgári világ ideológiája kezd mindjobban a régi fölé kerekedni. Az ész hatalmában való hit, a múlt intézményeinek és szellemének elvetése,

a haladás kultusza és a civilizáció apoteozisa hevíti az elméket. A természet-tudományok és társadalomtudományok egyaránt kiváló képviselőkkel szerepelnek. Minden problémának nagy irodalma van, és nem kivétel a népeség-tan sem. *J. J. Spengler* professzor *Malthus* francia elődjéről írott könyvében több mint kétszáz demológiai tárgyú munkát sorol fel és elemez (42). Nincs terünk itt a nagy nevek, politikusok, filozófusok egész sorát idézni, akik a népeség problémáira több-kevesebb eredetiséggel kitértek.

E problémáknak természetesen szerep jut a fiziokrata tanításban is. Mint *Marx* megállapította, a fiziokrata rendszer egyfelől az első, amely a tőkés termelést elemzi, de másfelől mint a feudális rendszernek, a földtulajdonosok uralmának polgári reprodukciója jelenik meg. „A feudalizmus polgárosul, a polgári társadalom feudális látszatot kap.” (43). A fiziokraták közül *Mirabeau* külön munkát szentel a népeségi problémának „Az emberek barátja, avagy értekezés a népeségről” címen (1757). *Mirabeau* is eredetileg annak az általánosan vallott felfogásnak híve volt, hogy minél nagyobb a népeség, annál kedvezőbb az az államra : minél több az ember, annál több a munka, minél több a munka, annál nagyobb a gazdagság. De később *Quesnay* meggyőzte arról, hogy „a népeség mértéke mindig az élelmiszerek mennyisége”. Amíg tehát a mindenáron való népszaporítás elvét valló írók a nagy számot tartják a jólét és gazdagság forrásának, az elsődleges tényező az élelmiszerek mennyisége, a népeség száma csak ennek függvénye ; a lakosság száma tehát csak a mezőgazdasági termelés emelkedésével növelhető és ahhoz arányosul. *Quesnay* maga két értekezést írt a *Nagy Enciklopédiába* „Gabona” és „Emberek” címen. Az első csak kéziratban maradt meg. Mind a kettő a népesedésről írt tanulmánynak tekinthető. Az *Enciklopédiában* megjelent cikk hangsúlyozza, hogy az állam hatalmának alapját az emberek alkotják, és sajnálja, hogy a helytelen iparosító politika miatt a lakosság száma Franciaországban visszaesik. Az elnéptelesedés oka ugyanis a városi manufaktúrák mesterséges pártfogolása és a mezőgazdaság elhanyagolása. Hiszen újat csak a gazda munkája produkál, csak ez ad nagyobb hozadékot a befektetett munkánál, csak a gazdák osztálya a termékeny, produktív osztály, míg az iparos, a kereskedő munkájának nincs meg ez az értéktöbbletet termelő jellege, csak annyit ad a mezőgazdasági termékhez, amennyit a maga munkája képvisel. Ha tehát nagy népszámot óhajtunk egy országban, a mezőgazdaságot kell pártfogolni : „Aimez, honorez l'agriculture !”

Quesnay abból indul ki, hogy a mezőgazdasági termelést tőkés bérlők irányítják, ők fizetik a földtulajdonosnak a haszonbért, amelyből a *classe des propriétaires* él. A földtulajdonosnak a földjáraadékhhoz való jogát és a magántulajdont *Quesnay* mint „természetjogot” feltétlenül elismeri és ezzel megvédi a feudális arisztokráciát. De természetjogi szemléletéből egyéb következmények is adódnak. Ha a népszaporításnak nincsenek más korlátai, mint az élelmiszerek mennyisége, a népeség hajlamos ezen mindig túlterjedni és ebből következőleg mindenütt vannak inségben élő emberek (44). Ez a beállítás szinte *Malthusra* emlékeztet, de a fiziokraták népeség-politikai állásfoglalása más, mint a malthusi liberalizmusé. Mindenkinnek természetes joga van az élet fenntartására, ezért a rászorulókat segíeyezni kell. Ha ez és a házassági kor kitolása nem használ, akkor gyarmatokat

kell alapítani és jó közigazgatási intézkedések által megelőzni a túlnépesedést. Polgári kommentátorok ellentmondást véltek felfedezhetni a „laissez faire” elve és a fiziokraták ilyen népesedéspolitikai kívánságai között. Ennek a cáfolására elég arra az értelmezésre hivatkozni, amelyet *Marx* a laissez faire-ről adott (45).

Míg a fiziokraták szerint a politikai hatalom főfunkciója elismerni a „természetes rendet” és abból következőleg a magántulajdont és annak szabadságát, velük egy időben keletkeznek elméletek, amelyek ugyancsak természetjogi alapon, az ésből levezetve, a magántulajdon ellen fordulnak. A XVIII. század utópista szocialistái, *Mably*, *Morelly* és a többiek mind azt a nézetet vallják, hogy a *fennálló társadalmi intézmények kedvezőtlenül befolyásolják a népesség számát és szaporodását*, és ezért új társadalmi rendszert kívánnak. A népesség kérdésében, mint egyébként másutt is, a magántulajdon gyászos intézménye a fő baj, és a gyógyítást a szocializmusnak kell meghoznia. A század közepétől kezdve viszont nagyobb számban jelennek meg olyan írók is, akik nem a népességpolitikára, hanem a demográfia ténymegállapító tevékenységére, statisztikai jellegű kutatásokra helyezik a súlyt. Példaként említjük *Deparcieux-t*, aki 1746-ban megjelent könyvében matematikai módszerekkel az emberi élet átlagos tartamát próbálja kiszámítani és *Halley* után haladást jelentő halandósági táblát készít (46). A népességre vonatkozó problémák módszeres kifejtésére tesz kísérletet *Montyon*, *Moheau* néven 1778-ban megjelent könyvében (Kutatások és vizsgálódások Franciaország népességéről). Szerinte egy ország gazdagságát a munkabíró emberek száma szabja meg. A mi éghajlatunk alatt az emberfajnak szaporodnia kell, ha bizonyos „helyi, természeti vagy erkölcsi okok fel nem borítják a természet rendjét”. A katolikus szerző az ilyen okok közé sorolja az önkéntes restriktiót is. A szaporodási tendenciának azonban van bizonyos határa: ez a *maximális népszám*, amelyet a föld eltartani képes. De az egyes országok lakossága magasabb lehet annál, amit földje eltartani képes, ha az ipar által módot talál arra, hogy adófizetőjévé tegye a külföldet (47).

A. *Sauvy* nemrégiben a „Population”-ban megjelent cikkében két feledésbe merült francia demográfusra hívja fel a figyelmet. Az egyik *Boesnier de l'Orme* (főműve: 1775), aki egyebek között azt mondja, hogy a népesség növekedése nem öncél, hanem a mezőgazdaságba való befektetések (avances) fejlődésével jár együtt. A kormánynak ne az legyen a célja, hogy az államba többé-kevésbé nagyszámú népességet vonzzon, főgondjának annak kell lennie, hogy a meglévő népesség boldogságát biztosítsa. *Boesnier* elméletileg kifejti a *népességi optimum* meghatározását: „Túlnagy számú népesség élelmiszerhiánynak volna kitéve; oly népnek, amely nem elég számos, hiányoznak azok az eszközök, amelyek az erőt és gazdagságot alkotják. Tehát a nép boldogsága a két véget közötti középutat tételezi fel.” Az általános jólét, a polgárok boldogsága hasznosabb az állam ereje és hatalma szempontjából, mint a túlnagy népesség. Viszont nem humanitárius, hanem csak gazdasági okokból óvakodni kell a javak elosztásában szélsőségektől. Másrészt, ha a munkásnak nagyobb bért adnak, mint amennyi létfenntartásához szükséges, nem fog tovább dolgozni; az alacsony bérek teszik lehetővé, hogy több munkát végezzenek. A másik író *Auxiron*, akinek főműve 1778-ban jelent meg. Kifejti a csökkenő hozadék törvényét és a

lakosság mértani haladvány szerinti növekedését. Látja a munkások sorának kemény végzetszerűségét, de azt „természetes”-nek találja, csakhogy ne kelljen a tulajdon dogmájához nyúlnia (48).

Németországban és Ausztriában minden gátlástól mentesen tovább hirdetik a népesség szaporításának tanát és propagálják politikájának eszközeit. Sokat idézik e részt *Justi* jellemző mondását: „Egy államnak sohasem lehet túlsok népessége.” Csupán *Sonnenfels*-et említjük itt, akinek tanait a mi főiskoláinkon is a felsőbbbségtől jóváhagyott igazságokként oktatták. Azt mondja, hogy a kormánynak igyekeznie kell a népességet olyan magas számra emelni, amilyenre csak a hatalmában álló eszközökkel képes. A polgári társadalom megnövelését a népesedés előmozdítása által az államtudomány és a benne foglalt diszciplínák közös főtételének tekinti (49). Mindamellettt Németországban is számosan vannak, akik malthusi nézeteket előlegeznek. Csak *Justus Möser*t említjük, aki szerint a nagy népesség nyomort hoz létre, ezért üdvös az a pusztítás, amelyet például a himlő végez.

Angliában, sőt Amerikában is szaporodnak az olyan írásművek, amelyek a népesség és népesedés természeti és társadalmi feltételeire, oksági összefüggésekre hívják fel a figyelmet. A már *Adam Smith* előtt nagy számban adódó nevek közül most csupán kettőt említünk meg: az egyik a zseniális *Franklin Benjamin*, akinek 1751-ben jelent meg idevágó rövid értekezése: „Megfigyelések az emberfaj szaporodásáról és az országok népességéről.” Azt fejti ki, hogy ahol szabad tér áll rendelkezésre és könnyű a megélhetés, ott sok a házasság és gyors a szaporodás. Az óvilágban 100 személyre évente egy házasság esik, Amerikában kettő; egy házasságra ott négy, Amerikában nyolc gyermek. A különbség oka az élelmezési lehetőségek különbözősége. Amerika lakossága 20 év alatt saját erejéből meg fog kétszereződni. Ebben a dolgozatában található *Franklinnak* azok a sorai, amelyek később nemcsak *Malthusnál*, hanem *Darwinnál* is, a létért való küzdelem tanában visszhangra találnak: „Ha a föld színén nem lenne semmi más növény, fokozatosan egyetlen faj borítaná az egészet, például az ánizs; és ha nem lennének más lakosai, néhány korszak alatt csak egy nemzet népesítené be, például az angolok.” A másik író, *James Stewart* politikai gazdaságtani könyve nyolc évvel *Adam Smithé* előtt jelent meg. Szerinte is a lakosság az élelmiszerek mennyiségéhez igazodik. Egyhelyütt ezt mondja: „Házasodni és gyereket nemzeni könnyű, felnevelni nehéz. Nem mindenki, aki gyermeket tud nemzeni, tud házat is építeni vagy érte bért fizetni.” (50). Ezért célszerű minden néposztály nagyságát kikutatni és így megállapítani, hogy évenként hány házasságot szabad abban kötni. *Stewartnál* tehát felvetődik, ha nem is módszeresen, a népesség és népszaporodás *osztályok szerinti* megoszlásának, ilyen alapon való differenciálódásának jelentősége. Következtesen csak később *Marxnál* fog megvilágosodni, hogy „a népesség elvont fogalom, ha elhagyjuk az osztályokat, amelyekre tagozódik.” (51).

Mindezek az írók persze általánosságban és minden időkre érvényesen igyekeznek keresni a népesedés törvényét. E megítélés alá esik *Adam Smith* is, a kapitalizmus és a szabadverseny nagy teoretikusa. Szerinte is: „Egy ország jólétének legerőteljesebb bizonyítéka a népesség szaporodása.” Anglia és az európai országok csak ötszáz év alatt kétszerezik meg lakosságukat, míg az észak-amerikai gyarmatokon ez húsz-huszonöt év alatt megtörté-

nik, nem számítva a bevándorlást. Ennek oka, hogy ott jól fizetik a munkát és magasak a munkabérek. Az embernek ugyanis mindig munkájából kell élnie, a bérnek elegendőnek kell lennie a létfenntartásra, sőt valamivel többnek is kell lennie, különben a munkás nem tudna családot eltartani és az ilyen munkások faja kivesznék. Mármost *Smith* különbséget tesz egy társadalom emelkedő, stagnáló és csökkenő jóléti állapota között. Midőn a jólét emelkedik, a társadalom összes osztályainak jó dolga van. Stagnáló állapotban a munkás sorsa nehezebb lesz, de midőn a jólét csökkenőben van, akkor a társadalom legalsó osztálya, a munkásoké (the labouring poor), számuk túltengése miatt nagy részében munkanélkülivé válik és éhenhal. Nem az ország gazdasága, hanem a jólét emelkedő tendenciája a kedvező tehát a munkásra és a népszaporodásra. A munka méltányos (liberal) díjazása, az ezáltal lehetővé váló házasodás az oka a lakosság növekedésének. Mint minden más áruét, a munka bérét is a kereslet, vagyis a bérfizetésre fordítható tőke nagysága határozza meg. A társadalmi jólét csökkenő állapotában ez a kereslet összehúzódik és a munkások versenye következtében a bérek leesnek. Ilyenkor elvileg tartózkodni kell a családalapítástól, a születések száma csökken és ezzel a lakosság száma a kereslethez arányosul. Így az elméleti okoskodás. A valóságban azonban, gyakorlatilag a szegénység — ismeri el *Smith* — nem mindig akadályozza meg a házasodást, a termékenységre pedig, úgy látszik, egyenesen kedvező. Egy skót felvidéki asszony, félholtra kiéhezve, gyakran több mint húsz gyermeket szül, míg egy elkényeztetett úriasszony gyakran egy szülésre sem képes és két-három terhesség teljesen kimeríti. Ámde e házasságok nagy termékenységét ellensúlyozza a nagyarányú gyermekhalandóság. „Minden állatfajta létfenntartási eszközei arányában szaporodik és egyik fajta sem szaporodhat azon felül. A civilizált társadalomban a létfenntartási lehetőség korlátolt volta csak az alsóbb néprétegekben tud határt szabni az emberi nem további szaporodásának, mégpedig úgy, hogy a gyermekek egy részét, amelyek termékeny házasságaikból erednek, elpusztítja.” E már erősen malthusi ízű megállapítást mérsékli az a körülmény, hogy a méltányos munkabér, amely képessé teszi a munkásokat gyermekeik jobb gondozására, és következtésképpen nagyobb számban való felnevelésére, természetesen legelőleg e határ kiterjesztése irányában hat, és ez a hatás szükségképpen és amennyire lehetséges, pontosan addig a mértékig érvényesül, ameddig azt a munka iránti kereslet megkívánja. Ez az utóbbi megállapítás jellegzetesen mutatja a különbséget *Malthus* és *Smith* felfogása között: *Malthus* szerint a túlszaporodásból eredő nyomornak oka egy természeti törvény, *Smith* szerint az ok társadalmi: a kereslet, a bérfizetésre szolgáló tőke csökkenése. Ezért a népesség szaporításának útja a gazdasági jólét emelése, amelynek feltétele a nem produktív fogyasztás lehető legnagyobb csökkentése és a produktív munka szaporítása (52).

Érdekes itt megemlíteni, hogy *Marx*, miután *Smith* munkabérelméletét ismertette, a kereslet és kínálat tanának bírálatára a népesedési elméletet hozza fel. „Midőn a nemzetgazdaságtan azt állítja, hogy kereslet és kínálat mindig fedi egymást, tüstént elfelejti, hogy saját állítása szerint az emberek kínálata (a népesedési elmélet) mindig túllépi a keresletet, hogy az egész termelés lényegi eredményében — az ember létezésében — a kereslet és kínálat közötti aránytalanság a leghatározottabban megmutatkozik.” (53).

Az ipari forradalom okozta munkanélküliség, az inségesek nagy száma, mint látjuk, mind erőteljesebben foglalkoztatja az írókat és olyan légkört teremt, amelyben a malthusi szemléletű „népesedési princípium” mindjában kialakul. Még csak két olasz író szeretnék itt megemlíteni, az egyik *Genovesi*, akinek könyve 1769-ben jelent meg. Szerinte egy állam erejének alapja a nagyszámú család és a megfelelő népesség (*giusta popolazione*). Mit kell „*giusta popolazione*”-n érteni? Egy olyan ország, amely éghajlata és természeti adottsága következtében 5 millió embert tudna eltartani, ha csak fele annyi lakosa van, alulnépesült, ha ellenben 6 millió, akkor erején felül, vagyis túlnépesült. Innen a figyelmeztetés: „Államférfiaink minden oldalról csak azt hangoztatják: népesedés, népesedés! De ez az elnéptelenedés legszörnyűbb oka lehet, ha nem szabályozzák a fent említett elvek alapján. Mert, ha a természet többé nem képes arra, hogy az embereket táplálja, akkor egymást kezdik felfalni.” (54). A másik író *Ortès* szerzetes, műve időben és tartalomban is legközelebb esik *Malthushoz* (*Reflessioni sulla popolazione*. 1790). Nála jelenik meg először módszeresen kifejtve, hogy mekkora a föld népesség-eltartó ereje. A népesség szaporodását a javak szaporodása okozza, de fordítva a tétel nem áll fenn. A népesség 30 év alatt megkétszereződik, a világ népessége azonban nem haladhatja meg a 3 milliódot. Míg az állatoknál a természet erőszakkal (*forza*) akadályozza meg a túlszaporodást, az embernek ezt az ésszel (*ragione*) kell megtennie. *Ortès* tehát az egyének belátására számít és a katolikus erkölcsi önmegtartóztatást ajánlja. Egyébként statisztikailag is felállítja az antitézist a népesség szaporodási hajlama és a csökkenő hozadék törvénye között. Kiszámítja, hogy jelenleg élő 7 személyből 150 év múlva 224, 450 év múlva 229 376, 900 év múlva 7 516 192 768 ember élne, 6000 esztendő után pedig, amennyi *Ortès* szerint a teremtés óta lefolyt, annyi lenne az ember a földön, hogy „lélegzetet sem tudna venni” (55).

A bemutatott írókkal azt akartuk érzékeltetni, hogy a XVIII. század végén valóban mennyire — hogy így mondjuk — a levegőben voltak azok a nézetek, amelyeket *Malthus* foglalt össze, akinek könyve *Marx* szerint egyetlen önállóan végiggondolt mondatot sem tartalmaz (56).

Meg kell még említenünk, hogy a „szegény” osztály helyzete e korban több kutatót leíró természetű munkák írására is ösztönzött. Sir *Frederic Morton Eden* nagyszabású, a liberalizmus szellemében írt tanulmányát (*A szegény nép helyzete, The state of the poor, London 1797.*), amelyben 60 mezőgazdasági és 26 másféle munkáscsalád költségvetését mutatja be és elemzi, *Marx* is többször, nemegyszer éles bírálatokkal kísérve idézi.

Befejezésül áldozzunk azonban még egy-két szót e kor olyan gondolkozóinak, akiket a népességről és népesedésről való felfogásuk alapján akár *demográfiai utópistáknak* lehetne neveznünk. Ezek is számosan vannak, most csak *Condorcet*-t és *Godwint* említjük. *Condorcet* bujdosása közben 1794-ben írta könyvét: „Az emberi szellem haladásának történeti vázlat”-át. Nemsokára elfogták és ugyanazon évben a börtönben önkézzel vetett véget életének. Egyéni sorsának bizonytalansága és szomorú kilátásai nem rendítették meg hitét az emberi ész végtelen tökéletesedésében, a tudomány mindenhatóságában és az emberiség nagyszerű boldog jövőjében. „Bizonyos — mondja egyhelyütt — hogy az ember nem lesz (földi értelemben) halhatatlanná, de vajon nem lehetséges-e végtelenül meghosszabbítani azt az idő-

közt, amely az élet kezdetének és megszűnésének pillanatai között eltelik?” Igaz, hogyha az emberi életkor ennyire kitolódik, az emberek ilyen sokáig élnek, akkor felmerül a kérdés: vajon a föld el tud-e tartani annyi embert? Ámde itt is majd segíteni fog az ész. Ugyanilyen optimizmussal van tele *Condorcet* angol kortársának, *Goldwin*nak 1793-ban kiadott könyve: „Politikai igazság.” Ez is bízik az emberi fejlődés végtelenségében, a tudomány nagyszerű haladásában, amelynek segítségével napi félórai munka is elegendő lesz az összes szükségletek kielégítésére. Ehhez az egyenlőség eszméjének a társadalmi rendben való érvényesülése és az önérdék visszaszorítása szükséges. Persze, ha ilyen módon az élet csupa gyönyörűség lesz és mindenkinek könnyű a sorsa, nem kell-e attól félni, hogy az emberek túlságosan elszaporodnak. Igaz, hogy ez a lehetőség a nagy optimista *Godwin* szerint csak évmilliók múlva következhetik be, de akkor is az ész éppúgy meg fogja találni a módot a fajfenntartás ösztönének helyes korlátok közötti tartására, mint ahogy meg tudja fékezni az egyéni önzést (57). Ezek a művek nagy érdeklődést váltottak ki Anglia értelmiségi köreiből és ezekkel szegezte szembe *Malthus* a maga pesszimista, naturalista szemléletét, amelyet az angol arisztokrácia, mint e tanok ellenmégét, lelkesedéssel fogadott. Kétségtelen, hogy *Condorcet* vagy *Godwin* nem egy fejtegetése inkább a hit, mint a száraz tudomány területéről való. Hisznek a haladásban és hisznek az emberben. És ne felejtsük el, hogy az utópisták hite mindig egyike volt azoknak az erőknek, amelyek a világot mozgatják. *Condorcet* és *Godwin* óta másfél évszázad telt el és valóban senki sem tagadhatja, hogy ez a másfél évszázad nemcsak technikailag, hanem társadalmilag, sőt biológiailag is fantasztikus haladást képvisel. És ha némileg a racionalista fantázia szüleményeinek látszanak is *Condorcet* vagy *Godwin* nézetei, mégis annak a helyesebb felfogásnak a kifejezői, amely a népesség és népesedés kérdésében *Malthus* és elődjei természettudományi jellegű szemléletével szemben elsősorban *szociológiai* problémát lát, amelynek megoldása és irányítása *társadalmi* tényezőktől, politikai rendszertől, művelődéstől, talán úgy is mondhatnók, az ész kultuszának és az emberben való hitnek a megerősödésétől függ.

IRODALOM

1. *Engels, F.*: Antidürring. Idegennyelvű irodalmi kiadó. Moszkva, 1947. 260–262. p.
2. *Marx, K.*: Ökonómisch-philosophische Manuskripte. Kleine ökonomische Schriften. Dietz Verlag Berlin. 1955. 103. p.
3. *Marx, K.*: i. m. 130. p.
4. *Marx, K.*: Bevezetés a politikai gazdaságtan bírálatához. Budapest, Szikra 1951. 17. p.
5. *Engels, F.*: Umriss zu einer Kritik der Nationalökonomie. Kleine ökonomische Schriften. Dietz Verlag Berlin. 1955. 35–36. p.
6. *Harlland, E. S.*: Primitiv Paternity. I–II. köt. London Nutt 1909–1910.
7. *Gordon, Pierre*: L'initiation sexuelle et l'évolution religieuse. Paris P. U. F. 1946. 124. p.
8. *Montesquieu*: L'esprit des lois — 387. o.
9. *Platón*: Politeia V. könyv, 8. f.
10. *Platón*: Nomoi V. könyv, 10. f.
11. *Gonnard, R.*: Les doctrines de la population avant Malthus. Paris. M. Rivière 1929. I. 13. p.
12. *Marx, K.*: A tőke. I. k. 69–70. p.
13. *Marx, K.*: A tőke. I. k. 93. p.
14. *Arisztotelész*: Politika. II. könyv, 6. f.
15. *Marx, K.*: A tőke. I. k. 93. p.
16. *Lex Julia és Lex Papia Poppaea*.
17. *Dinnyik, M. A. és társai (szerk.)*: A filozófia története. I. k. Budapest, Gondolat, 1958. 138. p.
18. *Gonnard, R.*: i. m. I. 20. p.
19. *Gonnard, R.*: i. m. I. 21. p.
20. *Discorsi sopra la prima deca di Tito Livio* II. 6. Idézve *Handvörterbuch der Staatswissenschaften*. Vierte Aufl. 1929. II. köt. 740. p.
21. *Bodin*: Six livres de la République. VI. k. 1. feje. 878–888. p. Idézve *Faure*: Éléments de Statistique. 1906. 11. p.

21. Gonnard, R.: i. m. I. 35. p.
22. Strauss, E.: Sir William Petty. London Bodley Head. 1954. 187—191. p. 253. p.
23. Hull, Ch., H. (Editor): The economic writings of sir William Petty. Cambridge, 1899. vol. II. 320—323. p.
24. Hull, Ch., H.: i. m. 394—397. p.
25. Engels, F.: Antidühhing. Idegennyelvű irodalmi kiadó. Moszkva, 1947. 333. p.
26. Petty, W.: Verbum sapiendi. Ch. H. Hull (Edit.): i. m. I. k. 109. p.
27. Petty, W.: Treatise of Taxes. Ch. H. Hull (Edit.): i. m. I. k. 34. p.
28. Hull, Ch. H.: Graunt and the science of Statistics. I. m. I. k. LXXVI—VII. p.
29. Láng, L.: A statisztika története. Budapest, 1913. 60. p.
30. Gonnard, R.: i. m. II. 24. p.
31. Láng, L.: i. m. 60. p.
32. Ostroumov: A nemzetközi statisztika történetének főbb szakaszai. *Statisztikai Szemle*, 1950. 738. p.
33. *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*. II. k. 753. p.
34. Serpillon: Code Civil, ou commentaire sur l'ordonnance du mois d'avril 1667. Paris. 1776. 336—338. p. Idézte Hull, Ch., H. (Editor): The economic writings of sir William Petty. Cambridge. 1899. II. k. 422. p.
35. Esmonin, E.: Quelques données inédites sur Vauban et les premiers recensements de la population. *Population* 1954. 507—517. p.
36. Fage, A.: Doctrines françaises avant 1800. *Population* 1954. 108. p.
37. Peltier, Roger: L'I. N. E. D. vient de rééditer Richard Cantillon. *Population*, 1952. 127—132. p.
38. Idézi Láng L.: i. m. 128. p.
39. Montesquieu: L'esprit des lois. 388. p., 339. p.
39. Voltaire: Dictionnaire Philosophique. *Population*. Oeuvres complètes. 1786. 42. köt. 357—376. p.
40. A régi államok népességéről. Hume Dávid: Közgazdasági tanulmányai. (Ford. Körösi József). Budapest, Pallas. 1886. 156. p.
41. Gonnard, R.: i. m. II. 16. p.
42. Spengler, J. J.: French Predecessors of Malthus. Duke Univ. Press Durham, 1942.
43. Marx, K.: Értéktöbblet-elméletek. I. Budapest, Kossuth, 1958. 18. p.
44. *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*. II. köt. 746. p.
45. Marx, K.: Értéktöbblet-elméletek, I. k. Kossuth, 20—21. p.
46. Láng, L.: I. m. 57. p.
47. Gonnard, R.: i. m. II. 21. p.
48. Sawvy, A.: Deux techniciens précurseurs de Malthus. *Population* 1955. 691—704. p.
49. Láng, L.: i. m. 112. p., 114. p.
50. *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*. II. k. 762. p.
51. Marx, K.: Bevezetés a politikai gazdaságtan bírálatához. Budapest, Szikra 1951. 23. p.
52. Smith Ádám: A nemzetek gazdagsága. Akadémiai kiadó. Budapest, 1959. Első könyv, VIII. fejelet. *Mátyás Antal* bevezető tanulmánya, 30—31. p.
53. Marx, K.: Ökonómisch-philosophische Manuskripte. Kleine ökonomische Schriften. Dietz Verlag Berlin. 1955. 149. p.
54. *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*, II. köt., 759. p.
55. Láng, L.: i. m. 135. p.
56. Marx, K.: A töke. I. 666. p.
57. Kislégi Nagy Dénes: Bevezető a közgazdaságtanba. Pécs. Danubia, 1939. 99—100. p.

ДЕМОГРАФИЯ ДО МАЛЬТУСА

Резюме

Демография является общественной наукой в таком же смысле слова как и политическая экономия: подобно тому, как предметом политической экономии является не анализ потребностей, а явлений исторически сменяющихся общественных форм производства, в области демографии является неправильным методом искать — как Мальтус — непосредственную связь между численностью населения и количеством имеющихся в распоряжении продуктов питания и различными прогрессиями прироста, принимая это, за естественные предпосылки; здесь также должна фигурировать в качестве предмета исследования та общественная структура, в рамках которой проживает данное население и происходит его воспроизводство. Затрагивая сущность вопроса: население — это биологический фактор над которым располагается структура социологических явлений. Проблема демографии, как общественной науки, состоит из трех частей: 1. исследование фактов численности населения и демографии, то есть статистическое исследование, 2. исследование практики, оказывающей количественное и качественное влияние на численность населения, и, наконец, 3. систематизация связанных с демографией и народонаселением обще-

ственных явлений и взаимосвязей, выработка на этом основании *теории* и обобщение вытекающих из этого принципов политики населения. При исследовании истории такого рода учений задачей науки является, очевидно, вскрытие определенности последних, скрытой в общественном и экономическом строе.

С попытками теоретического характера в области демографии мы встречаемся впервые, собственно говоря, только в древней Греции. Таким образом, изучение такого рода практики у примитивных народов выходит за пределы нашей задачи. У *Платона*, являвшегося философом рабовладельческого городского государства, имеет место определенная численность населения и высказывается желание относительно наличия демографической стабильности. Рим и средневековое христианство почти что не располагают демографическими учениями теоретического характера. Общим принципом меркантилистов является стремление к большей численности населения, но уже у *Макиавелли* имеет место постановка вопроса о надлежащей пропорции между средствами для поддержания жизни и народонаселением. Политические арифметики выдвигают и вырабатывают демографический метод, распространяя на демографические проблемы принципы научных исследований Бэкона. *Зюссмильх* был первым представителем механического направления в демографии, которое у него приобретает теологическую окраску, в то время как физиократы ставят численность населения в зависимость от количества сельскохозяйственных продуктов, которое они желают увеличить. В ходе происходившей в XVIII веке дискуссии о том, увеличилась ли или уменьшилась ли численность населения по сравнению с древней эпохой, *Юмом* была выдвинута также проблема метода исторической статистики.

В XVIII веке во все большем количестве появляются такие авторы, как *Франклини* и другие, которые исследуют проблему народонаселения как функцию количества продуктов питания, опасаются перенаселения и стремятся отыскать причины последнего и средства для его предотвращения. Согласно *Адаму Смиту* рост народонаселения зависит от заработной платы, которая, в свою очередь, зависит от спроса на рабочую силу. При понижении благосостояния среди бедных классов возникает перенаселение, которое уравнивается большой детской смертностью. Итальянские экономисты также выработали учение о приросте населения, выходящее за пределы пропорции между населением и средствами существования, так что в период деятельности Мальтуса его принцип, населения почти уже возник, и Мальтусу почти что нечего было к нему добавлять. Мальтузианская теория выступила против тех общественных учений, которые искали причины бедности в пороках общественной структуры и выступали с требованиями об общественном прогрессе и господстве разума. Таких как например, *Кондорсе* или *Годвина* можно называть демографами-утопистами. Однако, имевший место за истекшее с тех пор полтора столетия технический, общественный и биологический прогресс дает основу оправдания того, кто верил в общественный прогресс и возникновение более справедливого общественного строя и отверг пессимистические учения натуралистов.

POPULATION SCIENCE BEFORE MALTHUS

Summary

Demography is a social science in the same sense as political economy is: just as the subject matter of political economy is not an analysis of requirements but the phenomena of historically changing social structures, it would be a wrong method to look for a direct connection between population figures and the quantity of food available and their different rates of progression, as given by nature, like e. g. Malthus did. And also in this field the social structure in which the population is living and reproducing should be examined. Fundamentally the problem is the biological fact of a given population

with sociological phenomena as a superstructure. Demography as a social science, presents the following problems: (1) Statistical analysis of the population and reproduction. (2) Analysis of the facts quantitatively and qualitatively influencing the population figures. (3) Systematisation of the social phenomena and interconnections relative to the population and reproduction, drawing up of a theory on such grounds and drawing demographic conclusions from them. When examining the history of such doctrines, theory has the obvious task to clear up their social features determined by the way of production.

Demographic experiments of a theoretical character can first be discovered with the ancient Greeks. Thus it is beyond the scope of our problem to examine this practice of primitive peoples. *Platon* the philosopher of the slave-owning town-state is the first to advocate a stable population, a demographic stability. The Romans and mediaeval Christianity have hardly any demographic doctrines of a theoretical character, but *Macchiavelli* already mentions the problem of a proper ratio between the population and the means of subsistence. Political arithmeticians voice and elaborate the methods of demography by applying *Bacon's* principles of scientific research on population problems. *Süssmilch*, featured by theological considerations, is the first representative of mechanic demography whereas the physiocrats make the number of the population dependent on the quantity of agricultural products, advocating the increase of the latter. The debate in the 18th century whether the population has declined or increased compared to Antiquity makes *Hume* raise the problem of the historic-statistical method.

In the 18th century a growing number of writers, Frenchmen, *Franklin* and others, begin to examine the problem of reproduction as a function of the quantity of food, they are anxious about overpopulation and search for its causes and remedies. *Adam Smith* holds that the rate of reproduction depends on wages and this, in its turn, on the demand for labour. With prosperity falling the poorer classes are getting overpopulated what is offset by a high rate of children's mortality. Also Italian economists elaborate the doctrine of reproduction exceeding the ratio between the population and the means of subsistence so that by the time *Malthus* came forth with his doctrine the principle of population was, so to say, in the air and *Malthus* had hardly anything to add. In his theory he opposed the social doctrines attributing poverty to the wrong social structure, advocating social progress, the rule of reason. Such, like *Condorcet* or *Godwin* could be called, on the other hand, the utopians of demography. But if we watch the progress made in the fields of technics, social sciences and biology during the last 150 years, we are inclined to agree with those who believe in a more just social system and progress and disagree with pessimist naturalists.

KÖZLEMÉNYEK

A BALATON-VIDÉK NÉPESSÉGE ÉS IDEGENFORGALMA*

A regionális népességi kérdések között a Balaton-vidék problémái elméleti és gyakorlati szempontból egyaránt komoly és országos érdeklődésre tarthatnak számot. A Balaton-part népességének fejlődési sajátosságai elsősorban Közép-Európa legnagyobb tavának természeti-környezeti adottságai-
val kapcsolatosak, amelyek lehetőséget nyújtanak a vidék idegenforgalmának kiépüléséhez. A balatoni idegenforgalom viszont, amelynek demográfiai tanulmányozása önmagában is fontos gyakorlati feladat, visszahat a népesség szaporodására, társadalmi, gazdasági összetételének módosulására. Ezek a változások ugyanúgy figyelmet érdemelnek, mint a rendkívül élénk migrációs folyamatok, s az ennek következtében a téli és a nyári népesség lélekszáma között előálló jelentős különbségek.

Az említett kérdések feltárására az utóbbi időben a Központi Statisztikai Hivatal több adatgyűjtést végzett. Közleménysorozatunk ezek alapján kísérli meg a Balaton-vidék népességének és teljes idegenforgalmának felbecsülését. Az első közlemény a népszámlálások — köztük az 1960. évi népszámlálás előzetes — adataira támaszkodva vázolja a balatoni népesség fejlődését és összetételének módosulását. Két közlemény foglalkozik a legnagyobb intenzitású idényvándorlás, a szervezett üdülés jellemzésével, az első az 1957 óta folyó rendszeres üdülési statisztika, a másik az 1959. évi reprezentatív balatoni üdülőfelvétel alapján. A negyedik közlemény a magánhelyen nyaralók és az idénymunkát vállalók ugyancsak jelentős tömegének felmérését végzi el, és ennek összetételét a rendszeres belső vándorlási statisztika egyéni lapjainak speciális feldolgozása útján jellemzi. Az ezt követő közlemény az előzőek kiegészítéseként az egyéb — inkább kereskedelmi jellegű — szálláshelyek (szállók, fizetővendéglátás, táborozás) forgalmáról ad számot. Két további közlemény a Balaton külföldi idegenforgalmát és közlekedését, illetőleg a hétvégi kiránduló forgalmat elemzi.

1. A BALATON MELLETTI TELEPÜLÉSEK NÉPESSÉGFEJLŐDÉSE

DR. KLINGER ANDRÁS

A Balaton idegenforgalmi jelentősége a Balaton melletti települések népességfejlődésében is megmutatkozik. Az a tény, hogy a Balaton mellett egyre többen üdülnek, növeli ennek a vidéknek gazdasági lehetőségeit, és ez visszahat a népesség számának emelkedésére.

A Balaton partján — az 1960. január 1-i közigazgatási állapot szerint — 44 község és 1 város fekszik, ezek közül az északi parton 28 község és 1 város

* Közleménysorozat. Szerkesztette: dr. Acsádi György. A balatoni idegenforgalom felmérését dr. Szabady Egon és Pálos István vezetésével dr. Acsádi György, Fenyő Imréné, Kepecs József, dr. Klinger András, Mányi Szabó István, Nozdroviczky Miklósné, Pallós Emil, Sárdi Endre és dr. Zafir Mihály végezték.

(Keszthely), a déli parton pedig 16 község. E községek különbözőképpen vesznek részt a balatoni idegenforgalomban, de nyári üdülővendég — ha nagy különbségekkel is — mindenütt megfordul. Az üdülés eltérő aránya azonban megmutatkozik az egyes községek népességfejlődésében.

A Balaton melletti települések együttes népességszáma — az 1960. január 1-i népszámlálás előzetes adatai szerint — meghaladja a százezer főt. A lakosság számának emelkedése az elmúlt 60 évben igen nagyarányú volt: ma a Balaton partján több mint kétszerannyian élnek, mint 1900-ban, a legutóbbi, 1949. évi népszámláláshoz viszonyítva pedig a népesség száma közel 18 000 fővel, 21%-kal nőtt.

1. A Balaton-parti községek népességének növekedése
Прирост населения сел на берегу озера Балатон
Population Growth in Villages along the Shore of the Lake Balaton

Terület	1900. XII. 31.	1930. XII. 31.	1949. I. 1.	1960. I. 1. ¹
a) a népesség száma				
1. Észak-Balaton	31 293	42 305	50 822	62 300
2. Dél-Balaton	17 124	23 717	32 062	38 300
3. Együtt	48 417	66 022	82 884	100 600
b) a népesség számának fejlődése az 1900. évi népességszám %-ában				
1. Észak-Balaton	100,0	135,2	162,4	199
2. Dél-Balaton	100,0	138,5	187,2	224
3. Együtt	100,0	136,4	171,2	208

¹ Előzetes — kerekített — adat.

a) численность населения — population figures

b) прирост населения в процентах к численности населения 1900 г. — population growth per 100 population of 1900

Вертикальная графа: 1. Северная часть Балатона; 2. южная часть Балатона; 3. вместе.

Lateral text: 1. North-Balaton; 2. South-Balaton; together.

A Balaton két partján a népességfejlődés eltérő módon alakult: 1900-hoz viszonyítva a déli parton a népességszaporodás 124, az északi parton 99%-os volt. A XX. század első három évtizedében a szaporodás lényegében azonos volt, 1930 és 1949 között azonban a déli parton 35, az északon csak 20%-os. Az utolsó — 1949 és 1960 közötti — időszakban kis mértékben az északi községek javára változott meg ez a helyzet; ugyanis a népességszám az észak-balatoni községekben 23, a déliekben 20%-kal növekedett.

A balatoni települések népességfejlődése önmagában is igen nagyarányúnak látszik, de még inkább az, ha a környező más településekével hasonlítjuk össze. Ha pl. a dél-balatoni községek mellett elterülő tabi, és az észak-balatoni községekhez közelfekvő sümegi járás községeivel végzünk összehasonlítást, a balaton-környéki népességfejlődés sokkal jelentősebbnek tűnik. E két járásban ugyanis 1900-ban 15%-kal többen laktak, mint a Balaton mellett, a népesség száma azonban az elmúlt 60 év alatt nem változott, úgyhogy most már a Balaton-parti települések népességszáma közel kétszerese a két járás lakosság számának. 1949-hez viszonyítva pedig a balatoni népesség 21%-os emelkedésével szemben e két környékbéli járás népessége több mint 5%-kal csökkent.

A balatoni települések népességszám-fejlődése az országosat jóval meghaladja; az 1900-tól országos viszonylatban számított 46%-kal szemben e vidék népességnövekedése 108% volt. 1949 óta pedig az ország népességszáma 8,4%-kal növekedett, a balatoni 21%-kal szemben. Megjegyzendő, hogy a balatoni környéket magukba foglaló Somogy és Veszprém megye népesség-

növekedése is kisebb ennél: 1900-hoz viszonyítva 21, ill. 29%, 1949-hez viszonyítva 2, ill. 14%. Feltűnő, hogy az összehasonlítás a Veszprém megyei növekedéshez viszonyítva is kedvező, hiszen itt a nagyarányú iparosodás következtében a népességfejlődés aránya egyike a legmagasabbaknak.

Egyes községek népességfejlődése az átlagosnál lényegesen magasabb: 1900-hoz viszonyítva Balatonalmádi népességszáma hét és félszeresére, Balatonfűzfőé több mint hatszorosára — a Balaton-vidékhez számított — Hévízé és Vörösberényé ötszörösére, Fonyódé több mint négyszeresére, Balatonfüred és Balatonlelle lakosság száma pedig több mint háromszorosára növekedett. Közel háromszor annyian éltek 1960. I. 1-én Siófokon, és több mint két és félannyian Balatonbogláron és Zamárdiban, mint 1900-ban. 1949-hez viszonyítva a népességszaporodás Hévízen (90%), Balatonfűzfőn (59%), Balatonfüreden (42%), Siófokon (33%), Balatonalmádiban (32%) és Balatonfőkajáron — amihez Balatonvilágos és Aliga tartozik — (31%) a legmagasabb.

A Balaton-vidék legnépesebb települése 1960. I. 1-én Keszthely volt — amely 1954-ben városossá alakult —, közel 14 000 lakossal. A községek közül a legnépesebb Siófok, több mint 9000, Balatonfüred 7600 és Balatonalmádi 4300 lakossal. Megközelíti a 4000-et Balatonfűzfő és Balatonkenese lakossága, és 3000 felett van még Badacsonytomaj, Hévíz, Fonyód, Balatonboglár és Balatonlelle is.

A népesség számának növekedését elsősorban a bevándorlás okozta. 1949 és 1960 között a Balaton-menti községek közel 18 000 fős népesség-növekedéséből kevesebb mint 7000 főt tett ki a természetes szaporodás, 11 000 főt a vándorlási többlet eredményezett. A vándorlás következtében a népesség száma 13%-kal növekedett.

A lakosság számának növekedésével párhuzamosan megváltozott a népesség foglalkozási összetétele is. A mezőgazdasági népesség száma 1900 és 1949 között lényegében változatlan maradt, a népességnövekedés kizárólag a többi népgazdasági ágán jelentkezett. Ennek következtében csökkent a mezőgazdasági népesség aránya és növekedett a többi népgazdasági ágaké. Ez annyit jelent, hogy a népesség számának növekedése elsősorban az idegenforgalommal kapcsolatosan előálló fejlődésből ered.

1900 és 1949 között a Balaton-parti községek népességének népgazdasági ági megoszlása a következőképpen alakult (részben becsült adatok szerint, a községek mai területén; 1960. évi adatok még nem állnak rendelkezésre).

2. A Balaton-parti községek népessége foglalkozási összetételének átalakulása

Преобразование профессионального расчленения населения сел на берегу озера Балатон
Changes in the Occupational Distribution of the Population in Villages along the Shore of the Lake Balaton

Népgazdasági ág	A népesség száma (1)			A népesség %-os megoszlása (2)		
	1900. XII. 31.	1930. XII. 31.	1949. I. 1.	1900. XII. 31.	1930. XII. 31.	1949. I. 1.
1. Mezőgazdaság	32 500	35 400	35 400	67,1	53,7	42,7
2. Ipar ¹	6 000	14 400	21 300	13,6	21,8	25,7
3. Kereskedelem, közlekedés	2 900	6 100	7 800	6,0	9,2	9,4
4. Egyéb ²	6 400	10 100	18 400	13,3	15,3	22,2
Összesen	48 400	66 000	82 900	100,0	100,0	100,0

¹ A bányászattal, a vendéglátóiparral és a szolgáltatással együtt.

² Közszolgálat, szabadfoglalkozás, pénzügy, napszámosok, nyugdíjasok stb.

Горизонтальная графа: (1) Численность населения; (2) процентное распределение населения.

Вертикальная графа: 1. Сельское хозяйство; 2. промышленность; торговля и транспортное хозяйство; 4. прочие.

Heading: (1) Population figures; (2) percentage distribution of the population.

Lateral text: 1. Agriculture; 2. industry; 3. trade and communications; 4. others.

2. SZERVEZETT ÜDÜLÉS A BALATONNÁL

KEPECS JÓZSEF

Az üdülővendégek száma és tartózkodási ideje

A Balaton-parti üdülésről megbízható és részletes adatok a felszabadulás óta rendszeresen csak az 1957. évtől állanak rendelkezésre. Az 1947—1948. években végzett adatgyűjtések metodikai szempontból jelentősen eltértek a jelenlegitől, s így ezek adatai a jelenlegiekkel nem hasonlíthatók össze. A második világháborút megelőzően az akkori Balatoni Intéző Bizottság foglalkozott adatok gyűjtésével és közé is tette az 1932—1937. évi adatokat. Ebben az időszakban az üdülést elsősorban a szállodák és penziók bonyolították le, az üdülők jóval kisebb szerepet játszottak. Azóta a helyzet gyökeresen megváltozott. A szállodák és penziók jelentős részét üdülőkké alakították át, és így ma a Balaton-parti forgalom legnagyobb hányadát az üdülők bonyolítják le. A Balaton partján a fentiekben említett szerkezeti módosuláson kívül az üdülővendégek számában is jelentős változás, határozott emelkedés mutatkozik.

Az 1932—1937. években a Balatoni Intéző Bizottság közlése szerint a forgalom az alábbi volt:

Év	Üdülő vendég ¹
1932	42 823
1933	49 720
1934	58 851
1935	70 724
1936	86 771
1937	95 683

¹ A hétfégi forgalom adatai nélkül; erre a jelenlegi adatgyűjtés sem terjed ki.

Már a harmincas években megfigyelhető, hogy a Balaton egyre inkább kedvelt nyaralóvidékké vált, ami a forgalom emelkedésében is megmutatkozik. Üdülési statisztikai adatgyűjtést a Központi Statisztikai Hivatal 1957-ben hajtott végre első ízben. Ebben az évben a forgalom több mint kétszerese volt az 1937. évinek.

Az utóbbi három év forgalmi adatai az alábbiak:

	Az üdülővendégek száma	
		(1957 = 100)
1957	190 336	100
1958	218 349	115
1959. I—IX. hó ..	232 882	122

A forgalom a szállodák és penziók forgalmi adatai nélkül is mintegy háromszorosa a harmincas évek átlagáénak, és évről évre emelkedik. Az 1959. évi végleges adatok még nagyobb forgalomról fognak számot adni, bár a Balatonnál szeptember 30-ától már csak csekély számban tartanak nyitva — téli üdültetésre is berendezkedett (általában SZOT) — üdülők.

1959 első három negyedévében az országban 433 000 dolgozó üdült, ebből a Balaton partján 233 000 fő, vagyis több mint 50%. 1958-ban az egész évben 424 000-en üdültek, ebből 218 000-en töltötték szabadságukat a Balaton mellett. Az üdültetés kiterjesztésével a Balaton forgalma nemcsak hogy lépést tart a többi üdülőhellyel, hanem részesedése egyre nagyobb arányú.

A Balaton partján az üdülések több mint kétharmada a déli parton bonyolódik le. 1957-ben a déli parton üdülők aránya még csak 65% volt, 1958-ban már 68, 1959-ben pedig 70%-ra emelkedett.

3. Az üdülővendégek száma a Balaton mellett
Численность отдыхающих на берегу озера Балатон
Number of Holiday-Makers at the Lake Balaton

	A Balaton		Összesen
	déli partján (1)	északi partján (2)	
1. Vállalatok és költségvetési szervek kezelésében levő üdülőkbén			
1957	66 182	34 131	100 313
1958	91 145	40 637	131 782
1959. I—III. n. é.	104 152	42 088	146 240
2. SZOT kezelésben levő üdülőkbén			
1957	59 190	30 833	90 023
1958	56 577	29 990	86 567
1959. I—III. n. é.	58 592	28 050	86 642
3. Együtt			
1957	125 372	64 964	190 336
1958	147 722	70 627	218 349
1959. I—III. n. é.	162 744	70 138	232 882

Горизонтальная графа: (1) На южном, (2) на северном берегу озера Балатон.
Вертикальная графа: В домах отдыха являющихся в управлении 1. предприятий и бюджетных органов; 2. Центрального совета профсоюзов; 3. всего.

Heading: On the (1) southern, (2) northern shore of the Lake Balaton.
Lateral text: In recreation homes being managed 1. by enterprises and budgetary organs; 2. by the Hungarian Trades Union Council; 3. total.

Az üdülővendégek száma elsősorban a vállalatok déli-parti üdülőiben növekedett meg. 1957-hez képest ezekben az üdülőkbén 1959-ben a forgalom 157%-ra emelkedett.

Az üdülővendégek 1959. I—III. negyedévbén 2 985 000 napot töltöttek az üdülőkbén. Az év végéig az eltöltött üdülési napok száma feltehetően meghaladta a 3 milliót. Ez mintegy félmillióval haladja meg az 1957. évi forgalmat.

4. Az üdülési napok száma a Balaton mellett (ezerben)

Дни отдыха на берегу озера Балатон (1000 дней)
Number of Days Spent on Holiday at the Lake Balaton ('000 Omitted)

	A Balaton		Összesen
	déli partján (1)	északi partján (2)	
1. Vállalati és költségvetési szervek kezelésében levő üdülőkbén			
1957	817	422	1239
1958	1137	507	1644
1959. I—III. n. é.	1269	509	1778
2. SZOT kezelésben levő üdülőkbén			
1957	794	443	1237
1958	752	442	1194
1959. I—III. n. é.	795	412	1207
3. Együtt			
1957	1611	865	2476
1958	1889	949	2838
1959. I—III. n. é.	2064	921	2985

Горизонтальная графа: См. табл. 3.

Вертикальная графа: См. табл. 3.

Heading: See Table 3.

Lateral text: See Table 3.

Az üdülési napok megoszlása és növekedése — annak következtében, hogy az átlagos tartózkodási idő alig változik — az üdülővendégek adatához hasonló. Mind a vállalati, mind pedig a SZOT üdülőkben két hetet töltenek a beutaltak. A SZOT üdülőkben szokásos ugyan az egyhetes beutalás is, ezeknek a száma azonban olyan csekély, hogy az átlagos tartózkodási időt — 13,7—13,9 nap — nem csökkenti lényegesen. A vállalati üdülőkben valamivel gyakoribb az egyhetes, valamint a hétvégi beutalás s ezért az átlagos tartózkodási idő valamivel rövidebb (1957—1959-ben 12,2 és 12,4 nap között volt).

Az üdülők száma, idényjellege és kapacitásának kihasználása

A Balaton-menti üdülési forgalom évről évre való növekedését a számbavett üdülési létesítmények számának hasonló növekedése kíséri.

5. Az üdülletési létesítmények száma

Число домов отдыха

Number of Recreation Homes

	A Balaton		Összesen
	déli partján (1)	északi partján (2)	
1. Vállalatok és költségvetési szervek kezelésében levő üdülőkben			
1957	355	122	477
1958	423	128	551
1959. I—III. n. é.	456	140	596
2. SZOT kezelésben			
1957	118	38	156
1958	118	37	155
1959. I—III. n. é.	121	39	160
3. Együtt			
1957	473	160	633
1958	541	165	706
1959. I—III. n. é.	577	179	756

Горизонтальная графа: См. табл. 3.

Вертикальная графа: См. табл. 3.

Heading: See Table 3.

Lateral text: See Table 3.

A létesítmények néhány kivételtől eltekintve mind üdülők. A hétvégi pihenőházak száma 1958-ban 9, 1959-ben pedig 8 volt, számuk és forgalmuk gyakorlatilag tehát egyaránt elhanyagolható.

A férőhelyek számának megoszlása a vállalatok és a SZOT között eltér az üdülőkétől. Ennek az a magyarázata, hogy a SZOT inkább nagy üdülőket üzemeltet, s ezért viszonylag több férőhellyel rendelkezik, mint a vállalatok. A SZOT kezelésében van az üdülők 21%-a, az üdülők férőhelyeinek pedig 32%-a.

Az üdülők nagy része az egész országban csak a nyári idényben tart nyitva. A Balaton-parton az idényjelleg még fokozottabb mértékű. Az egész évben nyitvatartó üdülők az összes üdülőknek csupán 2—3%-át képviselik. Az üdülők nyitvatartásának idejét a fenntartó szervek maguk határozzák meg.

Az üdülési létesítmények nyitvatartási ideje egészen eltérő egymástól. A SZOT legtöbb üdülőjét az egész nyári idényben nyitva tartja. A vállalatoknál újabbán eléggé helytelen irányzat figyelhető meg: a nyitvatartási idő évről évre egyre inkább a főidényre korlátozódik. A megnövekedett üdülletési forgalom mellett is évről évre jelentős igények maradnak kielégítetlenül, mert az üdülés iránti érdeklődés gyorsan fokozódik.

Az üdülési kapacitás bővítésének egyik legkézenfekvőbb forrása éppen ezért az elő- és utószezon megfelelő kihasználása volna. Az egy főre jutó üdül-

tetési költségek, az üdülők kihasználása természetesen akkor a legjobb, ha az üdülőt csak a főidényben üzemeltetik. Emiatt nem lehet azonban jelentős üdültetési kapacitásról lemondani különösen akkor, amikor főleg a gyermektelen üdülővendégek esetében, akiknek nem kell az iskolai szünidőhöz alkalmazkodniuk, jelentős igényt ki lehetne elégíteni akár az elő-, akár pedig az utószezonban történő beutalással.

6. Az üdülési létesítmények nyitvatartási idő szerinti megoszlása (%)

Дома отдыха по времени их действия (%)

Recreation Homes by the Period of their Operation (per cent)

Év	Üdülési létesítmények összesen (1)	Az egész évben nyitvatartó létesítmények (2)	az egész (3)	Csak nyáron a fő- és utó- (4)	a fő- (5)
			idényben	nyitvatartó	létesítmények
Vállalati üdülők és hétfélig pihenők					
Дома отдыха предприятий — Recreation homes of enterprises					
1957	100	2	17	42	39
1958	100	1	22	29	48
1959	100	1	13	31	55
SZOT üdülők					
б) Дома отдыха Центрального Совета профсоюзов — Recreation homes of the Hungarian Trade Union Council					
1957	100	8	88	1	3
1958	100	8	52	29	11
1959	100	7	78	2	13
Összes üdülési létesítmények					
Всего домов отдыха — Total of recreation homes					
1957	100	3	35	32	30
1958	100	3	28	29	40
1959	100	2	27	25	46

Горизонтальная графа: (1) Дома отдыха всего; (2) дома отдыха открытые в течение всего года; дома отдыха открытые только летом, (3) весь сезон, (4) в главный и походный сезон, (5) в главный сезон.

Heading: (1) Total of recreation homes; (2) recreation homes open throughout the year; recreation homes open in summer only, (3) in the whole season, (4) in the main and late season, (5) in the main season.

A kapacitás kihasználásának növekedését azonban csak abban az esetben lehetne kedvezően megítélni, ha az együtt járna az üdülők nyitvatartási napjai számának emelkedésével. A Balaton-parti üdülőket 1959-ben 85%-ban használták ki az előző évi 83%-kal szemben. A déli parton a színvonal (86%) azonos volt a megelőző évvel, a növekedést az északi parti üdülők kedvezőbb kihasználása okozta. Az északi parti üdülőket 1959-ben 82%-kal használták ki az 1957. évi 77%-kal szemben.

A családós üdülés

Az üdülővendégek jelentős része családjával kívánja eltölteni szabadságát. Ennek lehetőségét elsősorban a vállalatok üdülői biztosították. 1959-ben 540 üdülőben volt lehetőség családós üdülésre. A családós beutalást lehetővé tevő üdülők száma 1957 óta több mint 150-nel (majdnem 40%-kal) nőtt.

A SZOT 160 üdülője közül csupán 20 üdülő van berendezve családós üdülésre. Meg kell említeni azonban, hogy a SZOT 1957-ben egyáltalán nem üdültetett családokat, 1958-ban is csupán 2 családós üdülővel rendelkezett.

7. Az üdülési létesítmények megoszlása a beutalható vendégek szerint
 Дома отдыха по возможному числу курортников получающих направление
 Recreation Homes by the Possible Number of Visitors Receiving Accomodation

	A létesítmények (1)				A férőhelyek (2)	
	1957	1958	s z á m a		1958	1959
			1959	1957		
	Szám	Число	—	Number		
1. Felnőtt vendégek	180	175	154	9 578	9 278	7 806
2. Gyermek	66	57	62	5 353	4 863	5 298
3. Családos vendégek	387	474	540	10 566	15 313	18 280
4. Összesen	633	706	756	25 497	29 454	31 384
	%					
1. Felnőtt vendégek	28	25	20	38	31	25
2. Gyermek	11	8	8	21	17	17
3. Családos vendégek	61	67	72	41	52	58
4. Összesen	100	100	100	100	100	100

Горизонтальная графа : (1) Число домов отдыха ; (2) вместимость.

Вертикальная графа : 1. Взрослые отдыхающие ; 2. дети ; 3. семейные отдыхающие ;
 4. всего.

Heading : (1) Recreation homes ; (2) space for visitors.

Lateral text : 1. Grown-up visitors ; 2. children ; 3. visitors with a family ; 4. total.

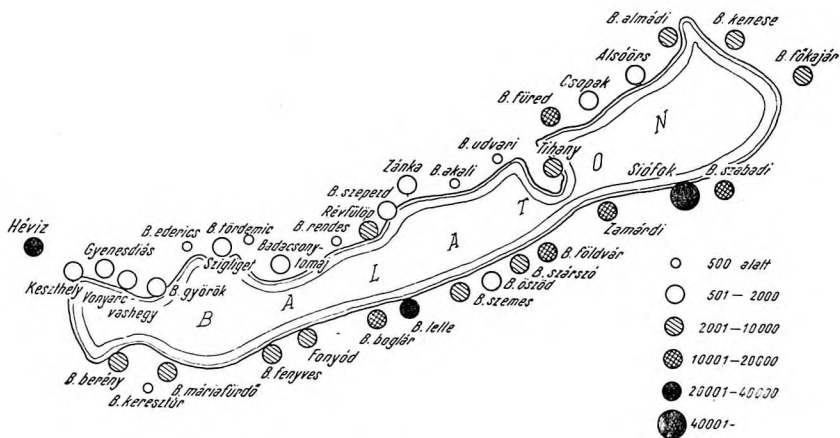
1959-ben az üdültetési létesítmények 72%-ában lehetett a családdal együtt üdülni, 8%-a kizárólag a gyermekek, 20%-a pedig kizárólag a felnőttek üdültetését szolgálta. 1957 óta mind a családos üdülők, mind az ezekben levő férőhelyek száma fokozatosan és jelentős mértékben nőtt. A családos dolgozóknak általában ez az üdültetési forma felel meg, és az a szervezeti változás, amely számos üdülőben lehetővé tette a családok üdülését, kedvezőnek mondható.

1959-ben a családos üdültetésre berendezett létesítményekben mintegy 128 ezer személy üdült, az 1958. évi 106 ezer és az 1957. évi 70 ezer fővel szemben. Vendégnapjaik száma az előző évi 1316 ezerről 1552 ezerre emelkedett. A gyermeküdülők 4000-rel több gyermeket üdültettek ebben az évben, és a gyermekek üdülési napjai közel 60 ezerrel haladták meg a tavalyit. A kizárólag felnőttek üdülését szolgáló létesítményekben viszont közel 10 000 fővel kevesebb személyt tudtak befogadni 1959-ben. Ez azonban nem jelenti a felnőtt üdülővendégek számának csökkenését, mivel a családos üdülőkben mutatkozó 22 000 főnyi növekedésből a felnőttek száma legalább 15 000 főre tehető.

A balatoni üdülés területi megoszlása

Az ország 1313 üdülési létesítménye közül 756 fekszik a Balaton partján. Ebből 577 a déli és 179 az északi parton helyezkedik el. Az üdülési létesítmények forgalmának településenkénti megoszlásáról az I. ábra ad képet.

Egyes nagyobb települések a balatoni üdülési forgalom jelentős hányadát képviselik. A déli parton 15 település van, összforgalmuk 1959-ben 162 700 fő volt, de ebből mindössze 7 településen bonyolódott le a forgalom 81%-a. Az északi parton üdülő 70 000 fő 29 település között oszlott meg, de ebből 4 település (Hévíz, Balatonalmádi, Balatonkenese, Balatonfüred) 50 000 üdülővendéget fogadott. Ezek az üdülőktől zsúfolt településeken nehézségek voltak a közüzemekkel, ugyanakkor a többi településen nagyobb forgalom is lebonyolítható volna minden különösebb nehézség nélkül. A nehézségeket növeli, hogy a hétfégi forgalom ugyancsak általában e településekre irányul.

I. A Balaton-parti községek a szervezett üdülésben résztvevő személyek száma szerint, 1959

Села на берегу озера Балатон по числу лиц принимающие участие в организованном отдыхе в 1959 г.

Villages along the Shore of the Lake Balaton by Persons Having Taken Part in Organized Recreation, 1959

3. 1959. ÉVI HELYZETKÉP A BALATONI ÜDÜLŐKRŐL

FENYŐ IMRÉNÉ

Az üdülési rendszer fejlődésének jelentős tényezője hogy az egyes üdülők a pihenés, a kényelem, a kultúra, a szórakozás és az ellátás szempontjából egyre jobban kielégítsék azokat az igényeket, amelyeket a munkában elfáradt ember az üdüléstől vár. Az üdültetés jelenlegi színvonalának megállapítására 1959. szeptember 3–4-én a Balaton-menti üdülőkben megvizsgáltuk az üdülők állapotát, felszereltségét és a vendégek részére nyújtott szolgáltatások színvonalát. A vizsgálatot reprezentatív módszerrel végeztük, úgy, hogy a Balaton menti üdülők 8,5%-ában (64 üdülőben) helyszíni felvételt hajtottunk végre. A mintacsoportot rétegezett mintavétel alapján határoztuk meg, s ezen belül az egyes üdülőket véletlen kiválasztással jelöltük ki. A rétegezésnél négy szempontot vettünk figyelembe: 1. az üdülők nagysága (4 férőhelyszám-kategória alapján), 2. az üdülő fenntartója (vállalat, költségvetési szerv, SZOT), 3. a beutalható személyek (felnőtt, gyermek, családos), 4. az üdülő fekvése (a Balaton északi vagy déli partján). A felvétel eredményeképpen kapott adatok természetesen nem mutatnak rá minden olyan tényezőre, amely a beutalt személyek üdülésének minőségét meghatározza, hiszen mind a vendégeknél, mind az adatfelvevőnél elkerülhetetlenül jelentkeztek szubjektív tényezők is. A számok, megállapítások azonban mégis alkalmasak annak megismerésére, hogy milyen volt 1959-ben a balatoni üdülők állapota, felszereltsége, mennyire biztosították az üdülők a dolgozók kényelmét, fürdési és egyéb szórakozási lehetőségét, milyen volt a vendégek ellátása stb.

Az üdülők állapota, felszereltsége

Az üdülőről szerzett első benyomás sokat jelent a vendég számára. A kiválasztott üdülők egyharmadának bejárata, kertje, maguk az épületek kifogástalanul szépek és rendezettek, tiszták, jó benyomást keltenek. Másik harmada is megüti a kívánt mértéket. A további harmad — különösen a kisebb

üdülők egy része — azonban elhanyagolt, a kert és az udvar rendetlen, szemetes.

Az üdülőtelepek 72%-a több, átlag 3—4 épületből áll. Az épületek fele még 1930 előtt, 31%-a a felszabadulás után épült. Az épületek 71%-a téglapépület, 15%-ának falazata kő, a többi beton és fa. 51%-a palával, 26%-a cseréppel, a többi deszkával, bádoggal vagy betonnal van fedve.

A vendégek elhelyezésére szolgáló szobák 59%-a eredetileg egy- és kétágyas, 21%-a háromágyas, a további 20%-a négy vagy többágyas. Ezek az utóbbiak főleg a gyermeküdülőkben találhatók. Ez az arány kedvező lenne, de főként a családos üdülőknél a gyermekek elhelyezését pótágyak beállításával oldják meg, ami a szobákat zsúfolttá teszi. Minden ötödik szobára jut egy pótágy, ami még egymaga nem lenne sok, de sok helyen az eredetileg egyágyas szobát ma két ágygal, a kétágyasat három ágygal rendezik be.

A felnőtt- és családos üdülőkben a fekhelyek 17%-a rekamié, 69%-a ágy (túlnyomórészt vaságy), a többi dívány, emeletes- vagy gyermekágy. Az üdülők egynegyedében az ágynemű nem kielégítő, takaróul csak pokróc szolgál, a többiben paplan, a legtöbb helyen ehhez pokróc is.

A szobák 64%-át szőnyeggel, képekkel, virággal, függönnyel, tükörrel igyekeznek otthonossá tenni, a szobák 1/3-ában azonban ezek a díszítő tárgyak részben, vagy teljes egészében hiányoznak. A vendégek kényelmét szolgálja az, hogyan tudja holmiját a szobában elhelyezni. A felnőtt- és családos üdülők vendégszobáiban átlag két vendégre jut egy szekrény, öt vendégre 2 éjjeliszekrény, 2 asztal, valamint 4 szék. Mosdókagyló a szobák 60%-ában van. A gyermeküdülőkben ennél rosszabb a helyzet.

A megvizsgált 994 szobából 3 rendelkezik fürdőszobával és 17 zuhanyozófülkével. Az üdülők 11%-ában — főleg a kisebbekben — fürdőszoba egyáltalán nincs. A felnőtt- és családos üdülőkben 16 vendégre jut egy fürdőszoba, 9 vendégre egy WC; a gyermeküdülőkben 39 gyermek használ egy fürdőszobát és 10 gyermek egy WC-t. A költségvetési szervek üdülőinek ilyen jellegű ellátottsága átlagon felüli: 10 vendég részére jut egy fürdőszoba és 8 vendég részére egy WC.

A fürdőszobák használhatóságát jellemzi, hogy átlagosan hetenként két napon szolgáltatnak melegvizet. Valamennyi megvizsgált üdülőben van vízvezeték, sok helyen panaszokadtak azonban vízszolgáltatási zavarokról; különösen Balatonlellén. Villanyáram valamennyi üdülőben van, a Balaton déli partján azonban sok panasz van az áramra; gyenge, erőssége állandóan változik, emiatt a rádió és televízió működése is bizonytalan. Az üdülők 56%-ában van telefon, a SZOT üdülőknek pedig csaknem mindegyikében.

8. Az üdülők közös helyiségeinek megoszlása az üdülők nagysága szerint (%)

Совместные помещения по размеру домов отдыха (%)

Common Rooms by Size of Recreation Homes (per cent)

	—30	31—70	71—	Összesen
	fő befogadóképességű üdülőkben (1)			
1. Csak étterem	48	11	10	31
2. Csak társalgó	26	37	10	27
3. Étterem és társalgó	17	26	20	20
4. Étterem és egyéb helyiség	—	21	50	14
5. Társalgó és egyéb helyiség	6	5	10	6
6. Közös helyiség nélkül	3	—	—	2
Összesen	100	100	100	100

Горизонтальная графа: (1) В домах отдыха с содержанием ... лиц.

Вертикальная графа: 1. Только столовая; 2. только курзал; 3. столовая и курзал; 4. столовая и другое помещение; 5. курзал и другое помещение; 6. без совместного помещения.

Heading: (1) In recreation homes having a capacity of ... persons.

Lateral text: 1. Dining-room only; 2. lounge only; 3. dining-room and lounge; 4. dining-room and other room; 5. lounge and other room; 6. without common rooms.

Azokban az üdülőkbén, ahol a vendégek étkeznek is, mindenütt van étterem, de az üdülők 31%-ában az étterem az egyedüli közös helyiség. Az étkezést nem biztosító üdülőkbén a reggelit a társalgóban fogyasztják. Az étkezőhelyiségek asztalokkal és székekkel jól el vannak látva, átlag 4 vendég részére jut egy asztal és valamivel (12%-kal) több a szék, mint a vendégek száma. A nagy üdülőkbén az arány ennél rosszabb, itt a vendégek több, egymást váltó csoportban étkeznek.

9. Az éttermek felszereltsége és nagysága

Снабжение и размер столовых
 Outfit and Size of the Dining-Rooms

	—30 fő befogadóképességű üdülőkbén (1)	31—70	71—	Összesen
1. 10 főre jutó székek száma ...	15	12	9	11
2. Egy főre jutó terület m ² -ben ..	1,8	1,4	0,5	1,2
3. Éttermek átlagos nagysága m ² -ben	35	67	98	56

Горизонтальная графа: (1) В домах отдыха с содержанием ... лиц.

Вертикальная графа: 1. Стулья на 10 лиц; 2. площадь на душу (м²); 3. средний размер столовых (м²).

Heading: (1) In recreation homes having a capacity of ... persons.

Lateral text: 1. Chairs per 10 persons; 2. area per head (m²); 3. average size of the dining-rooms (m²).

Az éttermek 43%-a — köztük a SZOT éttermeinek több mint a fele — elég rideg, nem gondoskodnak arról, hogy otthonossá, kellemessé tegyék őket. Az éttermek 40%-a az átlagos követelményeknek megfelel ugyan, de csak 17%-ukról — főleg a költségvetési szervek üdülőiben — mondható el, hogy szép, tiszta, jól felszerelt és barátságosan berendezett helység.

10. Az éttermek megoszlása minőség és az üzemeltetők szerint (%)

Столовые по качеству и управлению (%)
 Dining-Rooms by Quality and Management (per cent)

	Vállalatok (1) kezelésében levő üdülőkbén	Költségvetési szervek (2)	A SZOT (3)	Összesen (4)
1. Kifogástalan	14,8	25,0	14,3	16,7
2. Átlagos	44,4	37,5	28,6	40,4
3. Kifogásolható	40,8	37,5	57,1	42,9
4. Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

Горизонтальная графа: В домах отдыха являющихся в управлении (1) предприятий; (2) бюджетных органов; (3) Центрального совета профсоюзов; (4) всего.

Вертикальная графа: 1. Безупречные; 2. средние; 3. дающие повод к критике; 4. всего.

Heading: In recreation homes being managed 1. by enterprises; 2. by budgetary organs; 3. by the Hungarian Trades Union Council; 4. total.

Lateral text: 1. Blameless; 2. average; 3. objectionable; 4. total.

A társalgók általában szebben berendezett, kellemesebb helyiségek, mint az éttermek, több gondot fordítanak csinosításukra. A társalgóval rendelkező üdülőkbén körülbelül 8 főre jut egy asztal, 2 főre egy szék vagy fotel, a társalgóból 1,3 m² alapterület egy főre. Átlagos nagyságuk 70,8 m².

Minden üdülőben találtunk rádiót, minden ötödik üdülőben van televízió, minden másodikban lemezjátszó, egyenként átlag 78 lemezzel.

11. A társalgók megoszlása minőség és az üzemeltetők szerint (%)

Графы по качеству и управлению (%)
Lounges by Quality and Management (per cent)

	Vállalatok (1)	Költségvetési szervek (2)	A SZOT (3)	Összesen
	kezelésében levő üdülőkben			
1. Kifogástalan	7	50	11	17
2. Átlagos	77	25	47	54
3. Kifogásolható	14	25	42	29
Összesen	100	100	100	100

Горизонтальная графа: См. табл. 10.

Вертикальная графа: См. табл. 10.

Heading: See Table 10.

Lateral text: See Table 10.

Strandolási, sportolási lehetőségek

A megvizsgált üdülőtelepeknek csak 36%-a fekszik közvetlenül a Balaton partján; mégpedig a déli parton levő üdülők 44%-a, az északi parton levőknek pedig csupán 12%-a. Az üdülők 19%-a fél kilométernél is távolabb van a Balatontól. A vízparti üdülőknek általában kiépített saját strandjuk van, a távolabb fekvők közül azonban csak minden tizediknek van saját strandja. A saját stranddal rendelkező üdülők 72%-ában van csónak vagy vitorlás, számuk azonban nem kielégítő: 33 vendég részére jut egy csónak, 116 vendég részére egy vitorlás. A vízpart homokos, napozásra kitűnően megfelel, általában rendes, gondozott, a gyermekek részére külön homokozóval, hintával (33%-nál ez hiányzik) van ellátva. A saját stranddal nem rendelkező üdülőkben pihenő vendégek felerészt községi, felerészt szabadstrandon fürödhetnek. Ezekben az üdülőkben a vízisportokra is lényegesen kevesebb a lehetőség: mindössze 116 főre jut egy csónak és 752 főre egy vitorlás. Sport- és játékfelszerelésről az üdülők általában nemigen gondoskodnak, kivéve az asztaliteniszt, amiből átlag minden üdülőben van egy felszerelés. Hinta és homokozó az üdülők 29%-ában, röplabdapálya minden tizedik üdülőben van. A vendégek kényelmét szolgáló nyugágyak közül átlag 3 főre jut egy darab.

A szolgáltatások színvonala

A szolgáltatások legjelentősebb területe az étkezés. Az üdülők 46%-ában saját konyhán főznek, 19%-ában máshonnan hozott kosztot esznek, 30%-ában az üdülőről kívül biztosítják az étkezést, 5%-ában étkezési lehetőség nincs. A gyermeküdülőkben mindenütt van saját konyha. Legkedvezőtlenebb a helyzet a kis üdülőkben, ezeknek csupán egyharmadában van konyha.

A konyhák 82%-a takaréktűzhellyel van berendezve, ebből 24%-ának van gáz- vagy villanytűzhelye is. Hűtőszekrényt minden második konyhán találunk. Az üdülők megoszlása aszerint, hogy konyhával rendelkeznek-e, vagy sem, a következő (százalékban):

	Vállalatok	Költségvetési szervek	A SZOT	Összesen
	kezelésében levő üdülők közül			
Konyhája van	59	64	37	53
Kiegészítő helyiséggel rendelkezik	85	71	100	85
Gépesített	10	14	57	35

Az étkezés kultúrájához tartozik a terítés módja is. Az éttermek 83%-ában abroszal, a többi étteremben pedig viaszosvászonnal vagy nylon abroszszal terítenek (utóbbival főleg gyermeküdülőkben). Az éttermek és asztalok tiszták, a terítés ízléses, sok helyen virágot is tesznek az asztalra.

Az élelmezés általában megfelelő, a legtöbb helyen, különösen a SZOT üdülőekben kétféle menü között lehet választani.

Az üdülőtelepek 8%-ában van büfé, ahol feketekávé, üdítőital, szeszesital és édesség vásárolható.

Az üdülők 86%-ában van könyvtár. A vendégek összességét számítva a kis üdülőben 3,8, a közép nagyságúakban 3, míg a nagy üdülőben 2,2 könyv jut egy főre. Az üdülők 73%-a előfizet különböző újságokra és folyóiratokra. Megfelelő az üdülők személyzettel való ellátása is, átlagban 6 vendégre jut egy főnyi személyzet.

A helyzetkép a vizsgálat tapasztalatai alapján elég változatosnak mondható. Az üdültetés mérlege túlnyomóan pozitív, ami kifejezésre jut a vendégek megelégedésében és a balatoni üdülés iránti igények állandó fokozódásában. Elég sok feladat akad azonban a fejlesztés, a színvonal emelése terén, amire a közölt adatok is rámutatnak. Szocialista rendszerünk vívmánya, hogy az üdülés lehetősége ma már minden dolgozó előtt nyitva áll. Az üdülők fenntartóit a dolgozókról való gondoskodás szocialista kötelessége az üdültetés színvonalának további növelésére kötelezi.

4. A BALATON MELLETTI MAGÁNNYARALÓK FORGALMA

NOZDROVICZKY MIKLÓSNÉ

A magánnyaralók vendégforgalma

A balatoni idegenforgalomnak a szervezett üdülés mellett a másik legjelentősebb összetevője a magánkézből levő villákba leutazó nyaralóvendégek forgalma. Ezeknek a — Balaton partján hosszabb-rövidebb időt eltöltő — nyaralóknak a számáról statisztikai adatfelvétel még nem készült, de a népszámlálások adatainak alapján becsléseket végezhetünk arra, hogy a Balaton melletti községek magánkézből levő lakóházai hány nyaralóvendég befogadására alkalmasak.

Feltűnő ugyanis, hogy a Balaton melletti községekben az 1949. évi népszámláláskor a laksűrűség lényegesen alacsonyabb volt, mint a megye egyéb községeiben. Míg a Balaton melletti járások laksűrűsége (a 100 tulajdonképeni lakóháza jutó jelenlévők száma) 400–500 fő között mozog, addig pl. Balatonkenesének 260, Alsóörsnek 281, Tihanyknak 334, Révfülpnek 275, Balatonmáriafürdőnek 193, Fonyódnak 169, Balatonboglárnak 371, Balatonlellének 321, Zamárdinak 258, Siófoknak 353 fő a laksűrűsége. Ez annak tulajdonítható, hogy a népszámlálás január 1-i állapotot rögzített — tehát téli időpontot —, amikor a csak nyáron használt magánnyaralók üresen álltak.

Ha a laksűrűség alapján becsléseket végzünk, megállapíthatjuk, hogy a Balaton melletti községek még kb. 20 ezer fő befogadására képesek téli népességükön felül, ami a jelenlegi szervezett üdülési kapacitás mintegy 2/3-ának felel meg. A becslés menetét a 12. táblázat tartalmazza. A becslést — tekintettel arra, hogy az 1960. évi népszámlálás adatai ilyen szempontból még nincsenek feldolgozva — az 1949. évi népszámlálás adatai alapján végeztük. 1949 óta azonban a Balaton partján számos magánház épült, s ezért a becslés eredményei csak alsó határnak tekinthetők.

Ha egy főre két hét tartózkodást veszünk figyelembe és csak a főszезон 3 hónapját számítjuk, akkor 1949-ben kb. 120 000 nyaralót tudtak vendégül látni a Balaton melletti községek. Valószínű azonban, hogy a magánnyaralók száma évi 150–200 000 fő körül mozog és így megközelíti azoknak a számát, akik a szervezett üdülés keretében nyaralnak a Balaton partján.

A belső vándorlási statisztika a lakás-bejelentőlapok feldolgozása alapján figyelemmel kíséri az ideiglenes lakásváltoztatásokat, így az üdülési céllal történőket is. A magánszemélyeknél megszálló üdülővendégek azonban a rendőrségen csak abban az esetben kötelesek bejelentkezni, ha öt napnál hosszabb időt töltenek a községben. Sok esetben azonban a Balaton-menti

községekben a saját házukban nyaralók még az öt napnál hosszabb ott-tartózkodás esetében sem jelentkeznek be. Így a vándorlásstatisztikai adatok a Balaton melletti magánüdüléseknek csak kis hányadát ölelik fel. 1959. május—június—július—augusztus hónapokban a Balaton melletti községekben 13 597 üdülővendég töltött ki bejelentőlapot, tehát az itt valószínűleg megfordult személyeknek mintegy 10%-a (megjegyzendő, hogy a fizetővendéglátó szolgálatot igénybevevők — mintegy 23 000 személy — nem töltöttek ki bejelentőlapot).

12. A Balaton-parti községekben magánházaknál elhelyezhető nyaralók számának becslése az 1949. évi népszámlálás alapján

Оценка численности дачников которых возможно размещать в особняки, в селах на берегу озера Балатон, на основании переписи населения 1949 года

Estimate of the Number of Holiday-Makers Who Could Be Accomodated in Private Houses in the Villages along the Shore of the Lake Balaton, Based on the 1949 Census Records

Járás Районы Districts	A jelen- levő népesség száma	Tulajdon- képpen lakóházak száma	Lak- sűrűség (1):(2)	A népesség száma a járási laksűrűség alapján (3)·(2)	A még elhelyez- hető népesség száma (4) — (1)
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
A Veszprémi járás					
1. Balaton-menti községei ¹	22 038	5 698	387	28 262	6 224
2. egyéb községei	47 833	9 644	496	—	—
A Tapolcai járás					
1. Balaton-menti községei ²	11 101	3 056	363	13 141	2 040
2. egyéb községei	28 382	6 597	430	—	—
A Keszthelyi járás					
1. Balaton-menti községei ³	4 720	1 228	384	5 280	560
2. egyéb községei	18 184	4 228	430	—	—
Keszthely város (город — town)	11 965	2 244	533	—	—
A Fonyódi járás					
1. Balaton-menti községei ⁴	14 887	4 866	306	22 578	7 691
2. egyéb községei	23 253	5 008	464	—	—
A Siófoki járás					
1. Balaton-menti községei ⁵	15 395	4 379	352	19 136	3 741
2. egyéb községei	16 322	3 739	437	—	—
A Balaton-parti járásek összesen (всего — total)					
1. Balaton-menti községek ⁶ ..	68 141	19 227	354	88 252	20 111
2. egyéb községek	133 974	29 216	459	—	—

¹ Balatonfőkaár (Balatonaliga, Balatonvilágos), Balatonkenese (Balatonakarattyá), Vörösbereény (Balatonfüzfő), Balatonalmádi, Alsóörs, Lovas, Paloznak, Csepak, Balatonfüred (Balatonarács), Tihany, Aszófő, Örvényes, Balatonudvari, Balatonakali.

² Zánka, Balatonszepezd, Kővágóörs, Révfülp, Balatonrendes, Badacsonytomaj (Badacsony, Badacsonyörs), Badacsonytördemic (Badacsonylábdihgy), Szigliget, Balatonederics.

³ Balatongyörök, Vonyarcvashegy, Gyenesdiás, Hévíz.

⁴ Balatonszentgyörgy, Balatonberény, Balatonkeresztúr, Balatonmáriaifüred, Fonyód (Balatonfenyves, Alsóbélatelep, Bélatelep, Fonyódliget), Ordacsehi, Balatonboglár, Balatonlelle.

⁵ Balatonszemes, Balatonöszöd, Balatonszárszó, Balatonföldvár, Zamárdi (Balatonszéplak, Szántód), Siófok (Balatonújhely), Balatonszabadi.

⁶ Keszthely nélkül.

Горизонтальная графа: (1) Численность наличного населения; (2) число жилых домов; (3) плотность населения; (4) численность населения на основании плотности населения района; (5) численность населения которое еще возможно размещать.

Вертикальная графа: 1. Села на берегу озера Балатон; 2. дургие села.

Heading: (1) Actual population figures; (2) number of dwelling-houses; (3) population density; (4) population figures by means of the district population density; (5) number of population for which the allocation could still be assured.

Lateral text: 1. Villages along the shore of the Lake Balaton; 2. other villages.

A magánnyaraló-forgalom összetétele

A magántulajdonban lévő épületekben nyaralók összetételére a belső vándorlási statisztika mintegy 10%-os teljességű adatai részleges voltak ellenére is tájékoztatnak.

A Balaton melletti magánüdülések főszezonja az adatok szerint július hónap, erre a hónapra a négy nyári hónap (május—augusztus) üdülőforgalmának 58%-a esik. A gyermekekkel együtt költözőknek még ennél is nagyobb hányada (62%-a) utazik július hónapban a Balatonhoz. A júliusi csúcsgalomban kialakulásához az iskolaév végén leköltöző gyermekes szülők és a pedagógusok járulnak hozzá.

A Balaton déli partja jóval látogatottabb, mint az északi, ahol csak a legforgalmasabb helyeken fogadnak nagyobb számban nyaralóvendégeket. A kisebb településeken (mint pl. Vöröshérsény, Csopak, Balatonarács, Aszód, Balatonakali, Szigliget, Balatonederics) alig van bejelentkező — magánszemélynél megszálló — nyaralóvendég.

13. A magánnyaraló-forgalom területi megoszlása

Территориальный разрез частного дачного движения
Territorial Distribution of the Private Summering Traffic

	1959 május—augusztus hónapokban bejelentkezett nyaralóvendégek (1)	
	száma	megoszlása (%)
1. Északi part együtt	5 501	40,5
2. ebből:		
Balatonszepezd	629	4,6
Balatonkenese (Balatonakarattya)	620	4,6
Révfülöp	615	4,5
Keszthely	556	4,1
Balatonalmádi	552	4,1
az Északi part egyéb községei	2 529	18,6
3. Déli part együtt	8 096	59,5
4. ebből:		
Fonyód (Balatonfenyves, Bélatelep, Fonyódliget)	2 382	17,5
Zamárdi (Balatonszéplak, Szántód)	1 342	9,9
Balatonlelle	939	6,9
Siófok (Balatonújhely)	647	4,8
Balatonszárszó	558	4,1
Balatonszemes	537	3,9
Balatonboglár	532	3,9
a Déli part egyéb községei	1 159	8,5
5. Összesen	13 597	100,0

Горизонтальная графа: (1) Дачники записывавшихся в месяцы май—август 1959 г.

Вертикальная графа: 1. Северный берег, всего; 2. в том числе; 3. южный берег, всего; 4. в том числе.

Heading: (1) Holiday-makers having applied for the months May—August 1959.

Lateral text: 1. Northern shore, total; 2. of which; 3. southern shore, total; 4. of which.

A déli partot különösen a gyermekkel nyaralók kedvelik, ezeknek 63%-a üdül a déli parton, míg a gyermek nélkül üdülőknek csak 55%-a.

A magánvillákban nyaralók többsége gyermek (38,3%) és felnőttkorú nő (39,3%). A 20—29 éves korú fiatalok aránya mindkét nemnél alacsony, míg az idősebb korúak — 60 éven felüliek — számuknak megfelelő arány, míg szerepelnek.

14. A magánhelyen üdülők nem és életkor szerinti megoszlása

Отдыхающие в пределах частного дачного движения по полу и возрасту
 Holiday-Makers within the Scope of the Private Summering Traffic by Sex and Age

	Férfi (1)		Nő (2)		Együtt (3)	
	szám	%	szám	%	szám	%
—19 éves	2548	18,7	2658	19,6	5 206	38,3
20—29 éves	338	2,5	686	5,0	1 024	7,5
30—39 éves	654	4,8	1420	10,5	2 074	15,3
40—49 éves	720	5,3	1214	8,9	1 934	14,2
50—59 éves	647	4,8	982	7,2	1 629	12,0
60 éves és idősebb	677	5,0	1053	7,7	1 730	12,7
Összesen	5584	41,1	8013	58,9	13 597	100,0

Горизонтальная графа: (1) Мужчины; (2) женщины; (3) вместе.

Heading: (1) Males; (2) females; (3) together.

A magánnyaralás lehetőségét főleg a szellemi dolgozók használják ki, ezek között a pedagógusok vannak a legnagyobb számban. A fizikai dolgozók közül a szakmunkások képviselnek jelentősebb arányt a kisebb fizetésű segédmunkásokkal és ipari tanulókkal szemben. Ezek inkább a szervezett üdülésben vesznek részt. A magánhelyen nyaraló mezőgazdasági dolgozók, parasztok száma elhanyagolható.

15. A magánhelyen üdülők foglalkozási viszony szerinti megoszlása

Отдыхающие в пределах частного дачного движения по положению в занятии
 Holiday-Makers within the Scope of the Private Summering Traffic by Employment Status

	1959. május—augusztus hónapokban bejelentkezett nyaralóvendégek (1)	
	száma	%-os megoszlása
1. Szakmunkás	755	5,6
2. Segédmunkás	210	1,5
3. Ipari tanuló	48	0,3
4. Mezőgazdasági dolgozó	8	0,1
5. Fizikai dolgozók együtt	1 021	7,5
6. Orvos és egyéb e. ü. szellemi dolgozó	480	3,5
7. Mérnök és műszaki alkalmazott	582	4,3
8. Pedagógus	1 046	7,7
9. Tisztviselő	1 135	8,4
10. Egyéb szellemi dolgozó	277	2,0
11. Szellemi dolgozók együtt	3 520	25,9
12. Szövetkezeti tag ¹	216	1,6
13. Önálló ²	177	1,3
14. Nyugdíjas	937	6,9
15. Keresők együtt	5 871	43,2
16. Eltartottak	7 726	56,8
Összesen	13 597	100,0

¹ A bejelentkezettek között tsz. tag nem fordult elő.

² 4 mezőgazdasági önállóval együtt.

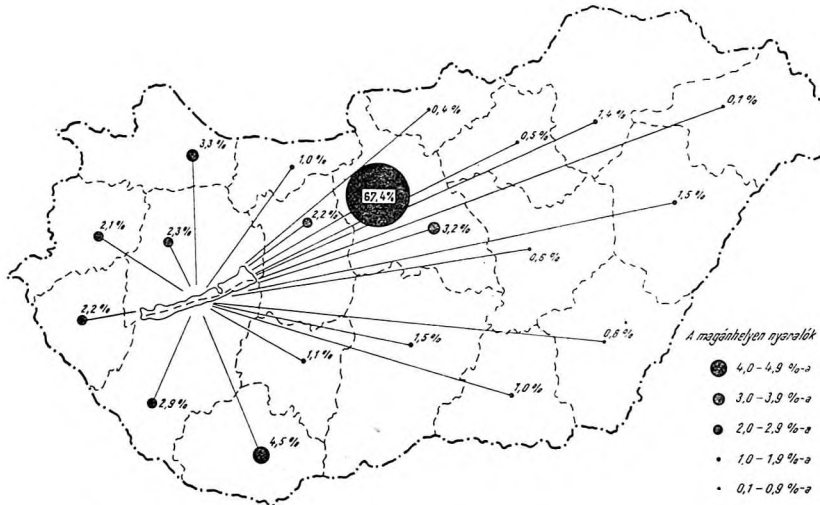
Горизонтальная графа: (1) Дачники записывавшихся в месяцы май—август 1959 г. Вертикальная графа: 1. квалифицированные работники; 2. подсобные рабочие; 3. ремесленники; 4. сельскохозяйственные работники; 5. всего работников физического труда; 6. врачи и другие медицинские работники умственного труда; 7. инженеры и технические служащие; 8. педагоги; 9. служащие; 10. прочие работники умственного труда; 11. всего работников умственного труда; 12. члены кооперации; 13. самостоятельные; 14. пенсионеры; 15. самодельные вместе; 16. иждивенцы.

Heading: (1) Holiday-makers having applied for the months May—August 1959.

Literal text: 1. Skilled workers; 2. unskilled workers; 3. industrial apprentices; 4. agricultural workers; 5. total of manual workers; 6. physicians and other intellectual medical personnel; 7. engineers and technicians; 8. pedagogues; 9. clerks; 10. other intellectual workers; 11. intellectual workers together; 12. members of co-operatives; 13. workers on own account; 14. pensioners; 15. total of earners; 16. dependants.

A nyaralók többsége (56,8%-a) eltartott. Az eltartottak 56%-a 16 éven aluli gyermek, 33%-a háztartásbeli nő, 11%-a pedig egyetemi és főiskolai hallgató.

A magánnyaralóvendégek túlnyomó többsége (67,4%) budapesti állandó lakos. A megyék közül elsősorban a dunántúli megyékből — Baranya (4,5%), Győr-Sopron (3,3%) — és Pest megyéből (3,2%) érkeznek jelentősebb számban.

II. A magánhelyen nyaralók megoszlása az állandó lakóhely szerint, %

Отдыхающие в пределах частного дачного движения по постоянному местожительству, %

Holiday-Makers within the Scope of the Private Summering Traffic by Place of Usual Residence, per cent

A balatoni idényjellegű munkavállalás

A Balaton idegenforgalmával kapcsolatban a Balaton melletti községekben minden nyáron idényjellegű munkaerőszükséglet jelentkezik. Az 1959. évi reprezentatív üdülőfelvétel például azt mutatta, hogy az üdülők személyzetének csak 52%-a helybeli lakos, 17%-a környékbeli, 13%-a budapesti és 18%-a az ország egyéb vidékeiről való. A vállalati üdülők sok esetben a településekről kiküldött személyzettel dolgoznak. Az üdülőkön kívül a vendéglátóipar és a kereskedelem is igényel nyárra idényalkalmazottakat, de ezen túlmenően — a mezőgazdasági munkákat leszámítva — az összes idénymunkavállalók az idegenforgalommal hozhatók kapcsolatba.

1959 nyarán 2869 ideiglenes lakos jelentkezett be munkavállalási céllal a Balaton-menti községekbe. A munkavállalók bejelentkezésének aránya sokkal magasabb a nyaralóknál, s így az adatok is sokkal jellemzőbbek. (Ezt az üdülőkben munkát vállalók adataival ellenőrizhetjük: a 31 384 üdülőférőhely alapján, 6 vendégre számítva egy üdülői alkalmazottat, ez utóbbiak számát 5231 főre becsülhetjük; ezek 67%-a helybeli vagy környékbeli lakos, s így nem tölt ki bejelentőlapot; bejelentőlapot tehát mintegy 1600 üdülői alkalmazottnak kellene kitölteni; ténylegesen pedig 903-an jelentkeztek be, azaz 56%. Ha a balatoni nyári munkavállalóknak valóban 56%-a jelentkezik be, akkor az idegenforgalommal kapcsolatos népességtöbbletet mintegy 4500 főre tehetjük.) A nyári munkaerővándorlás már májusban megkezdődik és csak augusztusban csökken jelentős mértékben.

16. A balatoni munkavállalás idényjellege
 Сезонный характер выполнения работы края Балатон
 Seasonal Character of Labour at the Lake Balaton-Region

	A Balaton-menti községekben idénymunkát vállalók (1)	
	száma	megoszlása %
1959 május	902	31,4
június	1076	37,6
július	643	22,4
augusztus	248	8,6
Összesen	2869	100,0

Горизонтальная графа: (1) Лица принимающие сезонную работу в селах на берегу озера Балатон.

Heading: (1) Persons undertaking seasonal work in villages along the shore of the Lake Balaton.

A munkavállalók között valamivel több a nő (50,2%), mint a férfi (49,8%). Többségük — elsősorban a nők — a fiatalabb korosztályok közül kerül ki, de — kiváltképp a férfiak között — az idősebb korosztályok jóval nagyobb mértékben vannak képviselve, mint az ország más területére vándorló ideiglenes munkavállalók között. A munkavállalók 8%-a gyermekét is magával viszi új munkahelyére. Ez igen magas arány, ha figyelembe vesszük, hogy az összes ideiglenes vándorlóknak csak 0,4—0,5%-a költözik gyermekkel.

17. A Balaton melletti községekben idénymunkát vállalók nem és életkor szerinti megoszlása,
 1959. május—augusztus hónap

Лица принимающие сезонную работу в селах на берегу озера Балатон по полу и возрасту, в месяцах мая—августа 1959 г.

Persons Undertaking Seasonal Work in Villages along the Shore of the Lake Balaton by Sex and Age, May—August 1959

	Férfi (1)		Nő (2)		Együtt (3)	
	szám	%	szám	%	szám	%
16—19 éves	150	10,5	254	17,6	404	14,1
20—29 éves	372	26,1	426	29,6	798	27,8
30—39 éves	344	24,1	290	20,1	634	22,1
40—49 éves	216	15,1	193	13,4	409	14,3
50—59 éves	223	15,6	191	13,3	414	14,4
60 éves és idősebb	123	8,6	87	6,0	210	7,3
Összesen	1428	100,0	1441	100,0	2869	100,0

Горизонтальная графа: (1) Мужчины; (2) женщины; (3) вместе.

Heading: (1) Males; (2) females; (3) together.

A munkavállalók 40%-a budapesti állandó lakos, 14%-a vidéki városokból, 46%-a pedig különböző — főleg dunántúli — községekből költözik a Balaton mellé.

A megyék közül a két Balaton-parti megyéből (Somogyból 14,3% és Veszprémből 9,0%) jönnek a legtöbben. A távolabbi megyék közül Zala (6,3%), Fejér (3,6%) és Békés (3,5%) megyéből érkeznek még jelentősebb számban munkavállalók.

A Balaton melletti községekbe vándorló munkavállalók 62,7%-át az üdülők, a vendéglátóipari vállalatok és a kereskedelem alkalmazza.

A mezőgazdaságban idénymunkát vállalók aránya az üdülőknel elhelyezkedők után a legmagasabb (12,6%). Ez azonban nem az üdültetéssel, hanem a nyári mezőgazdasági munkákkal áll kapcsolatban.

18. A Balaton melletti községekben idénymunkát vállalók megoszlása munkaadó szerint, 1959. május—augusztus hónap
 Лица принимающие сезонную работу в селах на берегу озера Балатон по работодателям, в месяцах мая—августа 1959 г
 Persons Undertaking Seasonal Work in Villages along the Shore of the Lake Balaton by Employers, May—August 1959

	A Balaton melletti községekbe munkavállalási céllal költözők (1) száma	megoszlása (%)
1. Vendéglátóipar	781	27,2
2. Kereskedelem	115	4,0
3. Üdülők	903	31,5
4. Közlekedés	43	1,5
5. Szolgáltatás	56	1,9
6. Államigazgatás	102	3,5
7. Mezőgazdaság	364	12,6
8. Ipar	132	4,6
9. Építőipar	241	8,6
10. Egyéb	132	4,6
11. Összesen	2869	100,0
Ebből { 12. fizikai dolgozó	2243	78,2
{ 13. szellemi dolgozó	626	21,8

Горизонтальная графа: (1) Въезжающие в села на берегу озера Балатон с целью выполнения работы.

Вертикальная графа: 1. Трест ресторанов; 2. торговля; 3. дома отдыха; 4. транспортное хозяйство; 5. предоставление услуг; 6. государственное управление; 7. сельское хозяйство; 8. промышленность; 9. строительная промышленность; 10. прочие; 11. Всего; 12. в том числе: работники физического труда; 13. работники умственного труда.

Heading: (1) In-migrants to villages along the shore of the Lake Balaton with the intention of undertaking work.

Lateral text: 1. Catering trade; 2. trade; 3. recreation homes; 4. communications; 5. personal service; 6. state administration; 7. agriculture; 8. industry; 9. building; 10. others; 11. Total; 12. of which: manual workers; 13. intellectual workers.

5. A BALATONI EGYÉB VENDÉGLÁTÓ HELYEK FORÇALMA

SÁRDI ENDRE — DR. ZAFIR MIHÁLY

A Balaton idegenforgalmának a felszabadulás utáni nagymérvű fejlődésével egyidejűleg az üdülés jellege is átalakult. A szállodai, penzió- és üdülőbeli férőhelyek zöme a felszabadulás előtt a szállodák és penziók férőhelyeiből adódott, a felszabadulás utáni fejlődés következményeként viszont 1957-ben a férőhelyeknek 90%-ával már az üdülőházak rendelkeztek.

	Férőhelyek száma	
	1937	1957
Szállodák, penziók	8 456	2 957
Üdülők	3 959	25 497
Összesen	12 415	28 454

Végeredményben így a Balaton-parti pihenés majdnem teljesen a SZOT és vállalati, üzemi üdülőkre épült fel, s az ide beutaltak százezrei ismerték meg a magyar tengert és az üdülés örömeit.

Az utóbbi években azonban a beutalásos üdülési forma majdnem kizárólagos volta és az üdülőházak adott kapacitása egyre kevésbé tették lehetővé a jelentkező szükségletek teljes kielégítését. Az évek során egyre többen kí-

vánnak üdülni, és az életszínvonal emelkedése ehhez egyre nagyobb tömegek részére meg is teremti a reális anyagi lehetőséget. Az igények növekedése nem egyszerűen azt jelenti, hogy az adott üdülőház-kapacitás azok kielégítésére nem elegendő, hanem azt, hogy jelentős igények támadnak az üdülés más formái iránt is. Az üdülni kívánók egy része ugyanis nem tud megfélelő szakszervezeti beutaláshoz jutni, vagy nem oda és akkor, amikor üdülni kíván; családjával óhajt üdülni és erre a beutalás keretében nem talál lehetőséget; mások az igényei, mint amit a szóhajóhető üdülőház ki tud elégíteni stb.

A belföldi igények szélesedésével egyidejűleg a külföldiek érdeklődése is nagymértékben növekedett a Balaton-parti üdülőhelyek iránt. A külföldiek számának megnövekedése azonban azt is jelenti, hogy a külföldi igények teljes kielégítése mellett bizonyos mértékig háttérbe szorulnak a belföldiek, és ezáltal még nagyobb a belföldi igények feszítőereje.

Az előzőekben vázolt igények jelentőse teszik az üdülésnek a szakszervezeti beutaláson kívüli más formáit is. Ilyenek — nem értve itt a saját házban, nyaralóban történő pihenést — a szállodák, a fizetővendégszolgálat, az átvonuló szállások, valamint a sátozóborozás különböző módjai. A Balaton-part egyre növekvő vendégforgalmával egyidejűleg fokozottabb igények jelentkeznek nemcsak a szálláslehetőségek, hanem a kereskedelmi és kulturális létesítmények iránt is. Az utóbbi években e jelentkező igények kielégítésére nagyobb arányú munkálatok indultak meg, motelleket, modern tetszetős üzletsorokat építettek, fejlesztették a közműveket stb.

A következőkben az említett egyéb üdülési formák vendégforgalmát az 1959. évi II. és III. negyedév adatai alapján ismertetjük, miután gyakorlatilag az I. és IV. negyedévben az ezeken a helyeken üdülők száma elhanyagolható.

19. A Balaton-parti szállodák II. és III. negyedévi forgalma

Оборот отелей на берегу озера Балатон во 2. и 3. кварталах

Turnover of the Hotels along the Shore of the Lake Balaton in the 2nd and 3rd Quarters

	A vendégek száma (1)			A vendégnapok száma (2)		
	belföldi (3)	külföldi (4)	összesen (5)	belföldi (3)	külföldi (4)	összesen (5)
1958	44 498	8 470	52 968	125 230	39 740	164 970
1959	50 100	19 219	69 319	160 916	76 046	236 962

Горизонтальная графа: (1) Число гостей; (2) число дней проведенных в отелях; (3) отечественные гости; (4) иностранцы; (5) всего.

Heading: (1) Number of visitors; (2) number of days spent in the hotels; (3) inlanders; (4) foreigners; (5) total.

Szállodakapacitásunk — mint az köztudomású — nem kielégítő és ez vonatkozik a Balaton-partra is, azzal a változással azonban, hogy 1959-ben Tihanyban, Keszthelyen, Siófokon és Balatonföldváron négy korszerű motelt építettek, amelyek kivitelükben magasabb igények kielégítésére is alkalmasak. Nagyonbrészt a négy új motel 1200 férőhelye tette lehetővé, hogy az 1959. évi üdülési idényben a szállodák forgalma jelentősen növekedett.

A szállodák vendégforgalma 1958-ról 1959-re mintegy 30%-kal, az eltöltött vendégnapok száma pedig 40%-kal nőtt. E növekedésen belül a külföldi vendégek arányának növekedése nagyobb mértékű, mert a külföldi szállóvendégek száma több mint kétszerese, eltöltött vendégnapjaik száma pedig majdnem kétszerese az előző évinek. Egyes Balaton-parti helyeken, mint például Balatonalmádban, Tihanyban, Balatonföldváron a vizsgált időszakban a szállodákban tartózkodóknak több mint fele külföldi volt. Ez annak a következménye, hogy ezek a helységek rendelkeznek olyan szállodákkal, illetve motellekkel, amelyeknek színvonala a külföldi vendégek igényeit ki tudja elégíteni.

A Balaton-parti szállodákban a legnagyobb forgalom a nyári időszak két hónapjában, júliusban és augusztusban bonyolódott le.

	Vendégnapok száma	
	belföldi	külföldi
1959 április	10 212	54
május	11 037	667
június	17 945	14 933
július	47 917	23 213
augusztus	55 383	25 825
szeptember	18 422	11 354
Összesen	160 916	76 046

A vendégnapok ilyen havonkénti megoszlása bizonyos mértékben eltér a többi szálláshelyekétől, mert a többi szálláshelyek (fizetővendégszolgálat, sáttortábor, átvonuló szállás) vendégforgalma — más üdülési, nyaralási formához hasonlóan — július hónapra koncentrálódott. A szállodai forgalom viszonylag egyenletesebb eloszlása a nyári félv év egyes hónapjai között nagyobb részt annak tudható be, hogy a szállodákat nemcsak az üdülni kívánók keresik fel, hanem hivatalos ügyekben utazók is igénybe veszik.

A vendégek és vendégnapok számának összevetéséből az tűnik ki, hogy 1959 nyarán a szállodákban a belföldiek átlagos tartózkodási időtartama rövidebb (3,2 nap), a külföldieké valamivel hosszabb (4,0 nap) volt. A külföldiek a leghosszabb ideig a tihanyi szállodákban tartózkodtak, ahol júniusban 7,6, augusztusban 6,9 nap volt a külföldiek átlagos tartózkodási ideje.

A fizetővendégszolgálat a Balaton-parti helységek idegenforgalmának nem elhanyagolható tényezője. Létjogosultságát az igazolja, hogy egyrészt bizonyos mértékig pótolja a szállodai férőhelyhiányt, másrészt a szállodai áraknál alacsonyabb díjszabásával az üdülő vendégek részére olcsóbb szálláslehetőséget nyújt. 1959-ben az északi parton 1156, a déli parton 3562, összesen 4718 férőhellyel rendelkezett a fizetővendégszolgálat. Az északi parton becslések szerint — mintegy 6000 vendég 119 000 vendégnapot, a déli parton 17 000 vendég 262 000 vendégnapot, összesen mintegy 23 000 vendég kb. 381 000 napot töltött el.

A szállodákban és a fizetővendégszolgálat keretében eltöltött vendégnapok számának alakulása — néhány helység példáján bemutatva — világosan jelzi a fizetővendégszolgálatnak a szállodai férőhelyhiányt kiegészítő szerepét:

	Vendégnapok száma 1959. július hónapban	
	szállodákban	fizetővendégszolgálatban
Balatonfüred	6 084	11 800
Balatonalmádi	4 057	5 322
Hévíz	5 767	14 288
Siófok	12 029	27 826
Balatonboglár	1 450	7 884

Egyes Balaton-parti helységekben, mint például Balatonszárszón, Zamárdiban stb., ahol szálloda nincsen, a fizetővendégszolgálat nyújt szállást az ott üdülni kívánóknak. A fizetővendéglátó forgalom jellegzetessége a hosszabb tartózkodási idő (16,3 nap).

A szállodákon és fizetővendégszolgálat adta lehetőségeken kívül elszállásolási lehetőséget biztosítanak az átvonuló szállások is. 1959 nyarán az északi parton Balatonfüreden, Keszthelyen és Szigligeten, a déli parton pedig Fonyódon működött átvonuló szállás. Az átvonuló szállásokat nagyobb részt kirándulócsoporthoz, diákok veszik igénybe. Ez az elhelyezési forma rokonságokat mutat a turistaházakkal, az elhelyezés többnyire emeletes ágyakkal berendezett nagyméretű hálókamrákban történik. 1959 április—szeptember hónapokban több mint 6000 fő mintegy 10 000 vendégnapot töltött az átvonuló szállásokon, legtöbben Keszthelyen és Balatonfüreden.

Az üdülés iránt a mennyiségben és minőségben egyaránt növekedett igények olyan elhelyezési formáknak keresésére ösztönözték az erre hivatott szervezeteket, amelyeknek kialakítása gyorsan megtörténhet és viszonylag kevés

beruházást igényel. Ezt a formát a táborozás kulturált körülmények közötti lebonyolításában találták meg. E területen elsősorban az 1959 nyarán felállított *campingek* jelentettek fordulóponatot. A „camping” táborhelyeket a Balatoni Intéző Bizottság 13 Balaton-parti helységben állította fel, elsősorban azokban, amelyek sűrűn látogatottak. A campingek jelentős részét ellátták zuhanyozókkal, folyóvizes WC-ekkel, tűzhelyekkel, közvilágítással, tehát megteremtették a kulturált táborozás lehetőségét. A campingek már az első évben sikert arattak, mintegy 13 000 fő 130 000 vendégnapot töltött e helyeken.

A balatoni sátorozás képének teljességéhez hozzátartoznak a különféle ifjúsági táborok adatai is. Az úttörő szervezet, a KISZ és az Express Ifjúsági és Szolgáltató Vállalat táboraiban mintegy 32 000 fiatal 373 000 napot töltött az elmúlt év nyári időszakában.

Az előzőekben felsorolt szálláslehetőségeket a Balaton-parti helységeken 1959 nyarán mintegy 144 ezer vendég kb. 1 200 000 napon át vette igénybe. E forgalom nagy hányada — a vendégnapokat tekintve 42%-a — július hónapban bonyolódott le.

	Vendégek száma	Vendégnapok száma
	1959 júliusában	
Szállodák	17 082	71 130
Fizetővendégszolgálat	7 612	131 409
Átvonuló szállások	882	4 992
Campingek	5 704	70 587
Ifjúsági táborok	12 000	223 000
Összesen	43 280	501 118

A júliusban eltöltött 501 ezer vendégnap azt jelenti, hogy — a júliusi 31 naptári napot alapul véve — egész hó folyamán napi átlagban kerekén 16 ezren tartózkodtak a Balaton partján az említett szálláshelyeken.

A nagy volumenű balatoni idegenforgalom ellátása, a nyaralók szórakoztatása és pihenésük kellemessé tétele komoly feladatok elé állítja az e területen működő kereskedelmi, kulturális, közlekedési stb. szervezeteket. Az elmúlt két esztendő Balaton-környéki beruházásai arra utalnak, hogy az igények felismerése nyomán elkezdődött a Balaton-partnak — mint Magyarország legfontosabb összefüggő üdülőterületének — helyes irányban történő fejlesztése.

6. A BALATON KÜLFÖLDI IDEGENFORGALMA

DR. ACSÁDI GYÖRGY

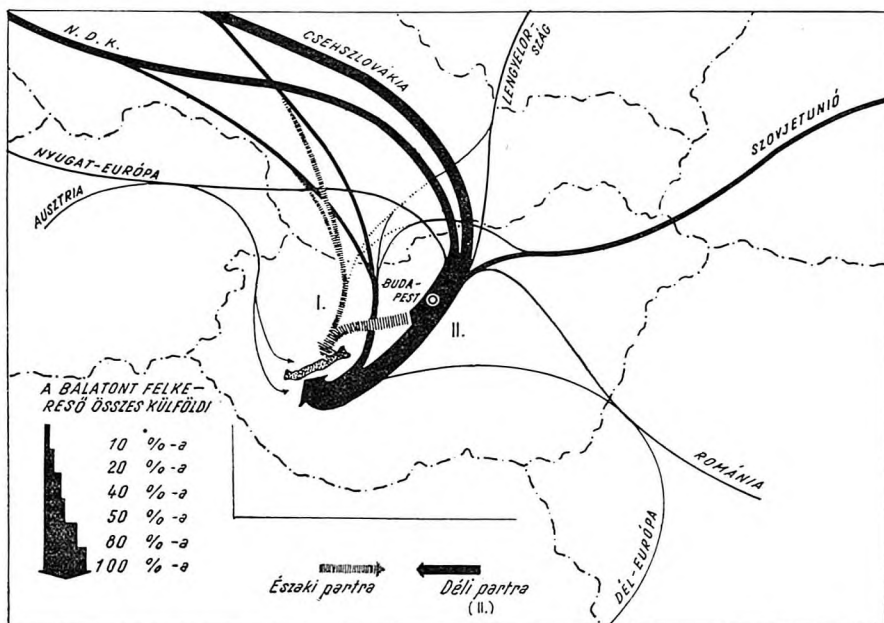
A korábbi években — az elhelyezési, ellátási lehetőségek erősen korlátozott volta és az idegenforgalom szervezetlensége miatt — a Balatont alig, vagy csaknem elhanyagolható számban látogatták a külföldiek. 1959-ben ez a helyzet megváltozott, a Balatont felkereső külföldiek száma több tízezerre emelkedett. Ezzel a külföldi idegenforgalom a Balaton idegenforgalmának fontos összetevője lett, s ugyanakkor — más oldalról tekintve — a Balaton vonzóereje az országos idegenforgalomnak is jelentős tényezőjévé vált.

A Balatont felkereső külföldiekről nincsenek teljes adataink, de több olyan támpont áll rendelkezésre, amelyek alapján számukat megbecsülhetjük. 1959 első háromnegyed évében a határforgalmi statisztika adatai szerint összesen 152 372 külföldi utazott el az országból. Közülük az országból történt távozáskor 125 309 személy töltötte ki és adta le a részletes feldolgozásra kerülő vándorlástatisztikai kérdőívet, de minthogy ebből 19 152 külföldi vendég magyarországi tartózkodási helye ismeretlen, így a másfélszázszázalékos meghaladó idegenforgalomnak mintegy a kétharmadáról (106 157 fő, 69,7%) tudjuk csak, hogy az ország mely vidékeit érintette. Az adatot szolgáltató külföldiek közül 5877 személy utazott egyenesen a Balatonhoz. Többnyire rövid budapesti, vagy az ország más helyén történő tartózkodás után azonban

a különböző Balaton-parti üdülőhelyeket összesen 23 782-en keresték fel. Ha csupán azt tételezzük fel, hogy a II. és a III. negyedévben az adatot nem szolgáltató külföldiek ugyanolyan arányban látogatták a Balatont, mint az adatszolgáltatók, akkor is a II. évnegyedben további 2600, a harmadikban 6200, összesen 8800 személlyel számolhatunk, akikkel együtt a különböző balatoni helységekből 1959-ben októberig mintegy 32 600 külföldi fordult meg.

Az előbbi becslés eredménye nem a Balatonnál járt külföldiek tiszta számát adja, mert abban egy személy többször is szerepelhet, mégpedig annyiszor, ahány balatoni helységet tartózkodása helyéül feltüntetett. A több helységben tartózkodók aránya ugyan országosan elég magas (2 tartózkodási helyet vallot be 1959 első háromnegyedévében az adatszolgáltatók 19,8, hármat 6,1 és négyet vagy annál többet 1,4%-a), de ez nem vonatkozik a Balatonnál üdülő külföldiekre. Az 1958. évi külső vándorlási statisztika adatai szerint ugyanis az egyenesen a Balatonhoz utazott külföldieknek csupán 0,45%-a tüntetett fel további balatoni tartózkodási helyet, s tekintettel arra, hogy a külföldiek zöme amúgy is második tartózkodási helyéül választja a Balatont, így közöttük a két vagy több balatoni helységben megszállók hányada még kisebb.

Az elmondottak alapján a Balatont felkereső külföldiek számát 1959-ben 32 000 főre becsülhetjük, amit az idegenforgalmi adatok részletes elemzése is alátámaszt.

III. A balatoni külföldi idegenforgalom százalékos összetétele (1958—1959, becslés)

Процентное распределение туристического движения иностранцев при озере Балатон (оценка за 1958—1959 гг.)

Percentage Distribution of the Foreigners' Tourist-Traffic at the Lake Balaton (Estimate for the Years 1958—1959)

Külső vándorlási statisztikánk első — 1958. évi — feldolgozása szerint a hazánkba látogató külföldiek itt-tartózkodásának átlagos időtartama 16 nap volt, ugyanakkor az üdülés, társasutazás céljából jövőké csak 9 nap. Ha a közvetlenül a Balatonhoz utazó külföldiek átlagos tartózkodási idejét

10 napnak vesszük, s a közvetve odautazók budapesti tartózkodására nem egészen egy hetet számítunk, akkor a balatoni tartózkodás idejét átlagosan is 10 napra tehetjük. Eszerint 1959-ben a külföldiek mintegy 320 000 napot töltöttek a magyar tenger partján.

A Balatonhoz irányuló külföldi idegenforgalom sémáját az 1958. és 1959. évi adatok alapján egy kartogramon foglaltuk össze. Az ábra a balatoni idegenforgalom szempontjából fontosabb országokból (Csehszlovákia, Német Demokratikus Köztársaság, Szovjetunió, Lengyelország, Románia, Ausztria) és az egyéb európai országokból érkezők százalékos megoszlását tünteti fel; különbséget téve aszerint, hogy közvetve (Budapesten át) vagy közvetlenül érkeznek-e a Balatonhoz, s a Balaton északi vagy déli partján szállnak-e meg.

A III. ábra érzékelteti, hogy a balatoni idegenforgalom fő részesei a Csehszlovákiából és a Német Demokratikus Köztársaságból jövők, míg a szomszédos Ausztria, Jugoszlávia és Románia népessége a balatoni idegenforgalomnak csak igen csekély hányadát adja. Az idegeneknek mintegy kétharmada közvetve utazik a Balatonhoz. A közvetlenül a Balatonhoz utazóknak mintegy a 2/5-e megy az északi partra. A közvetve és közvetlenül érkezők többsége (kb. 2/3-a) egyébként egyaránt a déli parton száll meg.

A balatoni külföldi idegenforgalom összetételéről — mint említettük — csak részleges adatok állanak rendelkezésre. Az adatok a Balatonnál tartózkodott külföldieknek mintegy háromnegyedéről nyújtanak felvilágosítást, s így tájékozódásra — például a külföldiek származási országára tekintetében — alkalmasak. A 75%-os teljesség természetesen nem minden ország állampolgárai tekintetében egyöntetű.

A Balaton mellett tartózkodott külföldiek származási ország szerinti megoszlásáról táblázatot közlünk. A táblázatban — éppen mivel az adatok nem teljesek — százalékos megoszlást nem közlünk.

20. A Balaton külföldi idegenforgalma a külföldiek származási országa szerint

Зарубежное туристическое движение при озере Балатон по стране происхождения иностранцев

Foreign Tourist-Traffic at the Lake Balaton by the Foreigners' Country of Origin

Származási ország	1958 (a)	1959 I—IX. hó (b)	Változás (b) : (a)
Csehszlovákia	3394	12 305	3,6
Német Demokratikus Köztársaság (G. D. R.) .	2391	6 421	2,7
Lengyelország (Poland)	459	2 076	4,5
Szovjetunió	1273	155	0,1
Ausztria	183	980	5,4
Románia	432	628	1,5
Franciaország	85	317	3,7
Német Szövetségi Köztársaság (F. R. G.)	44	203	4,6
Bulgária	338	153	0,5
Egyesült Királyság (U. K.)	23	146	6,3
Jugoszlávia	219	90	0,4
Egyéb európai	119	208	1,7
Más földrésről	27	100	3,7
Összesen	8987	23 782	2,6

A táblázat szerint nemcsak a Balatonhoz jövő külföldiek száma növekedett, hanem az országok sorrendje is változott. Az első két helyet mindkét évben Csehszlovákia és a Német Demokratikus Köztársaság foglalták el, s örvendetes, hogy az onnan jövők száma 1959-ben megháromszorozódott, négyszereződött. A táblázat utolsó oszlopában közölt szorzószámok jelentős pozitív irányú változást mutatnak a lengyelek és az osztrákok részéről is, akiknek száma az előző évinek mintegy ötszörösére növekedett. A korábbi évekéhez képest néhány nyugat-európai ország balatoni forgalma is számottevővé emelkedett, így főleg franciák, nyugatnémetek és angolok jöttek nagyobb számban. A nullánál kisebb szorzószámú országok sorában a szovjet

látogatók számának csökkenése valószínűleg adatgyűjtés-technikai okokra vezethető vissza, ezzel szemben úgy tűnik, hogy a tengerparttal rendelkező délkelet-európai országok számára (Románia, Bulgária, Jugoszlávia) a Balaton vonzóereje alig növekedett, vagy éppenséggel csökkent. Bár számuk nem jelentős, mégis megemlíthetjük, hogy a Balaton tengerentúli országok lakói is fölkeresik, mégpedig a feldolgozott adatok szerint 1958-ban 9 más földrészen fekvő országból 27-en, 1959-ben pedig már 16 országból százan.

A külső vándorlási statisztika — nem teljes — balatoni idegenforgalmi adataiból még egy adatsort közlünk arra vonatkozóan, hogy a külföldiek a Balaton mely helységeit, vidékeit keresték fel leginkább. A táblázatban kiemelt fürdőhelyek külföldi idegenforgalma 1958-ban a déli part összes külföldi idegenforgalmának még 38, az északnak 68%-át tette ki. A külföldiek üdültetési lehetőségeinek kibővülését mutatja, hogy ugyanez az arány 1959 első háromnegyed évében már csak 28, illetőleg 50% volt.

21. A külföldi vendégek száma a Balaton egyes helységeiben és vidékein

Численность иностранцев в нескольких местностях и краях озера Балатон
Number of Foreigners in Certain Localities and Regions of the Lake Balaton

	1958 (a)	1959 I—IX. hó (b)	Változás (b) : (a)
Siófok	1177	2 244	1,9
Balatonlelle	903	2 057	2,3
Egyéb Dél-Balaton	3423	11 023	3,2
Balatonfüred	1609	2 197	1,4
Tihany	311	1 261	4,1
Keszthely és Hévíz	436	776	1,8
Egyéb Észak-Balaton	1128	4 224	3,7
Összesen	8987	23 782	2,6

A kiemelt fürdőhelyek közül 1958-ban még Balatonfüred bonyolította le a legnagyobb külföldi idegenforgalmat. 1959-ben — annak ellenére, hogy Füred idegenforgalma mintegy a másfélszeresére nőtt — a déli parti üdülőhelyek (Siófok, Balatonlelle) idegenforgalma elérte a füredit. Tihany négy-szeresére emelkedett idegenforgalma mellett a ki nem emelt egyéb balatoni helyek külföldi idegenforgalma nőtt meg legnagyobb mértékben. Ennek okát a szálláslehetőségek megnövekedésén kívül (motelek, „camping” táborozóhelyek stb.) a csereüdülések megszervezésében kereshetjük, amelyek keretében 1959-ben igen sok külföldi is nyaralt az addig csak belföldiek ellátására igénybe vett üdülőkben.

A közölt adatok arra mutatnak, hogy az országnak ez a külföldi idegenforgalom szempontjából Budapest után a második helyen álló, páratlan jelentőségű vidéke 1959-ben nagy lépéssel haladt előre azon az úton, hogy adottságainak megfelelő helyét betöltse. A távlati fejlesztési tervek megvalósításával az eddigi eredmények alapján számíthatunk arra, hogy a Balatonvidék nemcsak az országos, hanem az európai idegenforgalomban is számottevő tényezővé emelkedik.

7. A BALATON HÉTVEGI FORGALMA

MÁNYI SZABÓ ISTVÁN

A hétvégi balatoni személyforgalom nagyságának megállapítására első ízben 1959-ben végeztünk kísérletet. Az adatgyűjtést a nyári fődényben két alkalommal: július 25—26-án és augusztus 22—23-án (mindkét alkalommal szombati és vasárnapi napokon) hajtottuk végre.

A főfeladat a leglátogatottabb balatoni üdülőhelyekre — a déli parton Siófokra, Balatonföldvárra, Balatonlellére, Balatonboglárra és Fonyódra, az

északi parton Balatonalmádiba és Balatonfüredre — vasúton, illetve közúton érkezők számának megállapítása volt, de emellett kiterjedt a Balaton más közlekedési vonatkozású kérdéseinek tanulmányozására is. Így pl. az utazási lehetőségekre és az utazás körülményeire, a Balaton hajóforgalmára, a balatoni repülőjáratokra stb.

A vasúti számlálás a Budapestről, Szekszádról, Kaposvárról, Veszprémből indított és a megjelölt déli parti üdülőhelyeket érintő menetrendszerű vonatoknál a szerelvényeken történt, az utasok megkérdezésével. A megfigyelt két északi parti üdülőhelyen (Balatonalmádi és Balatonfüred) az állomáson történt a leszálló utasok számbavétele. Az IBUSZ különvonatok esetében a megfigyelt üdülőhelyekre érkezők számát az egyes szerelvények utasainak megkérdezése alapján határoztuk meg.

A Balatonra közúti járműveken érkező üdülők számát közúti járműszámlálás alapján állapítottuk meg. A számlálás a 7. sz., illetve 71. sz. közlekedési utakon a kijelölt üdülőhelyek belépő és kilépő pontjain és az üdülőhelyek körzetében történt. Az üdülőhelyre érkezők között csak azokat vettük számításba, akik a szombatról vasárnapra virradó éjszakát, vagy pedig a vasárnapi napot az üdülőhelyen töltötték.

A hétfégi forgalom teljes volumenének meghatározásánál figyelembe vettük a Budapest—Siófok légi járat utasainak számát is, bár ez a vasút és közút mellett elenyésző volt.

A hétfégi utasforgalom összefoglaló adatai

A felmérés alapján megfigyelt üdülőhelyek hétfégi forgalma — a vasúton, közúton és repülőgépen érkezettek számai alapján — a következő volt:

22. Egyes balatoni üdülőhelyek hétfégi forgalma (fő)

Движение некоторых курортов на берегу озера Балатон, в конце недели (лица)

Week-End Traffic in Certain Localities of the Lake Balaton (heads)

	1958. VII. 25—26. (a)	1959. VIII. 22—23. (b)	(a) + (b) 2
Siófok	18 838	12 749	16 794
Balatonföldvár	3 695	2 216	2 956
Balatonlelle	2 549	2 256	2 403
Balatonboglár	2 434	1 970	2 202
Fonyód	8 489	6 005	7 247
Balatonalmádi	11 693	10 210	10 952
Balatonfüred	11 454	10 550	11 002

A kiemelt üdülőhelyek közül Siófok látogatottsága a legnagyobb, majd Balatonalmádi és Balatonfüred következik, közel egyforma forgalommal.

A hétfégi üdülők túlnyomó része, mintegy 70—80%-a vasúton utazik a Balatonhoz, s csupán 20—30% érkezik közúti járműveken. Igen jelentős tényezői a hétfégi utasforgalomnak az IBUSZ különvonatok, melyek az összes üdülők mintegy 35%-át szállítják.

A közúti járműszámlálás alapján megállapítást nyert, hogy egyes üdülőhelyek — Balatonföldvár és Balatonboglár — forgalmában a közúti járművek alig játszanak szerepet, itt úgyszólván csak átmenő forgalom van Fonyód irányában. Ugyancsak megállapítható az is, hogy a 7. számú főközlekedési út már a jelenlegi forgalom mellett sem felel meg a gyors és biztonságos utazás követelményeinek. A vasárnap délután Siófoknál megfigyelt — Budapest felé irányuló — legnagyobb forgalom mintegy 180 személygépkocsi, 300 motorkérpár és 6—8 autóbusz óránként. Ez a szám csaknem megkétszereződik a 71. sz. út betorkolása után, és innen kezdve már ún. oszlopok alakulnak ki, amelyeket a 7 méter széles úttesten előzni úgyszólván lehetetlen.

Repülőgépen a balatoni üdülőhelyek közül csupán Siófok érhető el, ide a megfigyelési napokon Budapestről júliusban 2, augusztusban 1 légijárat érkezett 40, illetve 20 utassal.

A Balatonra érkező utasforgalom megfigyelésével egyidejűleg felmérésre került a balatoni hajózás hétvégi utasforgalma is. A felmérés szerint a balatoni hajókat szombaton és vasárnap — a két napon együtt — átlagosan 44 ezer utas vette igénybe, míg a tihany—szántódi kompon 5—6 ezer ember kelt át.

A Balaton hétvégi vasúti közlekedése

A végrehajtott utasszámlálás adatai alapján az előzőekben felsorolt üdülőhelyek hétvégi utasforgalma az alábbi volt (fő):

	VII. 25—26-án	VIII. 22—23-án	Átlagosan
Menetrendszerű vonatokon	35 969	30 249	33 109
IBUSZ különvonatokon	13 140	9 180	11 160
Összesen	49 109	39 429	44 269

Ez a tekintélyes hétvégi forgalom a vasútnak igen jelentős megterhelést jelent.

A Balaton felé közlekedő vonatok általában menetrendszerűen közlekednek, a vasárnap este Budapest felé irányuló forgalomban azonban rendszeres a torlódás és mind a menetrendszerű, mind pedig a különvonatok jelentős késéssel érkeznek a fővárosba.

Az utazás kulturáltsága érdekében a vasút a gyorsvonati szerelvényeket túlnyomórészt Diesel-motoros vontatással, modern, négytengelyes kocsikkal közlekedtette, s ezzel az utazás kényelmét fokozta. A személyvonatok azonban kéttengelyes, részben régebbi típusú kocsikkal közlekedtek. A vasút nagy gondot fordított a szerelvények tisztántartására is. Az utasellátó szolgálat azonban nem működött megfelelően. Részben nem minden szerelvényen volt utasellátó szakasz, részben azokon a vonatokon, ahol működött a szolgálat, a nagy zsúfoltság miatt az utasok zöme által nem volt hozzáférhető.

A Balaton-menti állomások épületei és pályaterai tiszták, gondozottak voltak, de egyes állomásokon a WC-k állapota és tisztasága erősen kifogásolható.

A Balaton hétvégi közúti forgalma

A közúti járműszámlálás adatai szerint a Balaton térségébe — a Siófok, illetve Balatonalmádi előtti számlálóhelyeken át — az alábbi járművek érkeztek:

	Személy- gépkocsi	Motor- kerékpár	Autóbusz
<i>Siófoknál:</i>			
VII. 25-én	617	1191	42
26-án	750	1692	94
VIII. 22-én	506	878	34
23-án	639	1331	57
<i>Balatonalmádinál:</i>			
VII. 25-én	336	594	33
26-án	380	1104	46
VIII. 22-én	226	535	32
23-án	304	754	33

A Balaton felé irányuló forgalom zöme a szombat délutáni és a vasárnap kora délelőtti órákban megosztva bonyolódik le, a visszafelé, túlnyomórészt Budapest felé irányuló forgalom azonban a vasárnap késő délutáni órákra sűrűsödik össze.

Vasárnap délután a siófoki és balatonalmádi számlálóhelyen a Budapest felé irányuló forgalom az alábbi volt :

	Személy- gépkocsi	Motor- kerékpár	Autóbusz
<i>Siófok :</i>			
VII. 26	712	1464	49
VIII. 23.	702	1309	29
<i>Balatonalmádi :</i>			
VII. 26.	467	1046	34
VIII. 23.	403	721	11

A vasárnapi járműforgalom 17—18 óra között a legnagyobb, amikor pl. Siófokot percenként 8 jármű hagyta el Budapest irányában.

A Budapest—Balaton közötti 7. számú főközlekedési út, amelynek 7 méter széles betonpályája van, az előbbieken ismertetett forgalmat alapulvéve — mint említettük — nem mondható korszerűnek. Az útvonal forgalmi helyzete az elkövetkező években a gépjárműállomány növekedésével előreláthatólag rohamosan rosszabbodni fog.

Méginkább korszerűtlennek mondható az útvonal Balaton-menti szakasza, amely a lakott helységek egész során vezet keresztül. Ez a főközlekedési út több fürdőhelyen a kialakult nyaralási szokások szerint egyben sétahely is, s a fürdőhelyet átszelő gyalogos közlekedés gyalogjáró nélkül bonyolódik le rajta. Forgalombiztonsági szempontból a 9 üdülőhelyen átvezető mintegy 11 km-es szakaszon 30 km/órás sebességkorlátozás van érvényben, ami a Balaton-menti közlekedést nagyon lassítja.

A közúti forgalommal szorosan összefügg a gépjárműjavítás és részben a szervíz-lehetőségek kérdése. A felmérés során megvizsgált helységek közül három helységben — Balatonboglár, Balatonalmádi, Balatonfüred — működik autójavító szövetkezet, a hétvégi javítási szükségletek szempontjából azonban ezek nem vehetők figyelembe, mert szombat déltől hétfőn reggelig zárva vannak. Autójavító kisiparos Siófokon 5, Balatonföldváron, Balatonlellén, Balatonbogláron, Fonyódon és Balatonalmádiban 1—1 működik. Ezek a műhelyek gyakorlatilag bármikor igénybevehetők, kis-, közép- és gumijavítás elvégzésére képesek, és a legszükségesebb szervíz-berendezésekkel is rendelkeznek.

A javító- és szervíz-szolgálattal kapcsolatban kell megemlíteni, hogy az újonnan létrehozott motelek — a külföldiektől eltérően — sem javító, sem szervíz-szolgáltatást nem nyújtanak. Ezt a külföldi autósok hiányolják.

Üzemanyagkút a megfigyelt helységek közül csupán Balatonlellén nincs (ezt a csekély igénybevétel miatt szüntették meg). A kutak szombat délután, sőt vasárnap is árusítanak üzemanyagot, Siófokon pedig éjjel-nappal nyitvatartó modern üzemanyagállomás működik, hideg-melegvíz szolgáltatással. Üzemanyagellátás terén hiányosság azonban az, hogy nagy határfokú szuperbenzin csupán Siófokon szerezhető be.

A Balaton hajóforgalma

A hétvégi utasforgalom igen nagy feladatok elé állítja a balatoni hajózást is. A megfigyelési napokon átlag 22—23 000 utast kellett a viszonylag kis hajóparknak szállítani.

A megfigyelt üdülőhelyek közül a legnagyobb hétvégi hajóforgalma Tihanynak van, ahová naponta átlag 4500 utas érkezett, utána következik Siófok 4300, Balatonfüred 3900 és Fonyód 3600 érkező utassal.

A menetrendszerű járatok ezt a nagy forgalmat legtöbbször nem tudják zökkenők nélkül lebonyolítani és főleg Tihany hajóállomásán keletkezik az esti órákban nagy torlódás. A kiépített rádió-telefon hálózat azonban lehetővé teszi, hogy a szükségletnek megfelelő számú kisegítő és mentesítő hajó oda-irányításával az utasokat — ha kisebb-nagyobb késéssel is — rendeltetési helyükre szállítsák.

A Tihany—Szántód közti átkelést lebonyolító 200 személyes komp a hétvégi forgalom zavartalan lebonyolítására nem elegendő, a nagyforgalmú időszakokban mindkét oldalon a járművek és utasok hosszú sora várakozik az átszállításra, ami gyakran nézeteltéréseket okoz a várakozók között és zavarja a hétvégi pihenést.

A Balaton légiközlekedése

Az utóbbi években a Balatonhoz sem Budapestről, sem más városokból nem indult légijárat. 1959-ben ismét üzembehelyezték a siófoki repülőtérrel a nyár folyamán több járatot indítottak Budapestről, Szegedről és Pécsről a Balaton mellé, sőt Siófokról balatoni sétarepülő járatok is indultak, amelyeket az idény folyamán 423 üdülő vett igénybe.

НАСЕЛЕНИЕ И ТУРИЗМ В ПРИБАЛАТОНСКОМ КРАЕ

Резюме

Среди прочих региональных вопросов населения проблемы Прибалатонского края, как с теоретической, так и с практической точки зрения представляют интерес общегосударственного значения. Особенности развития населения балатонского побережья связаны, в первую очередь, с природными и географическими данными самого крупного в Средней Европе озера, которые создают возможности для развития в этом районе туризма. Балатонский туризм, в свою очередь, оказывает обратное влияние на прирост населения, а также и на изменения в его общественной и экономической структуре. Эти изменения заслуживают такое же внимание, как и исключительно живая миграция, вызывающая значительное различие между летней и зимней численностью народонаселения.

В интересах изучения вышеупомянутых вопросов Венгерское Центральное Статистическое Управление несколько раз проводило обследование. Серия наших сообщений преследует цель предоставить на основании этих данных полную оценку состояния народонаселения и туризма в Прибалатонском крае. *Д-р. Андраш Клингер*, опираясь на данные переписи населения — в том числе и на предварительные данные переписи населения 1960 года — излагает развитие прибалатонского населения и изменение его состава. Он устанавливает, что за 60 лет численность населения более чем удвоилась, перешагнув за 100 000 человек. (Общая численность населения страны за тот же период возросла немногим менее чем в полтора раза, а в двух соседних районах имело место снижение численности населения.) По сравнению с 1949 годом численность населения увеличилась на 21%, при чем из 18 000 человек фактического прироста 11 000 чел. является избытком миграции. Параллельно с ростом численности населения, главным образом под влиянием балатонского туризма, изменился и профессиональный состав населения. Численность сельскохозяйственного населения осталась без изменений, но его удельный вес значительно уменьшился; в то же время возросли численность и удельный вес населения занятого в промышленности, торговле и области услуг.

Следующие сообщения посвящены измерению и анализу летнего населения Прибалатонского края, другими словами, измерению и анализу физического объема балатонского туризма. О наиболее интенсивной сезонной миграции, вызываемой организованным отдыхом, отчитываются два сообщения. *Йозеф Кенеч* в своей работе вкратце останавливается на положении в области балатонского отдыха в прошлом и затем, используя проводимую с 1957 года регулярную курортную статистику, исследует изменившуюся в настоящее время структуру движения курортного отдыха. Число отдыхающих в течение последних лет увеличилось; в течение

первых трех кварталов 1959 года 232 882 человек отдыхало в течение круглым счетом 2 985 000 дней на Балатоне. Местом организованного отдыха является главным образом южный берег Балатона. Возможности для отдыха зависят во многом от продолжительности работы домов отдыха, которая в домах отдыха, находящихся в ведении предприятий, ограничивается все больше на главный сезон. В сообщении подвергается обсуждению также вопрос организации отдыха для семей, возможности для которого расширяются наряду с увеличением возможностей для раздельного отдыха детей и взрослых. *Имренэ Фенё* — на основании проведенного в 1959 году выборочного обследования — описывает состояние балатонских домов отдыха. Она, с одной стороны, подвергает исследованию структуру зданий и помещений, их оборудование, а с другой, возможности для занятий спортом, купания, а также уровень услуг, оказываемых в домах отдыха. Из обоих сообщений вытекает, что организованный отдых трудящихся является значительным достижением социализма, что, в свою очередь, обязывает органы, в ведении которых находятся дома отдыха, заботиться об их дальнейшем улучшении и развитии.

В сообщении *Миклошнэ Ноздровицки* оценка числа лиц, отдыхающих частным способом, производится на основании показателя жилищной плотности по переписи населения 1949 года. Автор сообщения устанавливает, что жилищный фонд прибалатонских населенных мест в то время представлял возможность для разового приема 20 000 человек. Исходя из этого, число отдыхающих частным образом в течение одного сезона составляет минимум 120 000 человек. Динамику отдыхающих автор анализирует на основании статистических данных о внутренней миграции. Большинство отдыхающих частным образом лиц, — будапештские домашние хозяйки, которые, главным образом в июле, приезжают вместе с детьми отдыхать на Балатон. В том же сообщении, на основании данных о внутренней миграции, дается анализ состава также около 3000 лиц, выезжающих на временное место работы на Балатон в связи с потребностями курортного сезона. *Д-р. Михай Зафир* и *Эндре Шарди* исследуют в своем сообщении прочие отрасли балатонского туризма (гостиницы, пансионы, платный отдых, прочие виды туристских лагерей и т. д.). В этом сообщении они указывают на то обстоятельство, что в период после освобождения в области балатонского туризма произошло перемещение центра тяжести с отдыха торгового характера на организованный отдых. Однако, это в основных чертах положительное организационное изменение создало такую напряженность в отношении гостиниц, которую в условиях роста международного туризма в 1959 году не смогли устранить даже новые отели. Согласно оценке авторов сообщения упомянутые постоянные и прочие жилищные возможности были использованы со стороны 150 000 человек, проведших на отдыхе всего 1 200 000 дней.

Заключительные сообщения подходят к балатонскому туризму с особой точки зрения. *Д-р. Дьердь Ачади*, исходя из данных введенной в 1958 году статистики иностранного туризма, оценивает в своем сообщении, численность посетивших в 1959 году Балатон иностранцев в 32 000 человек, что составляет трехкратный рост по сравнению с 1958 годом. Большинство посещающих Балатон иностранцев прибывает из Чехословакии и Германской Демократической Республики, но помимо них приезжает также значительное число туристов из Польши, Советского Союза и Австрии. Большинство иностранцев, — аналогично внутреннему туризму — отправляется на курорты южного берега (Шиюфонк, Балатонлелле и т. д.), но многие из них посещают также расположенные на северном берегу Балатонфюред и Тихань. Прилив отдыхающих на Балатон в конце недели исследуется в сообщении *Иштвана Мани Сабо* на основании произведенного в 1959 году учета оборота на дорогах общего пользования и отъезжающих на поездах. В конце недели к озеру прибывает на поездах приблизительно 40—50 000 лиц, а около 20—30% отправляющихся на экскурсию в конце недели приезжает на дорогах общего пользования.

Оборот в конце недели осуществляется главным образом в Шиюфонке, Балатонфюреде, Балатоналмади и Фонёде.

Подводя итоги серии сообщений можно установить, что летнее население в Прибалатонском крае почти в два раза больше зимнего, а в июле, который является главным месяцем сезона, вероятно даже превосходит вышеуказанную численность. В субботу и воскресенье, помимо живущего около Балатона населения, сюда прибывает еще около 150 000 человек. В течение года Балатон посещает круглым счетом 600 000 человек.

POPULATION AND TOURISM IN THE BALATON REGION

Summary

Of the regional population problems those of the Balaton region may command serious and country-wide interest both from the theoretical and practical points of view. The development possibilities of the Balaton shore depend, first of all, on the natural conditions of Central-Europe's biggest lake which make the development of tourism in that region possible. Tourism round the Balaton, on the other hand, influences the increase of population and the changes in the social and economic pattern of the population. Such changes are just as noteworthy as the rather keen migration processes and the considerable differences consequently arising between the Winter and Summer population figures.

To investigate into the above problems the Central Statistical Office has undertaken several surveys recently. It is on these grounds that our series of publications tries to estimate the population and full tourist traffic of the Balaton region.

In the first publication *Dr. András Klingner* gives an account of the development and changes in its composition based on census data, including those of the preliminary data to the 1960 census. He points out that the population figure has more than doubled over the last 60 years and today surpasses the 100 000 mark. (In the same period the population of the country has grown 1,5 fold and that of the two adjoining districts has registered a decline.) Compared to 1949 the population increase amounts to 21 p. c., of the 18 000 actual increase 11 000 is a migration surplus. Together with the numerical population increase, mainly as a result of tourism around the Balaton, the occupational composition of the population has also undergone changes. Whereas the number of the agricultural population has remained unchanged, its proportion has registered a decline with the number and proportion of those engaged in industry, trade and services, etc. having gone up.

The following publications account of the volume and composition of the Summer population resp. tourism around the Balaton. Two publications account of the most intensive seasonal migration round the Balaton, i. e. organised recreation. *József Kepces* gives a short analysis of the past development of recreation round Lake Balaton and on basis of regular recreation statistics as introduced from 1957 he analyses the structurally changed present pattern of the recreation movement. The number of holiday-makers has been on the increase even in recent years, in the first three quarters of 1959 232 882 persons spent about 2 985 000 days at the Balaton. Organised recreation is to be found mainly on the southern shore of the lake, its capacity being strongly influenced by the period during which the recreation-homes keep open. This period is more and more confined to the main season with recreation-homes run by enterprises. The publication further deals with organised family recreation for which the possibilities are increasing with the facility of separate recreation for grownups and for children still prevailing. *Mrs. Susan Fenyő* gives a spotlight on the state of recreation-homes round Lake Balaton on basis of a sample survey undertaken in 1959. On one hand she analyses the composition of recreation-home buildings and their premises, equipment, and furniture, on the other bathing and sports facilities and the standard of services available in the recreation homes. Both publications reveal that the organised recreation of workers is an important achievement of the socialist system which should give the bodies running such holiday homes an incentive for further development and for raising the level.

In a publication by *Mrs. Sylvia Nozdroviczky* we find estimates as to the number of holiday-makers based on housing density-indicators of the 1949 population census and finds that then the housing capacity of villages near the Balaton made it possible for over 20 000 holiday-makers to find accommodation. On grounds of these data the author

puts the number of people having holidays in private homes at minimum 120 000 over one season. The publication proceeds to analyse the holiday turnover on basis of internal migration statistics. The bulk of people spending their holidays at private places are Budapest women engaged in their own households who choose mainly July to go to the Balaton with their children for Summer holidays. The author uses also the data of migration statistics for analysing the composition of about 3000 seasonal workers. *Dr. Mihály Zafir* and *Endre Sárdi* examine in their publication the other branches of Balaton tourism (hotels, boarding houses, the paying guest system, organised camping, other camps and hostels). In their article it is pointed out that in the structure of tourism the momentum has shifted from the commercial forms of catering to organised recreation after the Liberation. This structural change, though fundamentally desirable, has resulted in a scarcity in hotel accommodation that could not be overcome even by the erection of the new Motels. Authors estimate the number of holiday-makers having availed themselves of the permanent and emergency accommodations mentioned at 144 000, accounting for a total number of 1 200 000 days spent.

The concluding publications deal with special aspects of Balaton tourism. *Dr. György Acsádi's* article puts the number of foreigners having visited the Balaton in 1959 at 32 000, basing his estimate on national tourist statistics introduced in 1958, and this is about three-fold the 1958 figure. The visitors come mainly from Czechoslovakia and the German Democratic Republic but there are a number from Poland, the Soviet Union and Austria too. The majority of foreigners, like the Hungarians, chiefly visit the resorts on the southern shore (Siófok, Balatonlelle) but Balatonfüred and Tihany at the northern shore are also much frequented. The week-end traffic of Lake Balaton is analysed in *István Mányi Szabó's* publication on basis of the 1959 passenger counting on road and rail. The number of week-end visitors is about 40—50 000, of which 20 to 30 p. c. visit the Lake by road vehicles. Resorts to which week-end traffic is mainly directed are Siófok, Balatonfüred and Fonyód.

Summing up the data in the publications we can say that the Summer population around the Balaton is about the double of the Winter figure presumably even surpassing it in July, the peak season. Over the week-ends the 100 000 figure of permanent inhabitants increases by another 150 000. The Lake is visited annually by about 600 000 people in all.

A HALVASZÜLETÉSEKRŐL

SALAMON LAJOS

Már előljáróban meg kell jegyeznünk, hogy a *halvaszületés* fogalma s ennek folytán anyakönyvi és népmozgalmi statisztikai gyakorlata még a civilizált országokban sem egységes. A fogalomkör két, egymástól teljesen különböző módon is szűkíthető, ill. bővíthető, s az egyes országok gyakorlatában a változatok széles skálájával találkozhatunk. Egyfelől ugyanis annak kritériuma, hogy a magzati élet mely szakaszától (hányadik hónaptól, ill. milyen súlytól vagy hosszúságtól) tekintjük a magzati halált már nem vetélsnek, hanem halvaszületésnek, másfelől pedig annak törvényes gyakorlata, hogy a tulajdonképpen elveszületett, de még a bejelentés előtt meghalt újszülöttet miként anyakönyvezik: a kör szűkítésének, ill. bővítésének számos lehetőségét nyújtja.

A külföldi országok gyakorlatával itt nem kívánunk részletesebben foglalkozni. Hazánkban általában a legalább 7 hónapos magzati lét után holtan — azaz az életműködés minden jele nélkül — világrajött (ill. világrahozott) magzatot tekintjük halvaszületettnek; természetesen akkor is, ha a halál éppen a szülés közben következett be. Ez a gyakorlat tehát azon országokéval szemben, amelyekben a kritikus időszak hét hónapnál rövidebb, a kör *szűkítését* jelenti; nemkülönben az a körülmény is, hogy nálunk mindazok, akik megszületésük után bármily rövid ideig — akár pillanatokig is — az életnek

puts the number of people having holidays in private homes at minimum 120 000 over one season. The publication proceeds to analyse the holiday turnover on basis of internal migration statistics. The bulk of people spending their holidays at private places are Budapest women engaged in their own households who choose mainly July to go to the Balaton with their children for Summer holidays. The author uses also the data of migration statistics for analysing the composition of about 3000 seasonal workers. *Dr. Mihály Zafir* and *Endre Sárdi* examine in their publication the other branches of Balaton tourism (hotels, boarding houses, the paying guest system, organised camping, other camps and hostels). In their article it is pointed out that in the structure of tourism the momentum has shifted from the commercial forms of catering to organised recreation after the Liberation. This structural change, though fundamentally desirable, has resulted in a scarcity in hotel accommodation that could not be overcome even by the erection of the new Motels. Authors estimate the number of holiday-makers having availed themselves of the permanent and emergency accommodations mentioned at 144 000, accounting for a total number of 1 200 000 days spent.

The concluding publications deal with special aspects of Balaton tourism. *Dr. György Acsádi's* article puts the number of foreigners having visited the Balaton in 1959 at 32 000, basing his estimate on national tourist statistics introduced in 1958, and this is about three-fold the 1958 figure. The visitors come mainly from Czechoslovakia and the German Democratic Republic but there are a number from Poland, the Soviet Union and Austria too. The majority of foreigners, like the Hungarians, chiefly visit the resorts on the southern shore (Siófok, Balatonlelle) but Balatonfüred and Tihany at the northern shore are also much frequented. The week-end traffic of Lake Balaton is analysed in *István Mányi Szabó's* publication on basis of the 1959 passenger counting on road and rail. The number of week-end visitors is about 40—50 000, of which 20 to 30 p. c. visit the Lake by road vehicles. Resorts to which week-end traffic is mainly directed are Siófok, Balatonfüred and Fonyód.

Summing up the data in the publications we can say that the Summer population around the Balaton is about the double of the Winter figure presumably even surpassing it in July, the peak season. Over the week-ends the 100 000 figure of permanent inhabitants increases by another 150 000. The Lake is visited annually by about 600 000 people in all.

A HALVASZÜLETÉSEKRŐL

SALAMON LAJOS

Már előljáróban meg kell jegyeznünk, hogy a *halvaszületés* fogalma s ennek folytán anyakönyvi és népmozgalmi statisztikai gyakorlata még a civilizált országokban sem egységes. A fogalomkör két, egymástól teljesen különböző módon is szűkíthető, ill. bővíthető, s az egyes országok gyakorlatában a változatok széles skálájával találkozhatunk. Egyfelől ugyanis annak kritériuma, hogy a magzati élet mely szakaszától (hányadik hónaptól, ill. milyen súlytól vagy hosszúságtól) tekintjük a magzati halált már nem vetélesnek, hanem halvaszületésnek, másfelől pedig annak törvényes gyakorlata, hogy a tulajdonképpen élveszületett, de még a bejelentés előtt meghalt újszülöttet miként anyakönyvezzük: a kör szűkítésének, ill. bővítésének számos lehetőségét nyújtja.

A külföldi országok gyakorlatával itt nem kívánunk részletesebben foglalkozni. Hazánkban általában a legalább 7 hónapos magzati lét után holtan — azaz az életműködés minden jele nélkül — világrajött (ill. világrahozott) magzatot tekintjük halvaszületettnek; természetesen akkor is, ha a halál éppen a szülés közben következett be. Ez a gyakorlat tehát azon országokéval szemben, amelyekben a kritikus időszak hét hónapnál rövidebb, a kör *szűkítését* jelenti; nemkülönben az a körülmény is, hogy nálunk mindazok, akik megszületésük után bármily rövid ideig — akár pillanatokig is — az életnek

valamely jelét adták, *élveszülöttnek* tekintendők. Hosszú időnek kellett azonban elmúlnia, amíg ez a korábban is érvényes elv teljes egészében átment a gyakorlatba. Különösen faluhelyen, és főképp a századforduló előtti időkben, de még századunk első két évtizedében is sokhelyütt szegyenek tekintette a nép a halvaszülést, s ezért az ilyen esetet titkolni igyekezett. Ennek folytán a régebbi halvaszülések egy része vagy sehogyan, vagy élveszülésként jelentkezik a statisztikában. Mindkét eljárás a halvaszülések tényleges számának kisebbitését eredményezte. Ennek előrebocsátásával közöljük 1. sz. táblánkat.¹

1. A halvaszületési arányszám alakulása 1881—1958*

Динамика мертворождаемости в 1881—1958 гг.
Stillbirth Rates, 1881—1958

	1881— 1899	1900— 1918	1920— 1929	1930— 1939	1940— 1949	1950— 1958
	évek átlaga					
1. 100 összes szülött közül halvaszülött	2,03	2,00	2,72	2,80	2,43	1,69

* 1918-ig a (Horvát-Szlavónia nélküli) régi országterület; 1920-tól a mai terület.

1. Мертворожденные на 100 всех рожденных.

1. Stillborn per 100 total born.

Az elmondottakkal magyarázható, hogy a régi, első világháború előtti és alatti — sőt jórészt még a múlt századbéli — nagy kiterjedésű, s a korszak és terület adottságai folytán egészében a két világháború közöttinél jóval kevésbé városiasodott és civilizálódott országban a halvaszületési arány — a statisztikai adatok szerint — jelentősen alacsonyabb volt, mint a 20-as, 30-as és 40-es években.

A táblán látható sorban a 20-as évek adata az első, amelyet lényegében már valóságosnak fogadhatunk el, ámbar kisebb arányú eltitkolások még itt is lehettek. Errre látszik mutatni a 30-as évek magasabb — tehát kedvezőtlenebb — arányszáma, bár ennek magyarázatát a 30-as éveknek a hazai lakosságot is sújtó, sőt jelentős hányadát elnyomórító gazdasági válságában is megtalálhatjuk. A 40-es években — még az ezalatt lezajlott világháború ellenére is — javulás mutatkozik; de az első igazán nagyarányú csökkenést csak az 50-es évek hozták meg. A 40-es évek bár csökkenő tendenciájú, de még igen erős hullámmzást mutató szakasza után, 1950-ben értük el a hazai népmozgalmi statisztika történetében — valóságosnak elfogadható — addig legalacsonyabb szintet; s ami ennél is fontosabb: ettől kezdve minden növekedés nélkül, *évről évre tovább csökkent* a halvaszületési arányszám.

A lényegében már évtizedek óta mutatkozó csökkenés okairól később még szólunk. Itt egyelőre az 50-es évek részletezett adatsorát mutatjuk be (2. tábla).

2. A halvaszületési arányszám alakulása az 1950-es években

Динамика мертворождаемости в пятидесятых годах
Stillbirth Rates in the Fifties

Év	100 összes szülött közül halvaszülött	Év	100 összes szülött közül halvaszülött	Év	100 összes szülött közül halvaszülött
1950	2,08	1953	1,67	1956	1,55
1951	1,91	1954	1,62	1957	1,48
1952	1,84	1955	1,61	1958	1,39

Az adatok alakulása *a két nem szerint* külön is érdekes. Figyelemre méltó jelenség, hogy a hitelesnek elfogadható négy évtizednyi szakaszban a fiúk halvaszületési arányszáma folytonosan nagyobb mértékben javult — illetve a némi rosszabbodást mutató harmincas években kisebb arányban romlott —, mint a leányoké.

¹ Az 1919-es — már az előző évről átnyúlóan is — forradalmakkal és ellenforradalmakkal, belső és külső harci cselekményekkel s állandó határváltozásokkal teljes esztendő adatait e táblában mellőztük.

3. A fiúk és leányok halvaszületési arányszámának alakulása, 1920—1958

*Динамика мертворождаемости мальчиков в девочек в 1920—1958 гг.**Stillbirth Rates of Males and Females, 1920—1958*

Évek átlaga	100 összes		Index	
	fiú	leány	(1920—1929 = 100)	
	szülött	közül	Fiú	Leány
	halvaszületett		(3)	(4)
	(1)	(2)		
1920—1929	2,95	2,47	100	100
1930—1939	3,02	2,57	102	104
1940—1949	2,59	2,25	88	91
1950—1958	1,77	1,60	60	65

Горизонтальная графа : Мертворожденные на 100 всех рожденных (1) мальчиков, (2) девочек; (3) мальчики, (4) девочки.

Heading : Stillborn per 100 total born (1) males, (2) females; (3) males, (4) females.

A fiúk 40%-os arányszámjavulásának tehát a leányoknál csak 35% felel meg az idősorban, így a két nem halvaszületési arányszámai folyton közelebb kerülnek egymáshoz. Bizonyos többlet azonban állandóan mutatkozik a fiúk terhére.²

4. Halvaszületések nemek szerint, 1881—1958*

*Мертворождения по полу в 1881—1958 гг.**Stillbirths by Sex, 1881—1958*

Időszak	A halvaszületett		100 halvaszületett leányra jut fiú (3)
	fiúk	leányok	
	száma	(2)	
	(1)		
1881—1918**	268 006	208 629	128,5
1920—1929	36 836	28 814	127,8
1930—1939	31 059	24 749	125,5
1940—1949	22 741	18 394	123,6
1950—1958	16 158	13 613	118,7

* Lásd az 1. táblára vonatkozó jegyzeteket.

** A teljesebb kép bemutatása kedvéért az erre az időszakra vonatkozó adatokat is közöljük e táblán. A korábban elmondottak ellenére sincs ugyanis semmi okunk — e korszakra vonatkozóan sem — a halvaszülettek *nemi arányának* korrektségében kételkednünk. A feltételezett eltagadások (elhallgatások) ugyanis a két nem között nyilván arányosan oszlottak meg.

Горизонтальная графа : Число мертворожденных (1) мальчиков; (2) девочек; (3) мальчики на 100 мертворожденных девочек.

Heading : Number of stillborn (1) males; (2) females; (3) males per 100 stillborn females*

A 4. tábláról leolvasható jelenség (ill. tendencia) okainak vizsgálatát egybekapcsolhatjuk magának a fő-jelenségnek, a halvaszületési arányszám hosszú idő óta tapasztalható esése okainak megvizsgálásával. Mindkét jelenségre részben magyarázatot kapunk, ha a halvaszületési arányszámot — fiú—leány bontásban is — az anyák korával kombinálva tesszük vizsgálat tárgyává. Magától értődő okként kell egyébként megemlítenünk az egészségügyi és szociális ellátottság, valamint a kulturális és gazdasági színvonal hosszú idő óta tartó javulását. (E kérdésekről később részletesebben is szólnunk.) Mindez azonban semmiképp sem magyarázza meg a fiú—leány-aránynak a 4. sz. táblán bemutatott, igen határozott tendenciájú alakulását.

² Az *élveszületettek* esetében is fiútöbblet mutatkozik. Erről a kérdéstről e folyóirat 1959. évi 4. számában (520—529. old.) már bővebben írtunk. Ugyanitt a fiú-halvaszületéseknek a leányokéhoz viszonyított többletét és ennek okait is érintjük (1), (2). — A halvaszületettek *fiú-aránya* jelentősen magasabb az élveszülettekénél; bár hosszú évtizedek óta mindkét oldalról (élve, halva) bizonyos *közeledés* mutatkozik az arányszámokban. Azonban az élveszületettek esetében ez a lassú növekedésre valló irányzat korántsem oly határozott, mint a halvaszületettekénél kétségtelenül megfigyelhető *fojgó* tendencia.

5. A halvaszületési arányszám alakulása az anya kora szerint, 1953—1958
 Динамика мертворождаемости по возрасту матери в 1953—1958 гг.
 Stillbirth Rates by Mother's Age. 1953—1958

Az anya életkora	100 összes szülött közül halvaszületett					
	1953	1954	1955	1956	1957	1958
17 éven aluli	1,73	1,41	1,48	1,76	1,25	1,71
17—24 éves	1,39	1,31	1,35	1,29	1,18	1,06
25—29 éves	1,50	1,48	1,44	1,40	1,43	1,36
30—34 éves	1,88	1,79	1,79	1,86	1,76	1,73
35—39 éves	2,59	2,65	2,35	2,23	2,48	2,44
40 éves és idősebb	3,37	3,74	4,01	3,80	3,77	3,99
Összesen*	1,67	1,62	1,61	1,55	1,48	1,39

* A jelentéktelen számú ismeretlen korúval együtt.

Az 5. sz. tábla oszlopai az adatok rendkívül jellegzetes alakulását mutatják. Kivétel nélkül minden évben a kezdő sor (a legfiatalabb, azaz a 17 éven aluli anyák) bizonyos, az átlagtól nem túlságosan eltérő értékét az oszlop *legalacsonyabb* arányszáma követi, majd innen lefelé, azaz az anyai korok növekedésének irányába haladva, az arányszám *folytónos emelkedésével* találkozzunk. A növekedés oly radikális, hogy a 40 évet betöltött anyák esetében az arányszám átlagosan háromszorosát teszi a legalacsonyabb értéknek; sőt az ennél idősebb anyák adatainak tovább-bontása esetén sokkal többszörös értékekkel is találkozunk.³

Mínt hogy továbbá a születések (ill. szülek) súlypontja már évtizedek óta eltolódóban van Magyarországon a fiatalabb korú anyák irányába, a szülő nők kor-struktúrájának ily módon megváltozása a halvaszületési arányszám csökkenésére is gyakorolt bizonyos hatást. Ugyanakkor magával hozta azt is, hogy a halvaszületettek esetében a fiú—leány-arány közelebb került egymáshoz.

E két jelenség közül vizsgáljuk meg előbb, hogy a halvaszületési arányszámoknak — például — az utolsó negyedszázadban (1933—1958) bekövetkezett javulását milyen mértékben segítette elő a szülő nők koralkatának változása (a fiatalodás), és milyen mértékben az egyéb okok. Az e célból elvégzett standard-számítás a következőket mutatja:

6. A nyers és standard halvaszületési arányszám, 1933/1958

Общий и стандартизованный коэффициент мертворождаемости в 1933/1958 гг.
 Crude and Standardized Stillbirth Rates, 1933/1958

Megnevezés	1933	1958
1. Nyers halvaszületési arányszám	2,84	1,39
2. A szülő nők 1933. évi kormegoszlása alapján standardizált arányszám	.	1,54

1. Общий коэффициент мертворождаемости. 2. Стандартизованный коэффициент на основании возрастного состава рожениц 1933 г.

1. Crude stillbirth rates. 2. Standardized rate on the basis of the 1933 age structure of childbearing women.

Az adatok tehát arra vallanak, hogy a 25 év leforgása alatti 1,45-nyi — tehát az eredeti arányszám több mint felét kitevő — csökkenésből 0,15 (erős 10%) esik a szülő nők korösszetételének megváltozására, míg a többi, 1,30, azaz csaknem 90%: egyéb (egészségügyi, szociális stb.) okokra.

Ez utóbb említett okok hatását később még külön is vizsgálni fogjuk, most azonban térjünk vissza a halvaszületettek fiú—leány-arányának az anya korával is kapcsolt vizsgálatára.

³ Eszerint a halvaszületési arányszám szempontjából a 17—24 éves anyák vannak a legelőnyösebb korban. Ehhez azonban az is hozzájárul, hogy — ugyancsak a halvaszületési arány tekintetében — legkedvezőbb *másodszülések* jelentős hányada éppen az ilyen korú anyáktól származik.

7. A 100 halvaszülött leányra jutó halvaszülött fiúk száma az anya korcsoportja szerint, 1953—1958

Мертворожденные мальчики на 100 мертворожденных девочек по возрастной группе матери в 1953—1958 гг.

Stillborn Males per 100 Stillborn Females According to the Mother's Age Group, 1953—1958

Az anya korcsoportja	100 halvaszülött leányra jut halvaszülött fiú					
	1953	1954	1955	1956	1957	1958
25 éven aluli	104,3	103,1	105,6	109,3	119,9	121,2
25—34 éves	112,1	115,8	117,2	115,2	103,7	130,1
35 éves és idősebb	117,7	133,1	128,2	128,5	120,1	134,8
Összesen*	110,3	114,1	114,6	115,1	112,7	127,3

* A jelentéktelen számú ismeretlen korúval együtt.

A több más vonatkozásban is rendkívüli „demográfiai viselkedést” mutató 1957. év kivételével igen határozottan mutatkozik az a jelenség, hogy az anya korának növekedésével párhuzamosan nő a halvaszületési *fiútöbblet*.⁴ Minthogy pedig, mint említettük, a súlypont épp a fiatalabb szülő nők irányába tolódott el: az évtizedek során, ami alatt ez a jelenség folyamatosan végbement, a fiútöbbletnek szükségképpen csökkennie kellett, ami viszont a fiú—leány-arányt közelebb hozta egymáshoz. Miként a 4. sz. táblán ez igen szabályos lépcsőzetességgel mutatkozik is.⁵

*

A halvaszülöttek nemek szerinti megoszlása a halvaszületés oka szerint is jellemző. E cikk keretében a halvaszületések részletezett okaival egyébként nem kívánunk foglalkozni, minthogy ez ideig csak két évről (1957—58) állanak ilyen adatok a Statisztikai Hivataltól rendelkezésre. Ily rövid időszak adatai pedig, tekintettel a halvaszületések viszonylag kis számára, másfelől viszont az okok sokaságára, nemigen alkalmasak következtetések levonására. Csupán annyit említünk meg, hogy a nemzetközi nomenklatúra szerint 10 csoportba foglalt (egyébként hatvannál is több) halvaszületési ok közül az említett két év egybefoglalt adatai között csak egyetlen olyan csoport van (Y 38, a *magzat veleszületett fejlődési hibája*), amelyben a leányok száma és megoszlási aránya magasabb a fiúknál. (A fiúk 10,7%-os arányával szemben a leányoké 17,1% ebben a csoportban. A 100 leányra jutó fiúk száma itt alig éri el a 75-öt, míg a többi halvaszületési ok együttes átlagában ez a mutatószám 128,5.)

*

A halvaszülötteknek az összes szülöttekhez viszonyított aránya hasonló tendenciát mutat az anya *szüleiének sorrendszáma* szerint (8. tábla), mint az anya kora szerint (5. tábla).

8. A halvaszületési arányszám alakulása az anya összes szüleiének sorrendszáma szerint, 1953—1958

Динамика мертворождаемости по полному родовому порядку матери в 1953—1958 гг.

Stillbirth Rates by Mother's Total Birth Order, 1953—1958

Az anya összes szüleiének sorrendszáma	100 összes szülött közül halvaszülött					
	1953	1954	1955	1956	1957	1958
1. szülött	1,8	1,7	1,7	1,7	1,5	1,4
2. szülött	1,4	1,3	1,2	1,2	1,2	1,0
3. szülött	1,5	1,7	1,6	1,4	1,5	1,5
I—3. szülött	1,6	1,5	1,5	1,5	1,4	1,3
4. és további szülött*	2,0	2,1	2,1	1,9	2,0	2,1
Összesen	1,7	1,6	1,6	1,6	1,5	1,4

* A jelentéktelen tételt képező ismeretlen sorrendszámúakkal együtt.

⁴ Az anyák korának összevontabb (30 éven alul, ill. felül történő) csoportosítása esetén 1957-re is fennáll az említett jelenség.

⁵ A halvaszülöttek viszonylag kis száma, másrészt pedig a fiú—leány-arány mindenkori ingadozása folytán ez a jelenség nem minden egyes évre, hanem csak az egymást követő nagyobb időszakokra jellemző. (L. 4., ill. 7. sz. táblát.)

Évről-évre az mutatkozik, hogy a *halva elsőszülötteknek* az összes elsőszülöttekből számított aránya — 0,1%-nál nem nagyobb eltéréssel — megegyezik az évi átlaggal, vagyis az összes halvaszülötteknek az összes szülöttek számához viszonyított megoszlási arányával. Ugyanilyen szabályossággal mutatkozik minden évben, hogy a *másodszülöttek* képviselik a *legalacsonyabb* értéket, innen kezdve pedig — a szülési sorrendszám növekedésével párhuzamosan — nő a *halvaszületési arányszám*. Ez a jelenség — természetesen is — összhangban van a halvaszületési aránynak az anya korával kapcsolt, az 5. sz. táblán bemutatott alakulásával; bár az emelkedés üteme a sorrendszám növekedésével korántsem oly radikális, mint az anya életkorának növekedésével. (Mint határozottan mutatkozó szabályszerűséget megemlíjtük még, hogyha az összes szülötteket két kategóriára tagoljuk csupán, akkor az 1—3. szülöttek — összevont — arányszáma mindig alacsonyabb, a 4. és ennél nagyobb sorrendszámúaké pedig minden évben jóval magasabb az évi átlagnál. E jelenségre a 13. táblával kapcsolatban még visszatérünk.)

*

A halvaszületési arány igen érzékeny különbséget mutat akkor is, ha a születéseket a *házasságból*, ill. a *házasságon kívül* történt esetek szerint határozzuk el.

9. *Házasságból, ill. házasságon kívüli 1000 újszülött közül halvaszülött, 1921, 1931, 1941 és 1951—1958*

Мертворожденные на 1000 брачных и внебрачных новорожденных в 1921, 1931, 1941 и 1951—1958 гг.

Stillborn per 1000 Nuptial and Extra-Nuptial New-Born, 1921, 1931, 1941 and 1951—1958

Év	Házasságból (1)	Házasságon kívül (2)	(2) : (1) · 100
1921	23,9	38,7	162
1931	26,9	39,3	146
1941	23,9	33,5	140
1951	18,7	23,8	127
1952	17,9	24,2	135
1953	16,3	20,4	125
1954	15,9	19,2	121
1955	15,6	22,7	145
1956	15,3	18,6	122
1957	14,4	20,3	141
1958	13,6	19,5	143

Горизонтальная графа: (1) Брачные; (2) внебрачные.

Heading: (1) In wedlock; (2) out of wedlock.

A 9. tábla tanúsága szerint tehát — a bemutatott években — 21—62%-os többletet jeleznek az arányszámok a házasságon kívül halvaszületettek terhére. Az ötvenes években ugyan általában alacsonyabbak ezek a számok, mint régebben, de eléggé ingadozóak és még mindig nagyon magasak.⁶ E jelenség okát mindenekelőtt ama körülmény velejáróinak tulajdoníthatjuk, hogy a házasságban szülő nők társadalmi és gazdasági biztonságérzete általában szilárdabb, mint a házasságon kívül szülő nőké. Ez utóbbiak sokszor még titkolják is állapotukat (amíg csak lehetséges), így az is valószínűnek látszik, hogy pl. terhes-tanácsadásra kevésbé járnak el, és általában a társadalombiztosítás — egyébként megillető — szolgáltatásait kisebb arányban veszik igénybe, mint a házasságban élő terhes nők. A minden tekintetben teljes jogegyenlőséget biztosító törvény ugyanis a társadalom egy részének mentalitá-

⁶ A házasságon kívül szülő nők *életkorviszonyai* meglehetősen eltérnek a házasság szülőnő-kétől. A halvaszületési arányszámot — mint láttuk — ez a körülmény is befolyásolja; azonban a kor-struktúra eltérése ebben az esetben olyan természetű, hogy annak a halvaszületési hányados szempontjából kedvező ill. kedvezőtlen momentumai nagyjából kiegyenlítik egymást.

sát e téren még mind ez ideig nem tudta kellőképp megváltoztatni. Ezenkívül az sem kétséges, hogy gazdasági vonatkozásban sem biztosíthatta azt a nagyobb anyagi függetlenséget, ami a házasságban élő nőkre még napjainkban is jellemzőbb, mint a házasságon kívül szülő nők tekintetében.

*

Érdekes a halvaszületési arányszám alakulása *évszakok* szerint is. 10. sz. táblánkon bemutatjuk az utóbbi 6 év ilyen módon csoportosított adatait:

10. A halvaszületési arányszám évszakok (évnegyedek) szerint, 1953—1958

Мертворождаемость по временам года (триместрам) в 1953—1958 гг.

Stillbirth Rates by Seasons (Quarters), 1953—1958

Hónap, ill. évszak	100 összes szülött közül halvaszülött					
	1953	1954	1955	1956	1957	1958
1. I—III.: tél (tavasz eleje)	2,0	1,8	1,8	1,7	1,7	1,5
2. IV—VI.: tavasz (nyár eleje)	1,7	1,6	1,6	1,6	1,5	1,5
3. VII—IX.: nyár (ősz eleje)	1,4	1,4	1,4	1,5	1,3	1,2
4. X—XII.: ősz (tél eleje)	1,7	1,6	1,6	1,5	1,4	1,5
5. I—XII. együtt	1,7	1,6	1,6	1,6	1,5	1,4

Вертикальная графа: Месяцы т. е. времена года: 1. I—III: зима (начало весны); 2. IV—VI: весна (начало лета); 3. VII—IX: лето (начало осени); 4. X—XII: осень (начало зимы); 5. I—XII: вместе.

Lateral text: Months resp. seasons: 1. I—III: winter (early spring); 2. IV—VI: spring (early summer); 3. VII—IX: summer (early autumn); 4. X—XII: autumn (early winter); 5. I—XII: together.

Az adatok meglepő egyezéssel mutatják a *nyári legalacsonyabb*, ill. a téli (első évnegyedbeli) legmagasabb értékeket. A másik két évnegyed (évszak) adatai egymással, valamint az évi átlaggal is szinte pontosan megegyezően, a téli és nyári időszak értékei között foglalnak helyet. (Illetőleg 1958-ban a téli — legmagasabb — értékkel mutatnak egyezést.)

A halvaszületési arány és az évszakok között elég határozottan mutatkozó összefüggés okára biztos magyarázatot nem tudunk adni. *Pasamanick* és szerzőtársai (3) a *téli legkedvezőtlenebb* arányszámokat egyfelől annak tulajdonítják, hogy a magzat fejlődése szempontjából legdöntőbb *harmadik* terhességi hónapban — amely tehát téli szülés esetén *nyárra esik* — az évad folytán hiányosabb az anya *protein*-felvétele. Emellett a nyomasztó nyári hőségnek, pontosabban e két ok egyikének, avagy a kettő együttes hatásának tulajdonítják a kedvezőtlen téli arányszámokat. (Szerintük a magzat szellemi defektusaira, továbbá a szülési komplikációkra és általában a *perinatális* megbetegedésekre és halandóságára is hatással vannak a fenti okok.)

*

Határozott alakulást, ill. eltérést mutat a halvaszületési arányszám aszerint is, hogy *intézetben* (kórház, szülőotthon stb.), vagy pedig *egyéb helyen* (ez esetben rendszerint az anya lakásán) történt-e a születés.

11. A halvaszületési arányszám alakulása a szülés helye (intézet — egyéb) szerint, 1953—1958

Динамика мертворождаемости по месту рождения (заведение — другое место) в 1953—1958 гг.

Stillbirth Rates by Place of Birth (Institution — Other Place), 1953—1958

A szülés helye	100 összes szülött közül halvaszülött					
	1953	1954	1955	1956	1957	1958
1. Intézet	1,94	1,90	1,81	1,75	1,67	1,51
2. Egyéb (lakás stb.)	1,25	1,14	1,24	1,16	1,05	1,03
3. Összesen	1,67	1,62	1,61	1,55	1,48	1,39

Вертикальная графа: 1. Заведение; 2. другое место (квартира, и т. д.); 3. всего.

Lateral text: 1. Institution; 2. other place (dwelling etc.); 3. total.

Mint a 11. tábla adatai mutatják, a halvaszületési arányszám az intézeti születések esetében jelentősen magasabb, mint az egyéb esetekben. E határozottan mutatkozó jelenségnek az a magyarázata, hogy hazánkban még csak a fővárosban tekinthető a születéseknek *intézetben* történő lefolyása csaknem kizárólagosnak (azaz közel 100 százalékosnak), míg a vidék számottevő részén még ez utolsó évtizedben is jórészt csak az első, vagy egyéb, eleve *komplikálnak* ígérkező szülések esetében mentek intézetbe a nők. Ennek folytán az intézetekben sokkal nagyobb arányban folynak le komplikált szülések, mint egybűtt, ez pedig — a veszélyesség és így a mortalitás növekedése folytán — magával hozza a halvaszületési arányszámoknak azt a sajátos alakulását, amelyet 11. sz. táblánkon mutattunk be.

Érdekes jelenség, hogy a halvaszülöttek *nemek szerinti megoszlása* is eltérést mutat aszerint, hogy intézetben, vagy egybűtt ment végbe a szülés.

12. A 100 halvaszülött leányra jutó halvaszülött fiúk száma a szülés helye szerint, 1953—1958
 Мертворождения мальчики на 100 мертворожденных девочек по месту рождения в 1953—1958 гг.

Stillborn Males per 100 Stillborn Females According to the Place of Birth, 1953—1958

A szülés helye	100 halvaszülött leányra jut halvaszülött fiú					
	1953	1954	1955	1956	1957	1958
1. Intézet	113,2	116,1	115,0	115,9	113,0	128,6
2. Egyéb (lakás stb.)	103,7	108,8	113,4	112,8	111,3	121,9
3. Összesen	110,3	114,1	114,6	115,1	112,7	127,3

Вертикальная графа: См. табл. 11.

Lateral text: See Table 11.

Mint a 12. tábla adatai mutatják, az ott szereplő hat egymásutáni év mindegyikében az intézetben történt halvaszületések fiútöbblete magasabb az intézetben kívüli születések fiú-arányánál. Ennek a jelenségnek az a magyarázata, hogy — mint már említettük — az intézeti szülések esetében magasabb a *komplikált szülések aránya*, mint az intézeteket igénybe nem vevő szülő nők körében; másfelől pedig — amint erről és ennek okairól e folyóirat előző számában [(2), 521. old.] már szoltunk —, a fiúmagzatok gyakrabban okoznak szülési komplikációt (és ezáltal esetleg önmaguk halálát is), mint a leányok. E kettős ok kapcsolódása idézi elő az adatoknak a 12. sz. táblán látható alakulását.

*

Hogy egyes demográfiai jelenségek alakulásában milyen óriási szerepük van a társadalmi-gazdasági hatóerőknek, azt a halvaszületési arányszámnak az idősrban (1. és 2. tábla) bemutatott folytonos javulásán kívül azon is lemérhetjük, miként változott — sőt fordult — meg néhány évtized alatt az arányszámok *relatív alakulása* a főváros és az ország többi részei között. Szél Tivadar (4) ugyanis az 1920-as évek adatai alapján még így ír: „... Budapestén az idegen születések leszámításával is magasabb a halvaszületési arány, mint ország szerzte. Fel kell tennünk, hogy ezt részben a kedvezőtlen anyagi viszonyok között élő fővárosi gyári munkásnők és házi cselédek, részben pedig a halvaszülöttek bejelentésének a fővárosban pontosabb teljesítése okozzák.” (93. old., kiemelés a szerzőtől.)⁷

Ami a „házi cselédek” illeti, ez a réteg időközben jórészt felszámolódtott. A ma is meglevő háztartási alkalmazottakra, kiváltképpen pedig a számban és arányszámban is jelentősen megnőtt városi és fővárosi munkásrétegre meg éppenséggel nem a „kedvezőtlen anyagi viszonyok” a jellemzőek, amint ez a következőkben bemutatott (13. és 16.) táblákból is valószínűsíthető.

⁷ Az idézett szövegben „az idegen születések leszámításával is” kitévelt azért hangsúlyozza a szerző, mert abban az időben a hazai népmozgalmi statisztikában még nem a *de jure*, hanem a *de facto* elv divott. Ma már — külön említés nélkül — mindig a *de jure* elvet alkalmazzák, azaz a területi feldolgozások nem az esemény helye, hanem az állandó *lakóhely* szerint készülnek, ill. alakítatnak át.

13. A halvaszületési arányszám alakulása jellegzetes települési csoportok szerint, 1953—1958

Динамика мертворождаемости по типичным группам поселений в 1953—1958 гг.

Stillbirth Rates by Typical Settlement Groups, 1953—1958

Az anya lakóhelye	100 összes született közül halvaszületett					1958
	1953	1954	1955	1956	1957	
1. Budapest	1,60	1,45	1,43	1,36	1,54	1,29
2. A többi város	1,60	1,61	1,49	1,54	1,42	1,31
3. Községek	1,71	1,66	1,68	1,59	1,49	1,43
4. Magyarország együtt	1,67	1,62	1,61	1,55	1,48	1,39

Вертикальная графа : 1. Будапешт ; 2. другие города ; 3. села ; 4. Венгрия (вместе).

Lateral text : 1. Budapest ; 2. other towns ; 3. villages ; Hungary (together).

A 13. tábla — a több más vonatkozásban is rendkívüli „demográfiai viselkedést” mutató 1957. évi adatok kivételével — egységesen azt jelzi, hogy a fővárostól a községek csoportjáig haladva *lépcsőzetesen nő* a halvaszületési arány; merész ellentétben a húszas évek (*Szél* által is említett) alakulásával. De ez talán természetes is: megszűnven az ok, megszűnt az okozat is. Pedig „csak” a gazdasági vonatkozású ok szűnt meg; a többi okok, amelyek város—község viszonylatban az arányszámok jellegzetes alakulását okozzák, már épp úgy fennállottak a húszas években, mint napjainkban. Ezek az okok részben a népesség szoros értelemben vett kulturális viszonyaival, részben az általános és speciális egészségügyi viszonyokkal (szülészeti-nőgyógyászati ellátottság stb.), részben pedig a szülő nők egyes demográfiai (kor stb.) viszonyaival és foglalkozás szerinti megoszlási arányaival függenek össze.

A születések (élve-, halva-) száma és aránya s a népesség kulturális vagy iskolázottsági színvonala között *közvellen* megfigyelést nem végezhetünk, mert ilyen feldolgozást csak az 1959. (és 1960.) évre készít majd a Statisztikai Hivatal. Köztudott dolog azonban — s a múltban még fokozottabban ez volt a helyzet —, hogy mennél városiasabb jellegű a vizsgált településcsoport, általában annál magasabb szintű a népesség iskolázottsága is. Ugyanez vonatkozik az egészségügyi, és ezen belül a szülészeti szakellátottságra is. Mindez teljes összhangban is van a 13. tábláról leolvasható jelenséggel.

Arról közvetlen adattal is rendelkezünk, hogy a jellegzetesebb településcsoportok szerint a szülő nők milyen hányada szült intézetben, ill. intézetben kívül (vagyis ez esetben általában otthon). Sajnos, az utóbbi években ez a feldolgozás csak *Budapest—vidék* bontásban készült, de korábról (így 1953-ról) megvan részletesebben is. Eszerint 1958-ban a *Budapest*en lakó szülő nőknek csupán 1,1%-a szült otthon (azaz nem intézetben); míg a vidéki — tehát a többi városbeli és a községekbeli — szülő nőknek még 27,4%-a nem intézetben szült. A „vidék”-et községre és városra felbontó 1953. évi adatokat 14. sz. táblánkon mutatjuk be.

14. Az újszülöttek százalékos megoszlása a szülés helye szerint, településcsoportonként, 1953

Процентное распределение новорожденных по месту рождения и группам поселений в 1953 г.

Percentage Distribution of the New-Born by Place of Birth and Settlement Groups, 1953

A szülés helye	Az anya állandó lakóhelye			
	Budapest (1)	Egyéb városok (2)	Községek (3)	Magyarország (4)
1. Intézet	97,2	80,5	42,6	60,4
2. Egyéb (lakás stb.)	2,8	19,5	57,4	39,6
3. Együtt	100,0	100,0	100,0	100,0

Горизонтальная графа : (1) Будапешт ; (2) другие города ; (3) села ; (4) Венгрия.

Heading : (1) Budapest ; (2) other towns ; (3) villages ; (4) Hungary.

Вертикальная графа : См. табл. 11.

Lateral text : See Table 11.

A 14. tábla adatai azt mutatják, hogy míg 1953-ban a fővárosban 3%-ot sem ért el az intézeten kívül szülők aránya, ugyanekkor a községbeli szülő nőknek még a jóval nagyobb fele tartotta magát távol az intézetektől. Nem vitás, hogy a minden szükséges felszereltséggel ellátott egészségügyi intézményekben (és többnyire nagyobb szaktudással is) lefolytatott szülések — *ceteris paribus* — kisebb mortalitással járnak, mint az egyebütt végbemenő szülési esetek.⁸

A most elmondottak szolgálnak a 13. tábla adatainak az egészségügyi (szülészeti) intézményekkel — nem az ellátottsággal, hanem azok igénybevételeivel — kapcsolatos összefüggések magyarázatául. Vannak azonban, mint említettük, a bemutatott adatok akkénti alakulásának sajátlagos *demográfiai* okai is. Így mindenekelőtt a szülő nők életkora és szüléseik száma. A 8. sz. táblán láthattuk, hogy a szülések sorrendszáma szerinti *összevont* halvaszületési arányszám az 1—3. szülötték esetében mindig az évi átlag *alatti*, míg a 4. és ennél *magasabb* sorrendszámúak esetében évről évre jóval átlag *feletti* értéket mutat. Ha ehhez a tényhez kapcsoljuk a szüléseknek a sorrendiség szerinti *megoszlási* arányszámait *Budapest—község* bontásban (15. tábla), teljesen érthetővé válik, hogy az adatoknak a 13. táblán bemutatott alakulását a községeknek a városokkal (— a városoknak pedig a fővárossal —) szembeni — lépcsőzetesen megnyilvánuló —, a magasabb szülési sorrendátlag irányába ható megoszlási arányszámai is befolyásolják, ill. részben okozzák.⁹

15. Az élveszületések százalékos megoszlása az összevont szülési sorrendszám szerint, jellegzetes település csoportonként, 1955—1958

Процентное распределение живорождений по сокращенному родовому порядку и типичным группам поселений в 1955—1958 гг.

Percentage Distribution of Live Births by Contracted Birth Order and Typical Settlement Groups, 1955—1958

Év	Szülési sorszám	Az anya állandó lakóhelye:			
		Budapest (1)	Egyéb városok (2)	Községek (3)	Magyarország (4)
1955	1—3. szülött	92,6	83,5	79,3	81,9
	4. és további szülött	7,4	16,5	20,7	18,1
	Összes szülött	100,0	100,0	100,0	100,0
1956	1—3. роды	93,0	84,5	80,5	82,7
	4. и дальние роды	7,0	15,5	19,5	17,3
	Всего родов	100,0	100,0	100,0	100,0
1957	1 st to 3 rd deliveries	92,6	86,6	82,7	84,5
	4 th and subsequent deliveries	7,4	13,4	17,3	15,5
	Total deliveries	100,0	100,0	100,0	100,0
1958	1—3. szülött	93,4	87,5	83,9	85,6
	4. és további szülött	6,6	12,5	16,1	14,4
	Összes szülött	100,0	100,0	100,0	100,0

Горизонтальная графа: См. табл. 14.

Heading: See Table 14.

*

Jellegzetes különbségeket mutat a halvaszületési arányszám a népesség — pontosabban a szülő nő, ill. eltartójának — *társadalmi-gazdasági* hovatartozása szerint is. Erre vonatkozó, a korábbi évtizedek egy-egy évét is magába foglaló adatainkat 16. sz. táblánkon mutatjuk be.

⁸ Az intézeten kívül történő szüléseknél sokszor még orvos — esetleg még bába — sincs a helyszínen.

⁹ Ilyen bontásban csak az élveszületési adatok állnak rendelkezésre; a *megoszlási* arányszámok esetében azonban gyakorlatilag teljesen közömbös, hogy az *élve*-, avagy az *összes* születések adataiból történt-e a számítás.

16. Halvaszületési arányszámok a szülő nő, ill. eltartójának társadalmi-gazdasági csoportja szerint, 1921, 1930, 1941 és 1950—1958

Коэффициенты мертворождаемости по социально-экономической группе роженицы или её кормильца в 1921, 1930, 1941 и 1950—1958 гг.

Stillbirth Rates by Socio-Economic Group of the Woman in Childbed or her Breadwinner, 1921, 1930, 1941 and 1950—1958

Társadalmi-gazdasági csoport	100 összes született közül halvaszületött				1956—1958 indexe (1921, 1930 és 1941 átlaga = 100,0)
	1921, 1930, 1941	1950— 1952	1953— 1955	1956— 1958	
	é v e k á t l a g a				
1. Mezőgazdasági önálló és segítő-családtag ¹	2,09	1,88	1,67	1,48	70,8
2. Mezőgazdasági munkás	2,72	2,25	1,75	1,62	59,6
3. Egyéb munkás, ill. fizikai dolgozó ² ..	2,84	1,95	1,63	1,48	52,1
4. Egyéb önálló és segítő-családtag ..	2,62	2,14	1,77	1,58	60,3
5. Szellemi dolgozó ³	2,06	1,58	1,42	1,31	63,6
6. Egyéb és ismeretlen	3,30	2,99	2,66	3,16	.
7. Összesen	2,60	1,95	1,63	1,48	56,9

¹ 1950-től a tsz-tagok is. — ² 1950-től a ktsz-tagok is. — ³ A szellemi dolgozó tsz-tagokkal együtt, de a hasonló ktsz-tagok nélkül.

Вертикальная графа: 1. Крестьянин-единоличник и помогающий член семьи; 2. сельскохозяйственный рабочий; 3. прочий работник т. е. рабочий физического труда; 4. прочий самостоятельный и помогающий член семьи; 5. трудящийся умственного труда; 6. прочий и неизвестный; 7. всего.

Lateral text: 1. Independent agricultural and family helper; 2. agricultural worker; 3. other worker i. e. manual worker; 4. other independent and family helper; 5. intellectual worker; 6. other and unknown; 7. total.

A tábla utolsó sorának („Egyéb és ismeretlen”) *abszolút* számai teljesen jelentéktelenek. A rendkívül magas arányszámokat pedig éppen e csoport speciális — sokszor quasi „társadalmonkívüli” — összetétele magyarázza. További fejtegetéseink a tábla *többi soraira* vonatkoznak csupán.

Mindenekelőtt meg kell állapítanunk, hogy a halvaszületési arányszám örvendetes csökkenése valamennyi társadalmi rétegben, időszakról időszakra zökkenőmentesen mutatkozik. Ugyanekkor az *indexsor* jól szemlélteti az időközi eltolódásokat is. Látható pl., hogy a — nem mezőgazdasági — *munkásság* soraiban mutatkozik a legnagyobb csökkenés (48%-os). Ennek következménye, hogy az 1956—58-as oszlopban az e csoportba tartozó munkások mutatószáma már megegyezik az — egyébként legkisebb (29%-os) csökkenést felmutató — mezőgazdasági önállók adatával. (A felszabadulás előtti évtizedekre utaló első oszlopsor adatai szerint a nem-mezőgazdasági munkások mutatószáma még 36%-kal magasabb volt a mezőgazdasági önállók halvaszületési arányszámánál.)

Égészen érthető és a korábban elmondottakkal is összевágó jelenség, hogy minden korszakban a *szellemi* dolgozók arányszáma a *legalacsonyabb*. Egyúttal azonban az is látszik, mint zsugorodott össze fokról-fokra a felszabadulás előtti időszakban a munkásokéhoz képest mutatózó, akkor még domináns mérvű különbség.

Az egyéb adatok közül talán magyarázatra szorul, miért magasabb minden oszlopban a *nem mezőgazdasági önállók* halvaszületési arányszáma a *mezőgazdasági önállókénál*. Ez a jelenség csakis a *kor-struktúra különbözőségével* magyarázható. Joggal feltehető ugyanis, hogy a mezőgazdasági „önálló” szülő nők — ill. mezőgazdasági önállók eltartottjai és főképp fiatal segítő családtagjai — körében a *szüléskori átlagos életkor* alacsonyabb, mint az egyéb (iparos, kereskedő stb.) önállók rétegében. Az 5. sz. táblán pedig láthattuk, mily nagy jelentősége van az életkornak a halvaszületési arányszám alakulásában.

*

Említést érdemel még a halvaszületettek *súlyának* kérdése is. Súlyuk ugyanis egyrészt az élveszületettétől tér el elég jelentősen (átlagban mintegy 600 grammal kevesebb), másrészt pedig a halvaszületetteken belül is különbség van

a súlyban: nemük, az anya kora, továbbá a szülés helye (intézet — lakás) szerint is. Bővebben azonban itt nem kívánunk e kérdéskörrel foglalkozni, minthogy e folyóirat legutóbbi (1959. évi 4.) számában terjedelmesebb cikk (5) ismerteti az újszülöttek súlyviszonyait, ezen belül a halvaszülöttekét is.

*

Befejezésül a halvaszületési arányszámokról egy — 15 európai ország adatait magában foglaló — idősoros nemzetközi táblát adunk (6). Bővebb kommentárt nem fűzünk e táblához, néhány kérdést azonban érintenünk kell. Egyik ilyen, hogy a magyarországi adatok értékelésekor ennél a táblánál is figyelembe kell venni mindazt, amit az 1920-as éveket *megelőző* hazai halvaszületési adatok és arányszámok értékmegbízhatóságáról írtunk. Másik megjegyzésünk arra a metodikai különbségre utal, hogy a cikkben közölt valamennyi többi — halvaszületési arányszámokat tartalmazó — táblával szemben: a 17. tábla arányszámait *nem megoszlási, hanem intenzitási* viszonyszámok. A többi táblán ugyanis — a hazai gyakorlatnak inkább megfelelően — az *összes* szülött *közül* halvaszülöttek megoszlási arányát mutattuk be, míg a 17. táblán — a nemzetközi szokásnak jobban megfelelően — az 1000 *élveszülöttre* jutó halvaszülöttek intenzitási viszonyszámaival operáltunk. A kétfajta mérőszám közt azonban, éppen a halvaszületések kis aránya miatt, jelentéktelen a különbség.

Végül meg kell említenünk — miként erre a cikk elején is utaltunk —, hogy a halvaszületés fogalma és a születések bejegyzésével kapcsolatos anyakönyvi gyakorlat egyes országokban eltérő. Így különbségek mutatkoznak egyrészt a halvaszületés és a vetélés elhatárolása tekintetében (lásd a táblához fűzött jegyzeteket), másfelől a közvetlenül a szülés után elhaltaknak a halvaszületésekhez, ill. a csecsemőhalálozásokhoz való sorolása tekintetében is.

17. Az 1000 élveszülöttre jutó halvaszülöttek száma egyes európai országokban*
Число мертворожденных на 1000 живорожденных в нескольких европейских странах
Number of Stillborn per 1000 Live-Born in Certain European Countries

Ország ¹	1896—1900 (átlag)	1935	1950	1952	1954
Ausztria ^{a)}	28,1	28,0	22,0	20,3	18,7
Belgium ^{b)}	44,6	32,6	23,4	20,6	18,5
Csehszlovákia ^{c)}	23,7	.	16,4	11,3
Dánia ^{d)}	24,4	25,8	18,8	17,8	19,6
Finnország ^{b)}	26,3	26,4	18,9	19,2	18,0
Franciaország ^{b)}	35,8	34,2	19,6	18,3	17,8
Hollandia ^{e)}	43,4	25,8	19,7	18,5	17,6
Magyarország ^{f)}	22,2	28,6	21,3	18,7	16,5
Német Demokratikus Köztársaság	} 32,0	26,2	24,0	24,0	18,0
Német Szövetségi Köztársaság ^{g)}			22,3	21,4	20,6
Norvégia ^{d)}	24,4	25,0	16,4	15,5	14,6
Olaszország ^{b)}	140,7	34,0	33,2	31,7	30,2
Portugália ^{g)}	45,0	42,6	42,5	41,1
Svájc ^{h)}	35,1	22,3	17,1	15,3	14,5 ²
Svédország ^{a)}	26,0	27,6	20,3	18,6	17,2

* Általában a jelenlegi országterületre számított adatok.

¹ A halvaszületést a vetéléstől elhatároló kritérium: a) legalább 35 cm hosszúság; b) legalább 6 havi terhesség-tartam; c) legalább 400 g súly; d) legalább 28 heti terhesség-tartam; e) 1950 előtt legalább 26 heti, 1950 óta legalább 28 heti terhesség-tartam; f) legalább 7 havi terhesség-tartam; g) az emberi jelleg felismerhetősége; h) legalább 30 cm hosszúság.

² 1955. évi adat.

Примечание: — Note:

Magyarország = Венгрия — Hungary.

Német Demokratikus Köztársaság = Германская Демократическая Республика — German Democratic Republic.

Német Szövetségi Köztársaság = Германская Федеративная Республика — Federal Republic of Germany.

Olaszország = Италия — Italy.

Bár a közvetlen összehasonlítást a sok fogalmi eltérés, továbbá az anya-
könyvezési gyakorlattal kapcsolatos különbségek megnehezítik, mégsem két-
séges, hogy a hazai adatokat az európai középértéknél kedvezőbbnek tekint-
hetjük. A legutóbbi évek javulása pedig, amint ezt pl. cikkünk 2. táblája
mutatja, éppenséggel kiemelkedő.

I R O D A L O M

1. *Lenhossék Mihály*: Az emberi magzatok nemi aránya. *Természettudományi Közöny.* 1924. május—június.
2. *Salamon Lajos*: Az újszülöttek nemi aránya. *Demográfia*, 1959. évi 4. szám.
3. *Pasamanick, B.*; *Dinitz, S.*; *Knobloch, H.*: Geographic and Seasonal Variations in Births. *Public Health Reports* 74. 285—288. p., 1959.
4. *Szél Tivadar*: Egészségügyi statisztika. Budapest, 1930.
5. *Acsádi György*: Az újszülöttek súlyának alakulása az anya korával kapcsolatban. *Demográfia*, 1959. évi 4. szám.
6. *Acsádi György—Klinger András—Szabady Egon*: A világ népessége. Budapest, 1959.
7. Különbféle statisztikai kiadványok és kéziratok feldolgozások.

О МЕРТВОРОЖДЕНИЯХ

Резюме

Коэффициенты мертворождаемости в венгерской статистике можно считать полностью достоверными лишь начиная с 20-ых годов этого столетия. Коэффициенты мертворождаемости за предыдущий период являются искаженными: они меньше, чем это было в действительности.

Начиная с 1930 года коэффициенты мертворождаемости показывают постоянную тенденцию к сильному понижению (см. табл. 1 и 2). В пределах общего понижения улучшение коэффициентов у мальчиков является более благоприятным, чем у девочек; однако, вопреки этому, удельный вес мертворожденных мальчиков продолжает быть в значительной мере большим (см. табл. 3 и 4). Удельный вес мальчиков (по отношению к девочкам) показывает тенденцию к повышению параллельно с повышением возраста матери (см. табл. 7).

Величина коэффициента мертворождаемости увеличивается параллельно с возрастанием возраста матери и повышением порядкового номера рождений. Самым благоприятным с точки зрения коэффициента мертворождаемости является, однако, не самый молодой возраст и не первые роды, а возраст с 17 до 24 лет и вторые роды (см. табл. 5 и 8).

В случаях рождений вне брака коэффициент мертворождаемости является в значительной степени выше, чем это имеет место у замужних женщин (см. табл. 9).

Интересная взаимосвязь наблюдается между коэффициентом мертворождаемости и временами года. Самым низким коэффициент мертворождаемости является в 3 квартале года (лето), а самым высоким в 1 квартале (зима), в то время как два других квартала (времени года) в отношении друг к другу и годовой средней показывают точно совпадающую промежуточную величину (см. табл. 10).

Коэффициент мертворождаемости при рождениях, происходящих в больницах и аналогичных учреждениях является более высоким, чем при рождениях, происходящих на других местах (например, на дому). Это объясняется тем, что в сельских местностях даже в течение последних лет женщины отправлялись в больницы только при первых родах, или если предполагались роды с осложнениями. Это же повышает процент опасности происходящих в больницах родов, а, следовательно, и смертность (см. табл. 11).

Этим объясняется также и то, что в случае группировки населения «де-юре» по месту жительства положение меняется коренным образом: самый низкий коэффициент мертворождаемости наблюдается в столице, а самый высокий в деревне (см. табл. 13).

В случаях мертворождений в медицинских учреждениях (больницы, и т. д.) удельный вес мальчиков является более высоким, чем при мертворождениях в других местах (см. табл. 12).

По общественно-экономическим группам: коэффициент мертворождаемости по сравнению с положением между двумя мировыми войнами в наибольшей пропорции снизился у рабочих (лиц, занятых физическим трудом) (см. табл. 16).

В таблице 17 приводятся коэффициенты мертворождаемости в 15 европейских странах.

ABOUT STILLBIRTHS

Summary

The stillbirth rates of Hungarian statistics can be deemed reliable only since the 20's of this century. The earlier facts are distorted inasmuch as they show figures lower than reality.

As from the 30's the rates have been registering a steady and rather important decline. (Tables 1 and 2.) Within them the improvement for boys is more marked than for girls, nevertheless the rate is still rather higher for boys than for girls. (Tables 3 and 4.) The rate for boys (compared to that of girls) shows an increasing tendency parallel with the mother's age increasing.

The rate of stillbirths registers a growth parallel on one hand with the mother's age, on the other with the mother's birth order. It should be noted, however, that it is the most favourable not for the youngest mothers, bearing their first child, but for mothers between 17—24, bearing their second. (Tables 5 and 8.)

In case of extramatrimonial confinements the rate of stillbirths is much higher than in case of married women. (Table 9.)

An interesting seasonal connection can be established too: It is lowest in the third quarter (summer) and highest in the first (winter), whereas the other two quarters (seasons) show almost concurrent medium values, conforming also to the annual average (Table 10.).

In all years stillbirth-rates are higher when the confinement takes place at a hospital or a maternity home than in case of home births. This can be attributed to the fact that up to recently women in villages have gone to institutions for confinement only in case of their first child or of births involving the risk of some complication. And this increases the rate of risk of confinements at institutions, and thereby also the mortality rate. (Table 11.) It accounts for the fact that if we classify the population by „de jure” domicile the situation is just reversed: the lowest rate of stillbirths can be observed in the capital whereas in villages it is the highest. (Table 13.)

In case of stillbirths in maternity homes (hospitals) the rate for males is higher than in case of stillbirths outside such institutions. (Table 12.)

By socio-economic groups: compared to the situation prevailing between the two World Wars the greatest decline in stillbirths can be registered in connection with workers (physical workers). (Table 16.)

Table 17 shows the rates of 15 European countries.

EGYES SZÜLÉSI SZÖVŐDMÉNYEKKEL KAPCSOLATOS TAPASZTALATOK A NYÍRBÁTORI JÁRÁSBAN*

DR. RÉTHÁTI MIKLÓS

A nyírbátori járási szülőotthonban 1950. augusztus 1. és 1959. augusztus 1. között lefolyt szülési eseményeknél vizsgáltuk a magzati függelék visszamaradásából keletkezett szövődmények arányát. Ismert adatok szerint¹ 1933—1937 között Magyarországon 913 157 szülésből 9352 esetben (1%),

* A nyírbátori járási szülőotthon közleménye. (Járási főorvos: dr. Rajtik Jenő.)

¹ Kovács Ferenc: Gyakorlati és műtéti szülészeti. Debrecen, 1944. 395 p.

По общественно-экономическим группам : коэффициент мертворождаемости по сравнению с положением между двумя мировыми войнами в наибольшей пропорции снизился у рабочих (лиц, занятых физическим трудом) (см. табл. 16).

В таблице 17 приводятся коэффициенты мертворождаемости в 15 европейских странах.

ABOUT STILLBIRTHS

Summary

The stillbirth rates of Hungarian statistics can be deemed reliable only since the 20's of this century. The earlier facts are distorted inasmuch as they show figures lower than reality.

As from the 30's the rates have been registering a steady and rather important decline. (Tables 1 and 2.) Within them the improvement for boys is more marked than for girls, nevertheless the rate is still rather higher for boys than for girls. (Tables 3 and 4.) The rate for boys (compared to that of girls) shows an increasing tendency parallel with the mother's age increasing.

The rate of stillbirths registers a growth parallel on one hand with the mother's age, on the other with the mother's birth order. It should be noted, however, that it is the most favourable not for the youngest mothers, bearing their first child, but for mothers between 17—24, bearing their second. (Tables 5 and 8.)

In case of extramatrimonial confinements the rate of stillbirths is much higher than in case of married women. (Table 9.)

An interesting seasonal connection can be established too : It is lowest in the third quarter (summer) and highest in the first (winter), whereas the other two quarters (seasons) show almost concurrent medium values, conforming also to the annual average (Table 10.).

In all years stillbirth-rates are higher when the confinement takes place at a hospital or a maternity home than in case of home births. This can be attributed to the fact that up to recently women in villages have gone to institutions for confinement only in case of their first child or of births involving the risk of some complication. And this increases the rate of risk of confinements at institutions, and thereby also the mortality rate. (Table 11.) It accounts for the fact that if we classify the population by „de jure” domicile the situation is just reversed : the lowest rate of stillbirths can be observed in the capital whereas in villages it is the highest. (Table 13.)

In case of stillbirths in maternity homes (hospitals) the rate for males is higher than in case of stillbirths outside such institutions. (Table 12.)

By socio-economic groups : compared to the situation prevailing between the two World Wars the greatest decline in stillbirths can be registered in connection with workers (physical workers). (Table 16.)

Table 17 shows the rates of 15 European countries.

EGYES SZÜLÉSI SZÖVŐDMÉNYEKSEL KAPCSOLATOS TAPASZTALATOK A NYÍRBÁTORI JÁRÁSBAN*

DR. RÉTHÁTI MIKLÓS

A nyírbátori járási szülőotthonban 1950. augusztus 1. és 1959. augusztus 1. között lefolyt szülési eseményeknél vizsgáltuk a magzati függelék visszamaradásából keletkezett szövődmények arányát. Ismert adatok szerint¹ 1933—1937 között Magyarországon 913 157 szülésből 9352 esetben (1%),

* A nyírbátori járási szülőotthon közleménye. (Járási főorvos : dr. Rajtik Jenő.)

¹ Kovács Ferenc : Gyakorlati és műtéti szülészet. Debrecen, 1944. 395 p.

ugyanezen időszakban a debreceni női klinikán levezetett 4585 szülésből 67 esetben (1,5%) végeztek kézi lepény-, illetve lepényrész leválasztást. (A 67 esetből 47 lepény- és 20 lepényrész [cotyledo] leválasztás volt.) A járási szülőotthon anyagában 5638 szülőnőnél 113 (2%) kézi lepény- és 69 (1,2%) lepényrész-leválasztás, összesen 182 (3,2%) kézi lepény-, illetve lepényrész leválasztás történt, ami több mint háromszorosa az 1933–1937. évekre vonatkozó országos, és több mint kétszerese a debreceni klinikán ugyanezen időszakban kimutatott arányszámnak.

Az arányszámok között mutatkozó nagyfokú eltérés okait keresve anyagunkat évekre bontottuk:

1. tábla

Év	Szülő nők száma	Kézi lepény- és lepényrész-leválasztás összesen		Ebből	
		szám	%	lepény-leválasztások száma	lepényrész-leválasztások száma
1950 ¹	113	1	0,9	—	1
1951	300	5	1,7	4	1
1952	397	17	4,3	13	4
1953	588	22	3,7	14	8
1954	696	37	5,3	17	20
1955	727	32	4,4	9	23
1956	742	18	2,4	13	5
1957	789	20	2,5	15	5
1958	820	19	2,3	17	2
1959 ²	466	11	2,4	11	—
Összesen	5638	182	3,2	113	69

¹ 1950 augusztus—december.

² 1959 január—július.

Az 1950–1951. évek születési eseményeit elhanyagolva (ugyanis csekély számuk miatt a járás összes szüleiére nem tekinthetők jellemzőknek) azt látjuk, hogy míg az 1952–1955. években 2398 szülőnőnél manuálisan 53 lepényt és 55 lepényrészt kellett eltávolítani (4,5%), addig az 1956–1959. években 2816 szülőnőnél 56 lepény és 12 lepényrész-leválasztás történt (2,4%), ami az előző csoport arányszámához viszonyítva annak valamivel több, mint a fele. Feltevésünk szerint a két csoport között mutatkozó különbség az 1047/1956. sz. minisztertanácsi határozat következménye lehet, amely a terhesség intézetben történő művi megszakítását gyakorlatilag korlátozás nélkül lehetővé tette. Az idézett rendelet megjelenése előtti években nagyobb számban történhetett a terhesség korai szakaszában olyan természetű rejtett beavatkozás, mely veteléshez ugyan nem vezetett, de károsító volta miatt azzal a következménnyel járt, hogy a szülés alkalmával lepény- vagy lepényrész leválasztásra került sor. Ez nem jelenti azt, hogy az engedélyezett terhesség-megszakítások nem fogják hasonló módon növelni a jövőben a fenti szövődményt azoknál a szülőnőknél, akik az interrupciók után még szülésre szánják rá magukat.

2. tábla

	Szülések száma	Lepény- és lepényrész-leválasztások					
		1952–1955	1956–1959	száma	%-a		
		1952–1955	1956–1959	1952–1955	1956–1959		
Megelőzőleg } nem vetélt }	primiparák	832	1076	28	30	3,4	2,8
	multiparák	1255	1416	28	19	2,2	1,3
Megelőzőleg } vetélt }	primiparák	72	61	13	9	18,1	14,8
	multiparák	239	263	39	10	16,3	3,8

További elemzésünk során az adatokat a következőképpen csoportosítottuk: külön-külön összevontuk a primiparákat, a multiparákat, a szülésük előtt vetélt primiparákat, a vetélt és szült multiparákat, valamint az egyes csoportokban előfordult lepény- és lepényrész-leválasztások számát, egyrészt az 1952—1955., másrészt az 1956—1959. évekre vonatkozólag. (L.: 2. tábla.)

Fenti százalékos értékeket a két időszakban összehasonlítva azt látjuk, hogy azoknál, akik már többször szültek, kifejezettebben csökkent a lepény- és lepényrész-leválasztás százalékos aránya (2,2-ről 1,3%-ra). De különösen nagy a különbség a már vetélt és többször szült nőknél, ahol 16,3-ról 3,8%-ra csökkent, feltehetőleg az engedélyezett interrupciók miatt. Azt vártuk, hogy a nem vetélt multiparáknál nagyobb százalékban fog előfordulni a lepény-, vagy lepényrész-leválasztás, mint a nem vetélt primiparáknál. A számadatok ennek az ellenkezőjét mutatják. Ugyanígy az olyan primiparák, akik első szülésük előtt vetéltek, szintén nagyobb százalékban kerültek lepény-, vagy lepényrész-leválasztásra, mint a vetélt multiparák. Ebből arra következtettünk, hogy sok primipara a gondos kikérdezés ellenére sem vallotta be szülése előtti vetélését. Azt is fel lehet azonban tételezni, hogy az olyan nő, aki első szülése előtt vetélt, a lepény-, vagy lepényrész-leválasztásra hajlamosabbá válik, mint az olyan többször szült nő, aki már előzőleg szült és vetélt is. Úgy gondoljuk, hogy különösen fokozhatja a lepény-, vagy lepényrész visszamaradásának szövődményét az illegálisan megindított vetélés a már előzőleg vetélt primiparáknál. Ebből a szempontból is kétségtelenül helyesebb, ha az interrupció engedély alapján, intézetben zajlik le.

Úgy gondoljuk, jogosan tételezhetjük fel járásunk lakosságáról azt, hogy egyszerű voltuk miatt a női termékenység, a családtervezés kérdésével nem foglalkoztak, fogamzásgátló szert, vagy eljárást csak ritkán alkalmaznak, ha pedig a már nem kívánt terhesség mégis bekövetkezett, megkísérlik azt illegálisan megszakíttatni. Ha e kísérlet ellenére a terhesség mégis megmarad, az átlagosnál lényegesen nagyobb százalékban lép fel szülési szövődmény, nevezetesen a lepény és lepényrészek kézi eltávolítása. Feltevésünket minden bizonnyal igazolni fogja a Központi Statisztikai Hivatal most folyó „Termékenységi eset-tanulmány” adatgyűjtésének eredménye.

РЕЗУЛЬТАТЫ НАБЛЮДЕНИЙ ЗА ОТДЕЛЬНЫМИ ВИДАМИ ОСЛОЖНЕНИЙ ПРИ РОДАХ В НИРБАТОРСКОМ РАЙОНЕ

Резюме

На основании изучения девятилетнего архива районного родильного дома автор настоящего сообщения пришел к выводу, что при родах, имевших место в 1952—1955 годах отделение плаценты и частей плаценты искусственным путем производилось значительно чаще, чем в 1956—1959 годах. Данное осложнение происходило наиболее часто у рожениц, имевших аборт до первых родов, ввиду чего причины настоящего осложнения отыскиваются во вредных последствиях искусственного прекращения беременности.

EXPERIENCES ABOUT SOME BIRTH 'COMPLICATIONS IN THE NYIRBÁTOR DISTRICT

Summary

Having studied the records of the district maternity home author has found that in case of births between 1952—1955 the manual separation of the placenta and the cotyledo was far more frequent than between 1956—1959. This complication set in mostly with women who had aborted before their first birth and in author's opinion it is the harmful effect of abortions that accounts for it.

FIGYELŐ

ÚJABB ADATOK A FRANCIAORSZÁGI ALKOHOLIZMUSRÓL

Amint már múlt év közepe táján — nagyrészt előzetes adatok alapján — felfigyeltek rá,¹ a krónikus és az idült alkoholizmus, valamint a májgyulladás következtében meghaltak száma 1956 óta állandóan csökken, 1958-ban pedig már határozott javulás következett be. A legújabb, összefoglaló jelentés² alapján az „alkoholizmus” és a májzsugorodás következtében meghaltak száma az utóbbi években a következőképpen alakult (100 000 lakosra számítva) :

Év	Alkoholizmus			Májzsugorodás			A két halálok együtt		
	Férfi	Nő	Összesen	Férfi	Nő	Összesen	Férfi	Nő	Összesen
1946	1,9	0,5	1,2	9,8	4,2	6,9	11,7	4,7	8,1
1950	8,5	3,0	5,6	21,4	11,6	16,3	29,9	14,6	21,9
1951	9,5	3,3	6,3	25,1	14,8	19,8	34,6	18,1	26,1
1952	10,0	3,5	6,7	28,9	17,3	22,8	38,9	20,8	29,5
1953	13,9	4,7	9,2	35,6	20,7	27,9	49,5	25,4	37,1
1954	14,5	5,0	9,6	36,5	20,3	28,1	51,0	25,3	37,7
1955	16,4	5,2	10,6	39,3	21,3	30,3	55,7	26,5	40,9
1956	22,1	6,4	14,0	43,5	22,2	32,5	65,6	28,6	46,5
1957	21,1	6,2	13,4	41,5	20,3	30,6	62,6	26,5	44,0
1958	15,0	1,5	9,6	35,8	16,3	25,8	50,8	20,8	35,4

Az alkoholizmus jelentősége Franciaországban rendkívül nagy, az erre visszavezethető halálokok következtében meghaltak százezer lakosra jutó száma itt a legmagasabb, a magyarországinak mintegy négyszerese. Példaképpen — a nagyságrendek ill. a különbségek számszerű érzékeltetésére — bemutatjuk a magyar és a francia adatok párhuzamos alakulását.

Alkoholizmusra visszavezethető halálokok következtében meghaltak (százezer lakosra)				
	Franciaország		Magyarország	
1950	21,9	6,4	1957	44,0
1956	46,5	9,6	1958	35,4
				9,1
				9,4

Az egyik legjellegzetesebb alkoholizmusra visszavezethető halálokok a májzsugorodás. Az ebben meghaltak száma százezer lakosra számítva a két országban a következő volt :

	Franciaország	Magyarország
1950	16,3	5,0
1956	32,5	8,4
1957	30,6	8,0

¹ dr. May jelentése 1959. január 12-én, az Alkoholizmus kérdéseit tanulmányozó Bizottság Gazdasági Tanácsának Szociális Bizottságában. Lásd: *Bulletin d'information du Haut Comité d'étude et d'information sur l'alcoolisme*. 1959. július.

A borfogyasztást és a halálloki adatokat illetően az első beszámoló Aubenque közleményében található. Lásd: *Bulletin hebdomadaire de statistique de l'Institut national de statistique et des études économiques*. 1959. július 11.

² *Population*, 1959. évi 4. szám (S. Ledermann és F. Izard közleménye).

Az említett halálokok következtében meghaltak százezer lakosra számított arányának megoszlása korcsoportok szerint arra utal, hogy az utóbbi három évben tapasztalt csökkenés Franciaországban mindkét nemet és a 30—75 év közötti összes korcsoportokat érinti, különösen azonban a 40—55 éveseket.

A következő táblában a korcsoportok szerinti halálozási gyakoriságot mutatjuk be, öt éves korcsoportok szerint.

	Alkoholizmus		Májzsugorodás	
	következtében meghalt férfiak (százezer férfilakosra)			
	1958	Csökkenés (ill. növekedés) 1956—57-hez képest (%)	1958	Csökkenés (ill. növekedés) 1956—57-hez képest (%)
—24 éves	—	—	—	—
25—29 éves	2	— 33	1	—
30—34 éves	5	— 37	4	— 20
35—39 éves	10	— 37	11	— 15
40—44 éves	16	— 43	18	— 40
45—49 éves	26	— 43	41	— 29
50—54 éves	33	— 41	77	— 22
55—59 éves	43	— 27	116	— 15
60—64 éves	44	— 27	147	— 13
65—69 éves	50	— 15	174	— 3
70—74 éves	58	— 8	150	— 9
75—79 éves	52	+ 2	127	+ 9
80— éves	74	+ 14	121	+ 19

A női népesség esetében tapasztalt gyakoriságok a férfiakénak mintegy harmadát érik el.

Az alkoholizmusnak tulajdonítható halandóság Bretagne-ban és Normandiában a legmagasabb, 1958-ban az amúgy is magas országos átlagot mintegy két és félszer haladta meg. A jelzett csökkenés a párizsi körzetben, Bretagne-ban és a Loire-vidéken a legjelentősebb, együttesen 46 százaléka az egész országának.

Az említett halálokok következtében meghaltak számának csökkenése mellett, ugyanebben az időszakban határozott csökkenés tapasztalható az alkoholizmus következtében a rendőrségi pszichiátriai kezelésre beutaltak számában, valamint a borfogyasztás országos adataiban is.

A pszichiátriai kezelésre beutalt alkoholisták száma 1938-ban 535 volt; számuk a háború után állandóan növekedett és 1957-ben már meghaladta az ezret. Az összes kezelésre beutaltak között az alkoholisták aránya is hülámzó, 1958-ban határozottan esett. Az adatokat az alábbi táblán láthatjuk:

	A beutaltak száma		Az alkoholisták aránya (%)
	összesen	ebből alkoholizmus miatt	
1938	1972	535	27
1946	869	87	10
1950	1968	502	25
1951	2221	638	29
1952	2198	655	30
1953	2280	752	33
1954	2324	927	40
1955	2610	902	35
1956	2475	957	39
1957	2415	1025	42
1958	2667	766	29

A rendőrségi pszichiátriai kezeléseket mellett érdemes megfigyelni az elme-gyógyintézetekbe alkoholos pszichózis miatt beutalt betegek számának alaku-

lását. Az ilyen betegek száma Franciaországban rendkívül magas, az utóbbi években azonban e téren is javulás következett be.

	Alkoholos elmezavar miatt intézetbe utaltak száma			A nők aránya (%)
	férfi	nő	összesen	
1951	4 987	907	5 894	18,5
1952	5 032	985	6 017	16,4
1953	7 038	1140	8 178	13,9
1954	7 606	1535	9 141	16,8
1955	7 952	1504	9 456	15,9
1956	10 963	1729	12 692	13,6
1957	10 448	1645	12 093	13,6
1958	8 313	1504	9 817	15,4

Végül a borfogyasztás alakulását kell megvizsgálnunk, amely 1958-ban szintén határozott csökkenést mutat.

Év	Millió hektoliter	Év	Millió hektoliter
1950	52,1	1955	60,1
1951	53,9	1956	59,9
1952	55,8	1957	60,7
1953	56,0	1958	53,8
1954	57,9		

Az elmondottak arra mutatnak, hogy az alkoholizmus intenzitását mérő mutatók mindegyike 1956—1957-től kezdve határozott javulást jelez. A javulás okai között — *S. Ledermann* és *F. Izard* szerint — a terápia hatásosságának fokozódása és az alkohol elleni küzdelemmel foglalkozó különböző társadalmi szervezetek nevelőmunkája látszik a legfontosabbnak.

V. Gy.

НОВЫЕ ДАННЫЕ ОБ АЛКОГОЛИЗМЕ ВО ФРАНЦИИ. В настоящем сообщении подвергаются рассмотрению различные показатели, свидетельствующие об интенсивности алкоголизма — число умерших от хронического алкоголизма и цирроза, повозрастная частота причин наступления смерти, число лиц, подвергающихся психиатрическому лечению полицией, число лиц, направленных в душевные больницы из-за помешательства на почве алкоголизма и, наконец, потребление вина, — причем в течение последних лет наблюдается улучшение положения в области перечисленных показателей.

Сопоставления с венгерскими данными показывают, что доля умерших по причине сводимой к алкоголизму во Франции в четыре раза больше, чем в Венгрии.

В заключение, автор сообщения, ссылаясь на французские источники, устанавливает, что улучшение, последовавшее в области алкоголизма в значительной мере является результатом воспитательной работы общественных организаций борющихся с алкоголизмом.

RECENT DATA ABOUT ALCOHOLISM IN FRANCE. The paper deals with different indicators showing a decrease resp. improvement affecting the intensity of alcoholism in the last few years, such as: the number of deaths due to chronic alcoholism and cirrhosis of the liver; the frequency distribution of the same causes of death by age; the number of patients, suffering from alcoholic mental disorders, admitted to the psychiatric treatment of the police as well as to mental hospitals.

Compared with Hungarian data the mortality due to causes of deaths connected with alcoholism is four-times greater in France than in Hungary.

The article referring to French sources declares that the experienced improvement affecting alcoholism results from the instructive activity of social bodies fighting alcoholism.

AZ ÖREGKORÚAK HELYZETE ANGLIÁBAN

A második világháború óta világszerte — így Angliában is — fokozódó érdeklődés nyilvánul meg az öregedés és az öregkorúak szociális problémáiról. 1945 és 1958 között a nem intézetben elhelyezett, nyugdíjkorhatárt elért, ill. idősebb személyek helyzetével harminchárom felvétel foglalkozott. E felvételeket túlnyomórészt egy-egy helységben vagy körzetben szervezték meg, de megtaláljuk közöttük az 1950-es, egész Nagy-Britanniára kiterjedő képviselői adatgyűjtést, valamint az 1954-ben végrehajtott, 120 000 80 éves és idősebb egyedül élő személyt felölelő országos felvételt is. A módszerek, a fogalom meghatározások és a terjedelem eltérései, valamint az egyes adatgyűjtések eredendő hiányosságai ellenére néhány alapvető következtetés meglehetősen biztonsággal levonható *Townsend*¹ összefoglalásából.

A *Registrar General* 1951-ben közölt adataiból kiindulva 1958-ban az intézetekben, otthonokban, kórházakban élő, nyugdíjkorhatár feletti személyek száma 200—250 000-re tehető. Ez a szám az öregkorú népességnek valamivel több mint 3%-a. Ezzel szemben ugyanezen korosztályok mintegy 10%-át (tehát kb. 700 000—750 000 személy) olyan öregek képezik, akik otthonukat nem tudják elhagyni, sőt ezeknek kb. egyötöde állandóan ágyhoz van kötve. Indokolt tehát, hogy a szociális gondozás figyelme fokozottan az otthon élő, sokszor igen kedvezőtlen egészségi, társadalmi és foglalkozási helyzetben levő öregek felé forduljon.²

Az öregkorúak 80—90%-a családi körben, vagy legalábbis ugyanabban a helységben él, ahol gyermekei, közeli rokonai laknak. Mintegy 10—15%-ra tehető azok száma, akik teljesen egyedül, elhagyottan, sokszor már tehetetlenül, tehát igen szomorú körülmények között néznek a jövő elé.

Az egészségi állapotot tekintve, a lakáshoz, illetve ágyhoz kötött öregek helyzete a legnehezebb. Ezeknek egy része egyben szociálisan is a legrosszabb helyzetben van, mint teljesen egyedülálló, elhagyott egyén. Még akkor is, ha a körzeti orvos gyakran felkeresi az ilyen öregeket, rendszeres gondozásuk nincs biztosítva, mert az egyes szociális szervezetek és gondozó-intézmények egymástól függetlenül dolgoznak és nincs olyan szerv, amely munkájukat koordinálná. A North Oxfordshire-i felvétel alapján egyenesen azt javasolják, hogy a hozzátartozók nélkül élő házhözköttött, 70 évnél idősebb korúakat a helyi hatóságok rendszeres, állandó gondozásban részesítsék. A javaslat megvalósítása nem csekély feladatot jelentene, ha tekintetbe vesszük, hogy (*Tit-muss*, 1954. és *Townsend*, 1957. évi adatai szerint) Nagy-Britannia öregkorú lakosságának 25%-a nőtlen, ill. hajadon, vagy pedig gyermektelen. Részben-magányosnak tekinthetjük azokat az öregkorúakat, akiknek ugyancsak idős, már eltehetetlenedő házastársa vagy rokona van, vagy fizikai állapota következtében alig megoldható problémát jelent környezetének. Ezeknek az öregeknek a sorsáról is intézményesen kellene gondoskodni.

A régi foglalkozás megszűnése a nyugdíjazás folytán sok idős ember számára a boldogtalanság forrása. Kimutatták, hogy 80 olyan egyén közül, aki a nyugdíjazás után is valamilyen foglalkozást folytat, csak 7, míg 243 elfoglaltság nélküli öreg közül 52 vallotta magát boldogtalannak. Ez a megállapítás elsősorban a férfiakra vonatkozik, mert az idős nők a háztartásban megfelelő teret találhatnak a tevékenykedésre. A birminghami felvétel szerint — ahol a vizsgálat egy részét a körzeti orvosok végezték — a 65—69 éves nyugdíjas férfiak 37%-a nem volt alkalmas előző foglalkozásának folytatására, 12% alkalmas volt és kívánt is dolgozni, 51% viszont alkalmas lett volna, de nem kívánt teljes-munkaidős foglalkozást folytatni (*Brown, McKeown és Whitfield*, 1958). Lehetséges, hogy rész-munkaidős foglalkozás iránt érdeklődtek volna, azonban a felvétel erre nem terjedt ki. Aberdeenben a nyugdíjasok 46%-a kifejezte azt a kívánságát, hogy valamilyen elfoglaltságot szeretne

¹ *Peter Townsend a Bulletin of the World Health Organization* 1959. 4—5. számában ismerteti az öregek helyzetével foglalkozó adatgyűjtéseket.

² Az adatgyűjtések általában nem terjedtek ki az anyagi helyzet, a jövedelmek és kiadások vizsgálatára. Ezekkel a kérdésekkel a Department of Applied Economics at Cambridge University jelenleg folyamatosan levő felvétele foglalkozik.

találni. Az 1950-es országos felvétel szerint a nyugdíjas férfiak 37%-a szeretne dolgozni.

Az idézett felvételek tanulása szerint az időskorúak *valamilyen* formában való foglalkoztatása és az otthonukban élő magányos öregek gondozása feltétlenül megoldást kíván.

B. L. Á.

ПОЛОЖЕНИЕ ЛИЦ СТАРОГО ВОЗРАСТА В АНГЛИИ. В Англии 3% населения, которое достигло пенсионного возраста проживает в социальных домах, а 10% старых лиц живет дома, не покидая дома. Одна пятая лиц, относящихся к последней группе, вынуждена постоянно пребывать в постели. Приблизительно 40% старых мужчин желает заниматься каким-нибудь делом. Постоянный уход за живущими у себя на дому одинокими стариками представляет задачу, которую необходимо решить.

SOCIAL SURVEYS OF OLD AGE IN GREAT BRITAIN. In Great Britain 3% of the population over retirement are living in different institutions, further 10% of the aged live house-bound in their own homes. One fifth of the latter group is permanently confined to bed. About 40% of the aged males has expressed the wish for getting some work. The regular home nursing of isolated old people is to be organised.

NÉPESSÉGTUDOMÁNYI KUTATÓMUNKA JAPÁNBAN

A Japán szigetek népességének gyors növekedése és az ország súlyos gazdasági helyzete már a háború előtt a népességi kérdések felé terelte a közvélemény érdeklődését. A japán kutatók népességtudománnyal főleg abból a célból foglalkoztak, hogy megvizsgálják, milyen mértékben lehet a magas születésszámot a jövőben csökkenteni, és hogy e csökkenésnek milyen gazdasági, szociológiai és egészségügyi következményei várhatók. E kérdések tanulmányozására szervezték meg a Népeességi Kutatóintézetet.

A Népeességi Kutatóintézet (Institute of Population Problems) 1939-ben alakult, 1942-ben újjászervezték, végleges szervezeti formáját pedig 1949-ben nyerte el, és jelenleg a Népjeléti Minisztérium felügyelete alá tartozik.

Az intézet két főosztályból, az általános és a kutatási főosztályból áll, az egyes főosztályok több osztályra tagozódnak. Az általános főosztály alá tartozó osztályok: az általános osztály, amely személyzeti, könyvtárügyi, számviteli ügyekkel foglalkozik, valamint a tervezési osztály, amely a kutatási feladatok adminisztratív és pénzügyi végrehajtását szervezi meg és ellenőrzi.

A kutatási főosztály alá négy osztály tartozik. Az első osztály feladata a népességi elméletekkel, a népességi elméletek történetével, a népességpolitikával, a népességtudomány területén használt statisztikai elemző módszerekkel, a külföldön folyó népességtudományi kutatómunkával és ezek újabb eredményeivel, a külföldi népesedéspolitikai elméletekkel és az egyes országok népesedéspolitikai intézkedéseivel kapcsolatos kérdések vizsgálata. A második osztály a népességi kérdéseket gazdasági, szociálpolitikai és földrajzi szempontból vizsgálja. A harmadik osztály olyan kutatásokat végez, amelyek segítségével a népesedési jelenségek szociológiai, szociohigiéniai és eugenetikai hatásai elemezhetők. A negyedik osztály népesség-biológiai kutatásokat folytat.

Az intézet mintegy ötven főnyi kutatói és segédszeméllyel dolgozik, az egyes kutatási témákat — jellegüknek megfelelően — az egyes szakosztályok dolgozzák ki, majd jelentés formájában teszik közzé. Az ötvenes évek elején az intézet kutatómunkája több nagy téma köré csoportosult, a témákat részleteikben az egyes szakosztályok dolgozták ki. A feldolgozott témák: Japán népessége alakulásának, a népesedési jelenségek változásának leírása és vizsgálata; az ország eltartó-képességének vizsgálata és ezzel kapcsolatban

a népesség racionális reprodukcióját elősegítő népesedéspolitikai intézkedések kidolgozása; végül a népesedési jelenségek nemzetközi síkon történő vizsgálata.

A Népeségi Kutatóintézet kutatómunkája eredményeit „The Study of Population Problems” című hivatalos kiadványában publikálja, emellett még „Materials for Study” címen is kiad egy sorozatot, amelyben kisebb, inkább kutatási segédletül szolgáló témákat dolgoz fel.

Másik, szintén demográfiai kérdésekkel foglalkozó intézmény a japán Népeségi Problémákat Kutató Tanács (Population Problems Research Council of the Mainichi Newspapers), amely 1949-ben alakult, a Mainichi Newspapers tröszt anyagi támogatásával, azzal a céllal, hogy a túlnépesedéssel kapcsolatos politikai, gazdasági, társadalmi és egészségügyi kérdéseket tanulmányozza, megoldásukat elősegítse. A tanács elnöke a „The Mainichi Newspapers” tröszt igazgatója, tagjai pedig a legkiválóbb demográfusok és egyéb szakemberek.

A Tanács működése során közgyűléseket és szakbizottsági üléseket tart. Az előbbieken a Tanács összes tagjai, az utóbbiakon az egyes különleges kérdések szakértői vesznek részt. A tanácskozó üléseken kívül felolvasó üléseket tart, kiadványokat tesz közzé, felvételeket szervez és vezet le, valamint kiállításokat rendez. A tanács tokiói központjában hat főből álló adminisztratív titkárság dolgozik. A Népeségi Problémákat Kutató Tanács legfontosabb kiadványa a „Population Problems Series” című, angol nyelvű sorozat, amely a szakértők által feldolgozott fontosabb felvételeket és elméleti jellegű tanulmányokat publikálja. Emellett a tanács számos, a nagyközönség részére szerkesztett brosrút ad ki.

A DEMOGRÁFIA szerkesztősége mindkét intézménnyel kiadványcsereskapcsolatban áll.

V. Gy.

ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКАЯ РАБОТА ПО ДЕМОГРАФИИ В ЯПОНИИ. В сообщении описывается организационная структура, работа и издательская деятельность Демографического исследовательского института и Совета по исследованию демографических проблем. В сообщении указывается, что одной из важнейших задач обеих организаций является изучение вопросов связанных с перенаселением и экономическими возможностями страны.

DEMOGRAPHIC RESEARCH-WORK IN JAPAN. The article deals with the organisation, the activities and the important publications of the Institute of Population Problems and the Population Problems Research Council of the Mainichi Newspapers.

It is pointed out that one of the main tasks of both these organisations is to analyse the problems connected with overpopulation and the capacity of the country to bear economic burdens.

AZ 1959. ÉVI SZOVJET NÉPSZÁMLÁLÁS NÉHÁNY ADATA*

A Szovjetunió Központi Statisztikai Hivatala befejezte a népesség képzettségét, iskolai végzettségét, nemzetiség és anyanyelv, nemek, életkor és családi állapot szerinti megoszlását jellemző, részletesebb adatok első részének feldolgozását.

A Szovjetunió jelenlevő népessége 1959. január 15-én 208 826 650 fő, ebből 94 050 303 férfi és 114 776 347 nő volt; a városi népesség száma: 99 977 695 fő (48%), a falusi népesség száma: 108 848 955 fő (52%) volt.

* Forrás: *Pravda*, 1960. február 4. (A szovjet népszámlálás előzetes adatait a DEMOGRÁFIA 1959. évi 2-3. számában közöltük.)

A népesség képzettségének színvonala

A felső- és középfokú képzettséggel rendelkező népesség számát (beleértve a háztartásban foglalkoztatott személyeket és a nyugdíjasokat is) a következő adatok jellemzik.

Képzettség	A személyek száma (ezer)
Felsőfokú (teljes)	3 778
Felsőfokú (nem teljes)	1 738
Középfokú szak- (technikumot és hasonló tanintézetet végzettek)	7 870
Középfokú általános (teljes középiskolát végzettek)	9 936
Nem teljes középfokú (hétosztályos iskolát végzettek, valamint nem teljes középfokú képzettséggel rendelkezők)	35 386

Ily módon tehát a felsőfokú, a nem teljes felsőfokú és a középfokú szak-képzettséggel rendelkező személyek száma 13,4 millió fő, és a teljes középiskolát, valamint a hétéves iskolát végzettek száma 45,3 millió fő volt.

A felső- és középfokú képzettséggel rendelkező népesség száma 1959-ben 1939-hez képest a következőképpen változott:

Megnevezés	1939.	1959.	1959-ben az 1939. évi száza- lékában	1000 lakosra jut	
	évben (ezer fő)			1939.	1959.
				évben	
Felsőfokú képzettséggel rendelkezők	1 177	3 778	321	6	18
Nem teljes felsőfokú, középfokú szak-, általános és nem teljes középfokú képzettséggel rendelkezők	14 689	54 930	374	77	263

A szovjet hatalom évei alatt az országban igazi kultúrforradalom ment végbe. Az első világháború előtt a cári Oroszországban a munkanélkülieket is figyelembe véve, csak kb. 290 000 ember rendelkezett felsőfokú, nem teljes felsőfokú és középfokú szakképzettséggel: jelenleg ezek száma 13,4 millió fő. Az 1897. évi népszámlálásnál a népesség képzettségének színvonalát azoknak a személyeknek száma jellemezte, akik az elemi iskolai (alapfokú) képzettségénél magasabb képzettséggel rendelkeztek. Az elemi iskolai képzettségénél magasabb képzettséget nyert személyek száma az egész cári Oroszországban 1,4 millió főt tett ki; ezek túlnyomó részben tőkésék, földbirtokosok, cári tisztviselők, egyházi személyek és ezek családtagjai voltak. Ez idő szerint 71,2 millióan rendelkeznek az elemi iskolai képzettségénél magasabb képzettséggel, ebből 58,7 millió fő rendelkezik felső-, közép- és nem teljes középfokú képzettséggel és 12,5 millió fő nem teljes hétéves iskolai végzettséggel.

A felső- és középfokú képzettséggel rendelkező férfiak és nők számát a következő adatok jellemzik:

	Férfi	e z e r	Nő
Felsőfokú képzettséggel rendelkezők	1 933		1 845
Nem teljes felsőfokú képzettséggel rendelkezők	820		918
Középfokú szakképzettséggel rendelkezők (technikumot és hasonló tanintézetet végzettek)	3 414		4 456
Középfokú általános képzettséggel rendelkezők (teljes középiskolát végzettek)	4 408		5 528
Nem teljes középfokú (hétéves iskolát végzettek, valamint a hétéves iskolánál magasabb, de nem teljes középfokú) képzettséggel rendelkezők.	17 070		18 316

A szovjet államban a nőknek a férfiakkal egyenlő joguk van a tanuláshoz. A felsőfokú képzettséggel rendelkező 3,8 millió fő közül több mint 1,8 millió fő, azaz 49% nő, és a közép- és nem teljes középfokú képzettséggel rendelkező 54,9 millió fő közül 29 millió fő, azaz 53% nő.

A felső- és középfokú képzettséggel rendelkező férfiak és nők száma az utóbbi húsz év alatt, azaz 1939-től 1959-ig a következőképpen változott:

	Személyek száma (ezer)		1959-ben az 1939. évi százalékában
	1939.	1959.	
	é v b e n		
Felsőfokú teljes képzettségű			
férfiak	799	1 933	242
nők	378	1 845	488
Középfokú és nem teljes középfokú képzettségű			
férfiak	8053	25 712	319
nők	6636	29 218	440

A felsőfokú képzettségű nők száma 1959-ben 1939-hez képest majdnem ötszörösére, a felsőfokú képzettségű férfiak száma 2,4-szeresére emelkedett; a középfokú és nem teljes középfokú képzettségű nők száma 4,4-szeresére, a férfiak száma pedig 3,2-szeresére nőtt.

Az 1897. évi népszámlálás adatai szerint a cári Oroszországban az elemi iskolai képzettségnél magasabb képzettséget szerzett nők száma 535 000 volt, míg most ezek száma 36,7 millió főt tesz ki.

A felső- és középfokú képzettséggel rendelkező személyek száma a városi településeken és a falvakban a következő:

	Személyek száma (ezer)	
	városi településeken	falvakban
Felsőfokú képzettségűek	3 170	608
Nem teljes felsőfokú képzettségűek	1 332	406
Középfokú (technikumot és hasonló tanintézetet végzettek) szakképzettséggel rendelkezők ..	5 446	2 424
Középfokú általános képzettséggel rendelkezők (teljes középiskolát végzettek)	7 426	2 510
Nem teljes középfokú képzettséggel rendelkezők (hétéves iskolát végzettek, illetve nem teljes középfokú képzettséggel rendelkezők)	20 254	15 132

A városi és falusi népesség között felső- és középfokú képzettséggel rendelkező személyek számában bekövetkezett változást a következő adatok jellemzik:

Képzettség	Személyek száma (ezer)		1959-ben az 1939. évi száza- lékában	Az 1000 lakosra eső megfelelő képzettségű személyek száma	
	1939.	1959.		1939	1959
	é v b e n				
Felsőfokú képzettséggel rendelkező					
a városi településeken ..	956	3 170	331	16	32
a falvakban	221	608	275	1,7	5,6
Középfokú és nem teljes középfokú képzettséggel rendelkező					
a városi településeken ..	9806	34 458	351	162	344
a falvakban	4883	20 472	419	37	188

A felsőfokú képzettséggel rendelkező személyek száma 1959-re 1939-hez képest a városokban 3,3-szorosára, a falvakban pedig 2,8-szeresére növeke-

dezt, a középfokú és nem teljes középfokú képzettségű személyek száma a városban 3,5-szeresére, falun 4,2 szeresére emelkedett.

A városokban 1897-ben 1000 lakosra 61, elemi iskolánál magasabb képzettséggel rendelkező személy esett, jelenleg 441 fő; a falvakban 1897-ben 1000 lakosra 3, elemi iskolánál magasabb képzettséggel rendelkező személy esett, jelenleg 249 fő.

Az 1959. évi összeírás során jegyzékbe vették a 9—49. év közötti írni-olvasni nem tudó személyeket. 1 929 000 ilyen korú ember, azaz 1,5 százalék vallotta magát analfabétának.

A 9—49 éves népesség írni-olvasni tudása az 1897., 1926., 1939. és 1959. évi népszámlálás adatai szerint a következőképpen alakult.¹

Városi és falusi népesség	A 9—49 éves írni-olvasni tudó személyek aránya (%)		
	férfi	nő	együtt
1897	39,1	13,7	26,3
1926	71,5	42,7	56,6
1939	95,1	83,4	89,1
1959	99,3	97,8	98,5
Városi népesség			
1897	65,5	43,1	55,6
1926	88,0	73,9	80,9
1939	97,6	91,0	94,2
1959	99,5	98,1	98,7
Falusi népesség			
1897	34,3	9,6	21,7
1926	67,3	35,4	50,6
1939	93,7	79,2	86,3
1959	99,1	97,5	98,2

A forradalom előtti népszámlálás adataihoz képest a 9—49 éves írni-olvasni tudók aránya 26,3 százalékról 98,5 százalékra emelkedett; ezen belül az írni-olvasni tudó nők aránya 13,7 százalékról 97,8 százalékra, az írni-olvasni tudó falusi nők aránya 9,6 százalékról 97,5 százalékra nőtt.

A forradalom előtt a cári Oroszország, különösen a Távolszak és Közép-Ázsia számos népe majdnem teljesen analfabéta volt. Közép- és felsőfokú képzettségű emberek itt egyáltalán nem voltak.

A felső- és középfokú szakiskolák tanulóinak számát a következő adatok jellemzik:

	A tanulók száma (ezer)		
	összesen	férfi	nő
Főiskolai hallgatók	2200	1181	1019
Középfokú szakiskolák (technikumok és hasonló tanintézetek) tanulói	1868	1025	843
	A tanulók száma 1000 lakosra		1959-ben 1939-hez viszonyítva (százalék)
Főiskolai hallgatók	5,2	10,5	202
Középfokú szakiskolák (technikumok és hasonló tanintézetek) tanulói	6,7	8,9	133

A Szovjetunió egyetemén és főiskoláin jelenleg majdnem 4-szer annyi hallgató tanul, mint Angliában, Franciaországban, a Német Szövetségi Köztársaságban és Olaszországban együttvéve, ahol kb. 600 000 egyetemi hallgató

¹ Az 1897., 1926. és 1939. évi adatok a Szovjetunió 1939. szeptember 17-e előtti területére vonatkoznak. A Szovjetunióhoz Ukrajna és Belorusszia nyugati területeit, Moldvát, Litvániát, Lettországot és Észtországot is magában foglaló területén az írni-olvasni tudók aránya 1939-ben 87,3 százalékot — a férfiak tekintetében 93,5, a nők tekintetében 81,6 százalékot — tett ki.

tanul. A Szovjetunió a mérnökképzés terén régen megelőzte az Amerikai Egyesült Államokat. A Szovjetunióban 1958-ban 94 000 mérnök nyert diplomát, az Amerikai Egyesült Államokban csupán 35 000.

A népesség nemzetiségi összetétele

Az összeírás alkalmával a lakosság nemzetiségét és anyanyelvét az összeírt személyek saját bevallása alapján jegyezték be. A gyermekek nemzetiségét a szülők nyilatkozata alapján tüntették fel.

A Szovjetunió népességének megoszlását 100 000 főnél népesebb nemzetiségek, kisebb népek és anyanyelv szerint a következő adatok jellemzik (a nemzetiségeket a népesség száma szerint csökkenő sorrendben adjuk meg):

	Az adott nemzetiséghez tartozók száma (ezer)	Ebből ugyanazon nemzetiség nyelvét tartják anyanyelvüknek (százalék)
<i>A Szovjetunió népessége összesen</i>	<i>208 827</i>	<i>94,3</i>
Oroszok	114 588	99,8
Ukránok	36 981	87,6
Belorusszok	7 829	84,1
Üzbégek	6 004	98,4
Tatárok	4 969	92,1
Kazahok	3 581	98,4
Azerbajdzsánok	2 929	97,6
Örmények	2 787	89,9
Grúzok	2 650	98,6
Litvánok	2 326	97,8
Zsidók	2 268	20,8
Moldvaiak	2 214	95,2
Németek	1 619	75,0
Csuvasok	1 470	90,8
Lettek	1 400	95,1
Tadzsikok	1 397	98,1
Lengyelek	1 380	45,5
Mordvinok	1 285	78,1
Turkmének	1 004	98,9
Baskírok	983	61,7
Kirgizek	974	98,7
Észték	969	95,1
Dagesztáni népek	945	95,9
Udmurtok	623	89,1
Márik	504	95,1
Komik	431	86,7
Csecsenek	418	98,8
Oszetek	410	89,7
Bolgárok	324	79,3
Koreaiak	314	79,3
Görögök	310	41,5
Burjátok	253	94,9
Jakutok	236	97,5
Kabardok	204	97,9
Karakalpakok	173	95,0
Karélok	167	71,3
Magyarok	155	97,2
Cigányok	132	59,3
Északi népek	128	75,3
Gagauzok	124	94,0
Románok	106	83,3
Kalmükok	106	91,0
Ingusok	106	97,9

A népszámlálás alkalmával 124,6 millió ember vallotta anyanyelvének az orosz nyelvet, ebből 114,4 millió orosz és 10,2 millió egyéb nemzetiségű.

Számos szövetséges köztársaságban a jelentős természetes szaporodással egyidejűleg még nagyobb mértékben növekedett a népesség száma a más köztársaságokból — különösen a Honvédó háború idején és a háború utáni időszakban — történt bevándorlások következtében. Ez az ipari vállalatoknak a központi kerületekből az ország keleti kerületeibe való áttelepítésével volt összefüggésben, nemkülönben az új építkezések kibontakozásával és a szűz- és parlagföldek meghódításával az említett kerületekben. A Szovjetunió népessége az 1939-től 1959-ig eltelt időszak alatt 9,5 százalékkal növekedett, ugyanakkor az Uralé 32, Nyugat-Szibériáé 24, Kelet-Szibériáé 34, Távol-Keleté 70, Közép-Ázsia és Kazahsztan népessége 38 százalékkal. Ennek következtében a főbb nemzetiségek abszolút számának növekedése mellett, közülük egyeseknek aránylagos súlya az össznépeséghez viszonyítva több köztársaságban csökkent.

A népesség megoszlása kor és nemek szerint

A Szovjetunió népességének kor szerinti összetétele az utóbbi 20 év alatt a következőképpen változott:

Korcsoport	Személyek száma (ezer)		Az össznépeség százalékában		1959-ben az 1939. évi százalékában
	1939	1959	1939	1959	
<i>Népesség összesen</i>	190 678	208 827	100,0	100,0	109,5
<i>Ebből :</i>					
0—9 éves ..	43 476	46 363	22,8	22,2	107
10—15 éves ..	28 365	17 133	14,9	8,2	60
16—19 éves ..	13 030	14 675	6,8	7,0	113
20—24 éves ..	15 786	20 343	8,3	9,7	129
25—29 éves ..	18 520	18 190	9,7	8,7	98
30—34 éves ..	15 598	18 999	8,2	9,1	122
35—39 éves ..	12 958	11 590	6,8	5,6	89
40—44 éves ..	9 603	10 408	5,0	5,0	108
45—49 éves ..	7 776	12 264	4,1	5,9	158
50—59 éves ..	12 533	19 146	6,6	9,2	153
60—69 éves ..	8 535	11 736	4,5	5,6	137
70 éves					
és idősebb ...	4 462	7 972	2,3	3,8	179

A Szovjetunió lakosságának túlnyomó része — 151 millió fő, azaz az ország lakosságának $\frac{3}{4}$ része — azokból a személyekből tevődik össze, akik a Nagy Októberi Forradalom után születtek.

A szovjet állam gondoskodása a gyermekekről, az anyákról és a családról, valamint a terhes, a sokgyermekes és egyedülálló anyáknak nyújtott anyagi segítség további növelése, az egészségvédelem fejlesztése és a lakosságnak nyújtott orvosi segítség fokozása biztosították a magas születési arányszámot a háború utáni években, aminek eredményeképpen a 10 évesnél fiatalabb gyermekek száma az 1939. évi 43,5 millió főről 1959-re 46,4 millió főre emelkedett. A születési arányszámnak a háborús évek alatti erős csökkenése ellenére a 10—15 éves gyermekek száma 1959-ben 17,1 millió fő volt.

A szovjet egészségvédelemnek a csecsemőhalandóság csökkentése terén elért sikerei lehetővé tették, hogy életben tartsák a háború előtt és a háború idején született gyermekeket. Ezek a nemzedékek részben már munkaképes korba léptek. Mint az összeírási adatok mutatják, a munkaképes korú lakosság (16—54 éves nők és 16—59 éves férfiak) lélekszáma a háború után nemcsak hogy nem csökkent, hanem az 1939. évi 102 millió főről 119,8 millió főre, azaz több, mint 17 százalékkal növekedett.

A halandóság csökkenése lehetővé tette a Szovjetunió népessége várható átlagos élettartamának növekedését a forradalom előtti 32 évről 1926–1927-ben 44 évre és az 1957–1958. évben 68 évre.

A várható átlagos élettartam növekedésének eredményeképpen a nem munkaképes korba jutott személyek száma az 1939. évi 16,6 millióról 1959-re 25,5 millió före emelkedett, noha ezek a nemzedékek a háború idején hatalmas veszteséget szenvedtek.

A férfiak és nők számát egyes korcsoportok szerint a következő adatok jellemzik:

	Lélekszám		Az adott korcsoportba tartozó 1000 lakos közül	
	1959. január 15-én (ezer)		férfi	nő
	férfi	nő	férfi	nő
0—9 éves	23 608	22 755	509	491
10—19 éves	16 066	15 742	505	495
20—24 éves	10 056	10 287	494	506
25—29 éves	8 917	9 273	490	510
30—34 éves	8 611	10 388	453	547
35—39 éves	4 528	7 062	391	609
40—44 éves	3 998	6 410	384	616
45—49 éves	4 706	7 558	384	616
50—54 éves	4 010	6 437	384	616
55—59 éves	2 906	5 793	334	666
60—69 éves	4 099	7 637	349	651
70 éves és idősebb	2 541	5 431	319	681
Ismeretlen korú	4	4	—	—
<i>Összesen</i>	<i>94 050</i>	<i>114 777</i>	<i>450</i>	<i>550</i>
<i>Ebből:</i>				
0—31 éves	62 729	62 489	501	499
32 éves és idősebb	31 317	52 284	375	625

A nőknek az össznépeséghez viszonyított aránya az 1926. és 1939. évi népszámlálás adatai szerint 52 százalék volt. 1959-ben a nők aránya 55 százalékra emelkedett. A férfiak és nők száma közötti említett arány az idősebb korcsoportok miatt alakult ki. A 32 évesnél fiatalabb férfiak száma ugyanis 62,7 millió, és 240 000 fővel meghaladja az ugyanezen korcsoportba tartozó nők lélekszámát.

A házasságban élők száma

1959-ben a Szovjetunió 86,5 millió férfi és nő élt házasságban, szemben az 1939. évi 76,6 millió fővel.

A 16 éves és idősebb házas férfiak száma 1000 hasonló korú férfira számítva ez idő szerint 695 fő, az 1939. évi 690 fővel szemben. A hasonló korú férjzett nők aránya 1000 nőre számítva 605-ről 522-re csökkent, amit a férfiak számával szemben mutatkozó nőtöbblet magyaráz, ami viszont annak következményeképpen alakult ki, hogy a férfi népességet a háború idején, főképpen a második világháború alatt jelentős veszteség érte.

A Szovjetunió Központi Statisztikai Hivatalának közlése szerint a népszámlálás feldolgozási programjában szereplő egyéb kérdésekre vonatkozóan az összesítések eredményeit folyamatosan közzé fogják tenni.

Gy. F.

НЕКОТОРЫЕ ДАННЫЕ ВСЕСОЮЗНОЙ ПЕРЕПИСИ НАСЕЛЕНИЯ 1959 ГОДА В СССР. В данном сообщении излагаются опубликованные в «Правде» от 4 февраля 1960 года данные всесоюзной переписи населения. Опубликованные данные содержат уровень образования, национальный состав и распределение по возрасту и полам населения Советского Союза.

SOME DATA OF THE 1959 SOVIET POPULATION CENSUS. Based on an article in the February 4, 1960 issue of the *Pravda* the paper deals with the recently published data of the Soviet population census. The data cover the school qualification, nationality, as well as age and sex distribution of the Soviet population.

JORDAN KÁROLY

(1871–1959)

1959. december 28-án, 89 éves korában elhunyt *Jordan Károly*, a matematikai statisztika világhírű művelője, Kossuth-díjas, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, nyugalmazott egyetemi tanár.

Jordan Károly 1871. december 16-án született. Tanulmányait részben Budapesten, részben Párizsban, Manchesterben, Zürichben és Genfben végezte. Már fiatal korában széleskörű tudományos működést fejtett ki. A klasszikus valószínűségszámításnak és a matematikai statisztikának hazánkban úttörője volt, nagy elméleti felkészültséggel megírt műveire a nemzetközi tudományos világ is hamar felfigyelt. Több műve jelent meg külföldön, melyek közül legismertebbek a Párizsban megjelent „Statistique Mathématique”, amely a világirodalom első matematikai statisztikai tankönyve, továbbá a „Calculus of Finite Differences” című könyv, amelyet először Budapesten 1939-ben, majd 1947-ben az Egyesült Államokban is közzétettek.

Jordan Károly 1931 óta tiszteletbeli tagja volt az Amerikai Statisztikai Társaságnak. 1938-ban javasolták felvételre a Nemzetközi Statisztikai Intézet tagjai sorába, a háború miatt azonban csak 1949-ben vált az Intézet rendes tagjává. 1956-ban a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa Kossuth-díjjal tüntette ki, ugyanebben az évben az Angol Királyi Statisztikai Társaság is tiszteletbeli tagjai sorába választotta.

Munkássága főleg a klasszikus valószínűségszámítás, a matematikai statisztika és a differenciaszámítás, valamint ezek különböző alkalmazásainak területén volt kimagasló. Jelentős eredményeit tartalmazzák az „Approximation and graduation according to the principle of least squares by orthogonal polynomials”, „A megközelítésről és annak méréséről a χ^2 -próba és a Bayes-tétele alapján”, „A valószínűségszámítás alapfogalmai” című dolgozatai, valamint a „Matematikai statisztika” és a már fentebb említett „Calculus of Finite Differences” című könyve. Emellett nagy számú (közel 90) dolgozata jelent meg hazai és külföldi szaklapokban. Egész élete munkásságát foglalta össze a „Fejezetek a klasszikus valószínűségszámításból” című, 1956-ban megjelent művében.

Az elhunyt folyóiratunknak is szerzője volt, a DEMOGRÁFIA 1958. évi 2–3. számában megjelent utolsó tanulmányában a differenciaszámításnak a demográfiai kutatásokban való felhasználhatóságáról adott érdekes képet.

Jordan Károly emlékét a DEMOGRÁFIA szerkesztő bizottsága és munkatársai kegyelettel megőrzik.

HÍREK

1960. január 14-én megalakult a Magyar Közgazdasági Társaság Statisztikai Szakosztálya. Az alakuló ülés elnökségében *Péter György* egyetemi tanár, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke, *Huszár István*, a MSZMP Központi Bizottságának munkatársa, *Kádas Kálmán* egyetemi tanár, *Lukács Ottó*, a Központi Statisztikai Hivatal főosztályvezetője és *Vincze Imre*, az Országos Árhivatal főosztályvezetője képviselték a Társaság választmányát és elnökségét. A választmány javaslatára az alakuló ülés egyhangúlag a Szakosztály vezetőségének tagjává választotta *Kardeván Vilmost*, a Hungária Vegyi-

művek tervosztályvezetőjét, *Káldor Mihályt*, a Kohó- és Gépipari Minisztérium Statisztikai osztályának vezetőjét, *dr. Kiss Albertet*, az Agrártudományi Egyetem rektorát, *dr. Lengyel Lászlót*, a Központi Statisztikai Hivatal Közgazdasági főosztályának osztályvezetőjét, *Lukács Ottót*, *dr. Millényi Károlyt*, a Központi Statisztikai Hivatal Népesedés- és Szociálisstatisztikai főosztályának osztályvezetőhelyettesét, *dr. Öllé Lajost*, a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem statisztikai tanszékének docensét és *Vincze Istvánt*, a Magyar Tudományos Akadémia Matematikai Intézetének igazgatóhelyettesét.

A Szakosztály vezetősége *Lukács Ottót* elnöknek, *dr. Lengyel Lászlót* titkárnak választotta meg. A Szakosztály célul tűzte ki a többi között előadások, vita-ülések szervezését; kapcsolat létesítését és kiadványcserét a külföldi statisztikai társaságokkal; a reprezentatív módszer, a gazdaságstatisztika, valamint a *demográfia* néhány elvi és gyakorlati kérdésének tanulmányozását, utóbbi esetben különös figyelemmel a demográfia és a tervgazdálkodás kapcsolatára.

*

A Központi Statisztikai Hivatal Népesedésszatisztikai osztálya felvételt hajt végre az alkoholizmus társadalmi okainak, jellegzetességeinek tanulmányozására. A felvétel során az ambuláns alkoholelvonókúrán 1958–1960-ban résztvevő személyeket figyelik meg. A kérdőívet, amely a megfigyelt személyek jelenlegi és gyermekkori családi és társadalmi körülményeire, jövedelmére, alkoholfogyasztási szokásaira, előző betegségeire stb. terjed ki, az elvonókúrán levők anamnézisei alapján töltik ki. A mintegy 1500 kérdőív feldolgozása mellett, egy normál (nem alkoholista) csoport ismerveivel is összehasonlítják az alkoholisták egy — véletlen kiválasztással meghatározott; mintegy 150–200 főnyi — csoportját. A vizsgálatok elő kívánják segíteni az alkoholizmus súlyos társadalmi problémájának jobb megértését és segítséget nyújtani az alkoholizmus elleni társadalmi harchoz.

*

A Központi Statisztikai Hivatal Egészségügyi osztálya általános megbetegedési adatgyűjtést végez, mintegy 700 budapesti család bevonásával. A felvétel 1959 szeptemberében kezdődött, a megfigyelt családok naptárlapokon vezetik mindazokat a megbetegedéseket, amelyek az utasítás szerint megfigyelés alá esnek.

*

Amint a marosvásárhelyi *Orvosi Szemléből* értesültünk, a Román Népköztársaság Egészségügyi és Népjóléti Minisztériuma a falusi lakosság egészségügyi helyzetének felmérését határozta el 1959. folyamán. A terv szerint a felvétel 50 — tartományonként három—négy —, képviseleti módszerrel kiválasztott egészségügyi kör teljes lakosságára terjed ki. A Közegészségügyi Intézetek irányításával megszervezett vizsgálatokat szakorvosokból és megfelelő segédszemélyzetből álló bizottság végzi el a helyszínen. Az előkészítő szakaszban a bizottság tagjai és az egészségügyi kör személyzete megfelelő képzést kap, ezzel egyidejűleg megteremtik a vizsgálatok lebonyolításához szükséges technikai előfeltételeket. A második szakaszban a környezeti tényezőket (vízellátás, lakáshelyzet, táplálkozás, stb.) házról-házra járva mérik fel. Egyidejűleg 15 évre visszamenőleg összegyűjtik a demográfiai és morbiditási adatokat és elvégzik a különféle szűrővizsgálatokat. Ezt követi a lakosság belgyógyászati és fogászati átszűrése, végül az anyag statisztikai feldolgozása, majd elemzése.

IRODALOM

BEÉR JÁNOS DR. szerk.: Veszprém megye községeinek komplex áttekintése. Szervezési és igazgatási tanulmányok. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Államjogi és Államigazgatás-jogi Munkaközösségének kiadványa. (Megjelent 4 kötetben, kézirat gyanánt.)

A felszabadulást követően, de különösen a fordulat éve óta a tanácsok rendszerének életrehívása mélyreható változásokat hozott a magyar község- és településhálózat jellegében és szervezetében. A korábbi látszat-, önkormányzatok helyébe lépő tanácsok az új típusú államhatalmi és államigazgatási egységeknek, ugyanakkor a helyi feladatok megvalósításában pedig a helyi demokratikus intézményeknek fontos szerepét töltik be a szocialista állam apparátusában. A településhálózaton belül azonban az általános irányítást ellátó állami szervek, valamint szakigazgatási ágak illetékességi körének területi összehangolásánál felmerülő *részletkérdések rendezése a mai napig sem oldódott meg teljesen.*

A mű — amely egyébként különböző szerzők tollából megjelent 11 értekezésből álló tanulmányosorozat (a bevezetésen és összefoglalón kívül, melyek szintén önálló tanulmánynak tekinthetők) — Veszprém megyét választotta ki vizsgálati egységül, minthogy ez a megye különleges területi adottságainál fogva eléggé jól reprezentálja a településhálózatnak, a tanácsrendszer szervezeti felépítésének, a szakigazgatási és egyéb állami szerveknek egymáshoz való jelenlegi országos viszonyait és adatait. E vizsgálat alapján nyújt e mű megvilágítást a szervezeti, igazgatási és településszerkezeti szempontokra, és ezen keresztül javaslatot tesz a területbeosztási és a hozzáfűződő községi funkciók koordinálásának megoldására.

Hangsúlyozni kell azonban, hogy a tanulmányosorozat e kérdéseket a községi (városi) területi tagoltság oldaláról hozza elsősorban felszínre — és ahogy ezt a bevezetés is megemlíti — végső célja, hogy a mű tanulmányai, mint vizsgálati eredmények érdemi értékelései kidomborítsák azt, hogy a településhálózati alapegységek, vagyis a községek

a) milyen szerepet játszhatnak (illetve milyen szerepet kell hogy játsszanak) az egyes régiók, illetve az egész ország településhálózatában, valamint a szocialista építésben, ezek között hangsúlyozottan a mezőgazdaság szocialista átépítésében,

b) milyen mértékben ruházhatók fel az állami munka további demokratizálódása során az eddiginél nagyobb hatáskörrel.

Ezeknek az alapkérdéseknek vizsgálata csak több irányú, azonban mégis egymással összefüggő, egy nevezőn történő tanulmányozás útján lehetséges. Ennek szellemében az egyes tanulmányok — amelyek egyébként külön-külön önmagukban is önálló egységet képviselnek — konkrétan foglalkoznak a megye községeinek természeti és társadalmi környezetében való elhelyezkedésével, demográfiai és településstatistikai képével. Különösen érdekesen és újszerű módszerekkel vizsgálja az egyik tanulmány a községek komplex területszerkezeti jellegét és funkcióit. De található a műben számos igazgatási és hatásköri problémára vonatkozó vizsgálati anyag is. Így pl. a megyén belül a járási és községi hatáskör kérdéseinek felvetése, a községek iparigazgatási szempontjait fejtegető vizsgálat, a gyermekvédelmi és egészségügyi, valamint a művelődési igazgatás bemutatása. Veszprém megye Balaton-parti községeiben a tanácsoknak számos üdüléssel és kommunális gazdálkodással

kapcsolatos feladatot kell megoldaniuk. Ennek elveit eléggé mélyrehatóan elemzi az ezzel foglalkozó tanulmány.

Jellemzik a megyét még az általában nagy számban előforduló kis népességű és határú községek is. Ezek ésszerű körzeti kialakítására vonatkozó javaslatokat szintén bemutatja a mű egyik tanulmánya. Érdekes statisztikai táblázatokat és elemzést közöl a tanulmányanyag a megye községeiben és városaiban működő tanácsai apparátusok szellemi dolgozóinak létszámmegoszlásáról, így vizsgálja pl. a fluktuációt, iskolai végzettséget, fizetések szerinti megoszlást stb. az egyes apparátusban betöltött munkakörök szerinti részletezésben.

Végül a mű összefoglalása következtetéseket nyújt az egyes tanulmányok szerzőinek fejtegetései alapján, főleg pedig a községek komplex területi szerkezeti vizsgálataira támaszkodva az optimális községnagyságra, illetve községkörzetre. Bemutatja, hogy mekkorának kell lennie és milyen adottságokkal kell rendelkeznie a községnek (községkörzetnek), hogy az valamennyi községi funkciót önállóan el tudjon látni, és ezzel miképpen lehet biztosítani a jelenlegi nem egységes, egymást nem fedő igazgatási és ellátási körzetek átalakításának reális feltételeit, elsősorban abból a szempontból, hogy a község lakossága és funkciót ellátó szervek közötti távolság a lehető legkisebbre csökkenjen.

A mű értéke elsősorban, hogy egy megye községeinek életét, funkcióit, ellátottságát, igazgatását és mindazokat a problémákat, amelyek a községi tanácsokat és általában az államigazgatást közelebből érintik, sokoldalúan vizsgálja, és e vizsgálatok eredményeit összefoglalva a megoldás útját javaslatain keresztül egyengeti. Mindazok, akik munkájuk során kapcsolatban állnak a tanácsok működésével, hasznos tényanyagot találhatnak e tanulmány-sorozatban, amelyet alkalmasan tudnak felhasználni mind gyakorlati, mind tudományos területen.

Kétségtelen, hogy lehetnek a műnek olyan részletei is, amelyek egyes szempontokat nem olyan módon közelítettek meg, hogy azok egyeznének esetleg más kívül álló szakemberek véleményével, de mint kezdő láncszem (hiszen a mű vizsgálati anyagát csak egyetlen megyére és nem az ország összes megyéire konkretizálja) a későbbi vizsgálatoknak teljes mértékben megnyitja lehetőségét, a vele kapcsolatos viták és észrevételek a következő hasonló tárgyú kiadványt csak tökéletesíthetik.

A vizsgálat szervezői és a jelentés szerkesztője — amint ez a bevezető tanulmányból is kitűnik — a munkát elsősorban módszertani kísérletnek tekintették. A jelentés konkrét felhasználhatósága mellett ebből a szempontból feltétlenül jelentős. Úttörő módszertani kísérlet az államigazgatási szervezési problémák marxista alapon történő kutatási módszereinek kialakításához, és ugyanakkor kiválóan foglalja össze a megye községeinek és városainak szervezeti problémáit, megoldásra váró területi kérdéseinek komplexusát.

O. J.

B. C. НЕМЧИНОВ szerk.: Проблемы демографической статистики (Nyemcsinov, V. Sz.: A népességi statisztika problémái.) Cikkgyűjtemény. Állami Statisztikai Kiadó. Moszkva, 1959. 396 p.

A könyv a Szovjetunió Tudományos Akadémiája által 1955 óta évente kiadott „Statisztikai Tudományos Közlemények” sorozatban jelent meg. A sorozat egyes kötetei elméleti-módszertani munkákat tartalmaznak a statisztika különböző területeiről. A „Statisztikai Tudományos Közlemények” szerkesztősége emellett megkezdte egy *speciális* kiadványsorozat kiadását, amelynek kötetei a statisztika egyes elkülönült ágainak kérdéseit tartalmazzák. E cikkgyűjtemény ennek a speciális sorozatnak első kötete. A kötet a népességi statisztika problémáival foglalkozik.

A cikkgyűjtemény a népesség mozgásának és összetételének statisztikai vizsgálati problémáit tárgyalja. Elsősorban a népszámlálás programjának és feldolgozásának kérdéseivel foglalkozik, de több érdekes cikket találhatunk benne a statisztikai megfigyelés, a népesség dinamikája vizsgálatának módszereiről is.

A cikkgyűjtemény öt fejezetből áll.

Az I. fejezet a népesség reprodukciójával foglalkozik. Ebben a fejezetben *A. Ja. Bojarszkij* „A népesség reprodukciós mutatói közötti összefüggések kérdése” c. cikkében — többek között — a népesség előregedésének problémáit is vizsgálja. *Ja. Sz. Ulickij* „A nemzedék demográfiai fogalma” c. tanulmányában a statisztikai irodalomban kevésbé tárgyalt témával foglalkozik. Ez a tanulmány egyébként a szerző egy nagyobb szabású munkájának a bevezető része. *M. Ja. Szluckij* munkája egy szintén kevésbé vizsgált kérdést tárgyal, éspedig a halvaszületések vizsgálatának módszereit, konkrét leningrádi adatok alapján. A fejezet befejező tanulmányában *B. Ja. Szmulevics* a kapitalista országok népessége reprodukciós folyamatainak kritikai szemléljét adja.

A II. fejezet, amely három nagy tanulmányt foglal magában, a népesség összetételével foglalkozik.

Ja. B. Kvasa cikkében a foglalkozásoknak a népszámlálási feldolgozásoknál szokásos osztályozási elveit fejt ki. A szerző bírálja a jelenlegi osztályozásokat és javaslatokat tesz a foglalkozásoknak szerinte legjobb közigazdasági osztályozására.

I. M. Bogdanov „Az írni-olvasni tudás és az iskolai végzettség a Szovjetunió és a külföldi országok népszámlálásaiban” c. cikkében kritikailag, részletesen tárgyalja az iskolai végzettségre és az írni-olvasni tudásra vonatkozó népszámlálási kérdések megfogalmazása és feldolgozása terén szerzett orosz és külföldi tapasztalatokat és konkrét javaslatokat is tesz. Ezeket a javaslatokat az 1959. évi népszámlálás programjában figyelembe vették.

F. D. Markuzon „A kapitalista társadalom népessége osztályösszetételének statisztikai vizsgálati módszerei” c. cikkében a népesség osztálytagozódásának vizsgálati módszereit tárgyalja és az említett kérdést illetően konkrét statisztikai anyagot közöl a nagyobb kapitalista országokról, köztük a forradalomelőtti Oroszországról is.

A III. fejezet népszámláláson kívüli demográfiai vizsgálati módszereket tárgyal. A fejezet három munkát tartalmaz.

G. A. Balkisz „Az anamnesztikus módszer a népességi statisztikában” c. cikkében kifejti ennek a szerző által kidolgozott és a helyszíni (kiszállásos) kutatások sorában széles körben alkalmazott módszernek alapjait. Az anamnesztikus módszer jól felhasználható a népszámlálással összekapcsolt reprezentatív adatfelvételekben, valamint önállóan is, különösen a népesség reprodukciós folyamatainak a társadalmi-gazdasági tényezőkkel és a mindennapi élet egyes tényezőivel való összefüggései vizsgálatára.

R. I. Sziľman „A Kaukázusontúl végzett anamnesztikus demográfiai vizsgálatok tapasztalataiból” c. cikkében egy speciális adatfelvétel során nyert nagy tényanyag alapján mutatja be az anamnesztikus vizsgálatok használhatóságát.

A. Sz. Szemenova és *A. G. Volkov* „Folyamatos reprezentatív népességi felvétel az Amerikai Egyesült Államokban” c. cikke részletesen tárgyalja az Amerikai Egyesült Államokban és részben Kanadában szervezett ilyen irányú munka tapasztalatait és bemutatja a statisztikai felvételeknél alkalmazott kérdőíveket, kifejti e módszer nehézségeit, hiányosságait és előnyeit is.

A IV. fejezet a demográfiai felvételek adatainak és általában a népességi statisztikának felhasználásával kapcsolatos különféle problémákat tartalmaz.

A fejezet *M. V. Ignatev* „A statisztikai módszer az antropológiában” című cikkével kezdődik. A szerző kifejti a matematikai statisztikai módszerek szerepét és jelentőségét a modern természettudományban az antropológia példáján, és rámutat az itt előforduló nehézségekre. Különleges érdeklődésre tarthat számot a statisztikai standardizáció tárgyalása.

Ebben a fejezetben a népesség háborús veszteségeinek kiszámításával két munka is foglalkozik: *B. C. Urlanisz-é*, amely a háborús emberveszteségek számításának módszertani alapjait és sémáját mutatja be, valamint *I. G. Veneckij-é*, amely a népesség háborús veszteségének közvetett számítási módszereit tárgyalja. Az utóbbi munka csak a születések terén jelentkező veszteséggel foglalkozik.

R. N. *Birjukova* „A halálokok szerinti halandósági táblák” c. cikkében azokkal a módszerekkel foglalkozik, amelyekkel az egyes betegségeknek az átlagos élettartamra gyakorolt hatása mérhető.

G. A. *Balkisz* „A vándorló néptömegek halálozási arányszámának meghatározása” c. cikkében a vándorló népesség halálozási (és veszélyességi) arányszámának felépítését fejtegeti. A szerző megadja e mutatószám képletét, e képlet bármilyen jellegű vándorlás és halálozás esetén alkalmazható. Ez a kérdés, amely egyébként a Szovjetunióban igen nagy múltra tekint vissza, heves viták tárgya volt, különösen a Nagy Honvédő Háború időszakában.

A fejezetet L. Sz. *Kaminszkij* „A halandósági táblák szerkesztési módszereinek alkalmazása a gyógykezelés hatékonyságának vizsgálatánál” c. cikke zárja le. A szerző a gyógykezelés hatékonyságának vizsgálatára az „átlagos élettartam” mutatószámát javasolja azon időszakon belül, amely alatt a beteg megfigyelés vagy gyógykezelés alatt áll. Ezt a mutatószámot L. Sz. *Kaminszkij* javaslata szerint a halandósági táblák szerkesztési módszere szerint kell kiszámítani.

Az V. fejezet két orosz statisztikusnak a demográfiában elfoglalt szerepét jellemző cikkeket tartalmaz. Sz. A. *Novoszelszkij* „V. I. Grebenscsikov és jelentősége az egészségügyi és népességi statisztika történetében” c. cikke részletesen kifejti V. I. Grebenscsikovnak, a forradalom előtti egészségügyi — népességi statisztika egyik megalapítójának és kitűnő szervezőjének tevékenységét, aki Oroszországban először készítette — az 1897. évi népszámlálás alapján — halandósági táblát, s aki a demográfia különböző problémáival foglalkozó több elemző munka szerzője és a biztosítási statisztika szakértője volt.

N. Sz. *Csetverikov* „A. A. Csurov mint demográfus” c. cikke a jeles orosz statisztikusnak a demográfiához való hozzájárulásával foglalkozik. A cikk ismerteti és kommentálja A. A. Csurovnak a Nemzetközi Statisztikai Intézet XIV. ülészakán a fiúszületési arány változásáról bemutatott előadását. A tanulmány bemutatja, hogy különböző forrásokból összegyűjtött, nem teljes és nem minden esetben megbízható, de kritikailag gondosan értékelt és ellenőrzött anyag alapján, alaposan megfontolt hipotézisek segítségével, miképpen tudta A. A. Csurov magyarázatát adni a törvényes születések között a fiúszületési arány 1875 és 1910 között tapasztalt csökkenésének.

F. D. *Markuzon* elhalálozása miatt cikkét A. L. *Vajnsztein*, Sz. A. *Novoszelszkij* és Ja. Sz. *Ulickij* cikkét pedig, elhalálozásuk miatt, F. D. *Livszic* rendezte sajtó alá.

A cikkgyűjtemény bizonyára sok hasznos gondolatot és elemzési módszert tartalmaz a magyar demográfusok számára is.

Gy. F.

GRABIL, WILSON H. ; KISER, CLYDE V. ; WHELPTON, PASCAL K. : *The Fertility of American Women.* (Az amerikai nők termékenysége.) New York—London, 1958. XVI + 448 p.

A könyv részletesen ismerteti és elemzi a termékenység alakulását az Egyesült Államokban a gyarmatosítás kezdetétől napjainkig. Az Egyesült Államok termékenysége 1829-ig a legmagasabbak közé tartozott világválszónlatban. A befejezett termékenységű nőkre eső születések átlagos száma 8 volt 1790-ben, és a családok 16 évnél fiatalabb tagjainak átlagos száma 3-szorosa volt az 1950. évnek. A termékenység csökkenése a XIX. század folyamán indult meg; az 5 évnél fiatalabb gyermekeknek a 20—44 éves nők számához viszonyított aránya 1810-ben: 1,358; 1880-ban 0,780; 1950-ben: 0,587. A színes népesség termékenysége általában felülmúlta a fehérekét.

A születések abszolút száma a propagatív korcsoportha tartozó nők számának növekedése folytán 1921. évben 3,1 millió volt (1800-hoz képest 11-szeres szám), 1933. évben lecsökkent 2,3 millióra, 1956-ban pedig 4,2 millióra emelkedett. A születési arányszám ugyanakkor 25⁰/₀₀₀, a fehér népességé 24⁰/₀₀₀, a színeseké 34⁰/₀₀₀.

A születések területi megoszlása tekintetében a legrégebb települések a legkevésbé termékenyek. A XIX. század folyamán a déli államok termékenysége kisebb mértékben csökkent, mint az északiaké. A társadalmi-gazdasági tényezőknek a termékenységre gyakorolt befolyására jellemző, hogy a 25—

29 éves nők kumulatív termékenysége az 1940–50 időszak folyamán az értelmiség körében 53%-kal, a munkásság körében pedig csak 19%-kal növekedett. A társadalmi osztályok közt a termékenység különbségei ezen időszak alatt lényegesen csökkentek. Általában a kumulatív termékenységi arányszámok a társadalmi-gazdasági körülmények színvonalával inverez korrelációban álltak.

A termékenység és a *műveltségi fok* közötti kapcsolat többek közt kifejezésre jut abban, hogy az 1940–50 időszak folyamán a termékenység %-os növekedése az egyetemi, illetőleg főiskolai képzettségű nőknél volt a legnagyobb, az elemi iskolai végzettségűeknél pedig a legkisebb. A termékenység növekedéséhez nagyban hozzájárult a házassági mozgalomnak a fiatalabb korosztályok felé való eltolódása. Míg a 20–24 éves nők közül 1940-ben 52,7% volt házas, 1950-ben már 70,9%.

A könyv igen behatóan foglalkozik a fehér népeiségre nézve a *kohorsz-* módszer segítségével megállapított termékenységi mérőszámok elemzésével. A kohorsz-termékenység 1940-ig csökkenő irányzatú, ezután a fiatalabb kohorszokban igen erősen emelkedik. Így a 20–24 éves nők kumulatív kohorsz-termékenysége 1910-ben 568, 1940-ben 453, 1955-ben pedig 789‰. — A növekedés mértéke a legkisebb az első születéseknél, majd fokozatosan növekszik a születési sorszámmal, a befejezett termékenységű nőknél azonban továbbra is csökkenő tendenciájú. A közbülső életkorú kohorszok termékenységének alakulása azonban azt mutatja, hogy ez a csökkenő tendencia a jövőben előreláthatólag megszűnik; így pl. a 35–39 éves nők kumulatív kohorsz-termékenysége 1955-ben 2278, viszont 5 évvel korábban 2046‰ volt. A tartós irányzatnak ez a megváltozása legnagyobb mértékben a 2. születések számának a megnövekedéséből származik, de szerepe van benne a 3. és 4. születések megszorodásának is.

A születéseknek a II. világháború után bekövetkező erőteljes megnövekedését (az ún. baby boom) szemlélteti, hogy míg az 1930–39 időszakban a születések összes száma 19 millió volt, az 1945–54 periódusban ez a szám 30 millióra emelkedett. Az emelkedés 24%-a a propagatív életkorú nők számbeli növekedésére, 30%-a a házasság súlypontjának a fiatalabb korosztályokba való áthelyeződésére vezethető vissza. A legnagyobb hányad: 34% onnan származik, hogy általában a házas nők nagyobb hányadánál fiatalabb életkorban volt az első szülés. Végül a születési szám emelkedésének legkisebb része: 12% ered az egy nőre eső átlagos születési szám megnövekedéséből. A jövő prognózisa tekintetében szűk pontossági határral az Egyesült Államok népességének száma hosszabb időre szólóan nem adható meg a termékenységet meghatározó tényezők változékonysága miatt; *Whelpton* szerint az 1975-re várható lélekszám 193 és 243 millió közé fog esni.

Th. E.

COONTZ, S. H. : Population Theories and the Economic Interpretation. (Népességi elméletek és gazdasági értelmezéseik.) London, 1957. 200 p.

S. Coontz könyve két fejezetből áll, amelyek közül az első — amely a „Népességi elméletek Malthus óta” címet viseli — tulajdonképpen csak bevezetője a terjedelemben vele megegyező második, a „Gazdasági értelmezés” című fejezetnek.

Az első fejezetben a Malthus óta kialakult népességi elméletek bírálata található, az elméleteket aszerint csoportosítva, hogy azok „biológiai”, „kulturális”, vagy „gazdasági” jellegűek-e. A szerző különösen a gazdaságiakkal foglalkozik részletesen, fejtegetéseit saját elméletére alapozva, amely szerint a népességszám alakulására döntő befolyást gyakorló gazdasági tényező a munkaerőkereslet, illetőleg annak változása.

A biológiai (*Sadler, Pearl, Reed, Doubleday, de Castro, Spencer*) és a kulturális (*Dumont, Fetter, Hadley, Nitti, Brentano, Ungern-Sternberg*) elméleteket meg nem felelőknek minősíti, felhívja a figyelmet a termékenység alakulását csak biológiai alapon magyarázó elképzelések tarthatatlanságára. A termékenység csökkenését gazdasági tényezőkkel magyarázó elméletek alapjait — a társadalmi-gazdasági tényezők alapvető jelentőségének hangsúlyozása — a szerző szerint helyes, nehézségeket e téren inkább csak abban lát, hogy sok kutató túl- vagy alábecsüli egyes tényezők szerepét.

A klasszikus gazdasági elméletek képviselői általában abban tévedtek — írja Coontz —, hogy bár látták a munkaerő-kereslet hatását egy adott népesség termékenységére, „nem fordítottak figyelmet arra, hogy ezen összefüggés mellett azt is megvizsgálják, miképpen hatott a munkaerő-kereslet a kínálatra.” A munkaerő ára a történelmi fejlődés során nagymértékben növekedett, amit a munkaerő összetételének minőségi változása okozott. A képzett munkaerő iránti kereslet — amely szükségképpen az alkalmazható munkások számának csökkenésével jár együtt — jelentős mértékű csökkenést okozott a munkásosztály termékenységében.

A könyv második fejezetében a szerző részletesen kifejti felfogását a termékenységre ható gazdasági tényezőket illetően. Ezen belül különösen a család gazdasági funkciójának történelmi fejlődését elemzi. A család gazdasági jóléte és a termékenység között nem volt még mindig a jelenlegi fordított kapcsolat, mert amíg a család termelő gazdasági egység volt, addig a születéskorlátozásra nem volt szükség. A „szegény” és a „gazdag” család gazdasági funkciója közötti elkülönülés okozta az első különbségeket a két családtípus termékenységében. A munkaerő iránti kereslet csökkenése, illetőleg eltolódása a képzettebb szakmunkaerő irányába megnövelte annak árát, és egyben a család számára is nagyobb terhet jelentett, mert a gyermekek felnevelésének és a munkerő újratermelésének költségei emelkedtek. E hatások a termékenység csökkenésére vezettek.

Coontz könyve — bár szemléletmódjával nem mindenben lehet egyetérteni — helyesen mutat rá a népesedési jelenségek alapvető meghatározójára: a társadalmi-gazdasági tényezőkre.

V. Gy.

GEBHARD, P. H. — POMEROY, W. B. — MARTIN, C. E. — CHRISTENSON, C. V.: *Pregnancy, Birth and Abortion*. (Terhesség, születés és vetélés.) Harper and Brothers — Paul B. Hoeber, INC. Medical Books. New York, 1958. XIII + 282 p.

A könyvet az Egyesült Államok indianai egyetemén szervezett Nemi Kérdéseket Vizsgáló Intézet (Institute for Sex Research) kutatói állították össze 5293 fehér nő által 1938 és 1955 között szolgáltatott adatok alapján. A felvétel medián időpontja 1946 januárja volt.

A mintának az Egyesült Államok női népessége megfelelő megoszlásaival való egybevetése arra mutat, hogy a két sokaság szerkezete majdnem minden vonatkozásban erősen eltér egymástól, a vizsgált minta tehát nem képviseli az Egyesült Államok egész női népességét. Az adatszolgáltatók kormegoszlása jóval fiatalabb, iskolai végzettségük magasabb, korszpecifikus termékenységük pedig alacsonyabb az országos átlagnál. A szerzők úgy vélik, hogy a minta az Egyesült Államok népességének a magasabb társadalmi-gazdasági csoportokban elhelyezkedő rétegét (az össznépességnek mintegy 20 százaléka tartozik ide) viszonylag jól reprezentálja.

A könyv első elemző fejezete az egyedülálló nővel, illetőleg a házasságon kívüli, vagy a házasságkötés előtt bekövetkezett terhesség kérdésével foglalkozik. A megfigyelt összes nő két egytizede került terhes állapotba a házasságkötés előtt (vagy attól függetlenül, hogy egyáltalán házasságot kötött-e). Az ily módon terhes nőknek négyötöde többször, egyötöde pedig csak egyszer volt terhes. A házasság előtti nemi élet, vagy terhes állapot gyakorisága a házasságkötés évehez közeledve növekszik, a házasságkötés előtti nemi életet élő nők 19 százaléka terhes, amikor férjhez megy. A még a házasságkötés előtt befejeződött terhességek 6 százaléka élveszületéssel végződött, 5 százaléka spontán, 89 százaléka pedig művi abortusz következtében szakadt meg. A kor és a társadalmi-gazdasági helyzet szerinti vizsgálat azt mutatja, hogy az előbbivel növekvő, az utóbbival pedig csökkenő arányban alakul a házasságkötés előtti fogamzások száma.

A házasságkötés előtti fogamzások gyakorisága mintegy 80 százalékos, átlagban három terhességgel. A házasságkötés előtti fogamzások háromnegyed részénél tapasztaltak élveszületést, egynegyedüknek volt propagatív korszakuk folyamán művi vetélése. A fiatalabb korcsoportokban a spontán vetélések gyakorisága még alacsony, az ide sorolható nők egytizedének volt spontán vetélése. Az idősebb korúak

esetében az arány növekszik és eléri a 20 százalékot. A művi abortuszok arányának alakulása a spontán vetélésekéhez hasonló. A szerzők részletesen vizsgálják a terhességnek és a születeknek az átlagos házasságtartamhoz való viszonyát és úgy találták, hogy ennek növekedésével egyenes arányban nő a terhességek és a vetélések, valamint az élveszületések gyakorisága.

A különélő, elvált vagy özvegy nők házasság előtti és házasság alatti terhességeinek átlagos száma valamelyest magasabb, mint azoké, akiknek a házassága nem fejeződött be. A vizsgálatok azt mutatják, hogy az ebbe a csoportba tartozó nők (legnagyobb részüknek házassága válás következtében szakadt meg) szekszuális magatartása aktívabb, mint azoké, akiknek a házassága nem szakadt meg. Elég nagy arányban találtak ebben a csoportban házasság után fogamzást (és a legtöbb esetben vetélést). Foglalkozási és iskolai végzettség szerinti vizsgálatuk azt mutatja, hogy a legmagasabb (egyetemi) képzettségű és a magasabb intellektuális munkakörben dolgozó nők jelentős része ebbe a csoportba tartozott.

A könyv egyik fejezete a néger nők terhességi és szülési gyakoriságával foglalkozik, tapasztalatai nagyjából azonosak a fehér nők esetében nyert tapasztalatokkal, azzal a különbséggel, hogy a néger nők társadalmi-gazdasági helyzete általában alacsonyabb a fehérekénél, ezért a társadalmi-gazdasági helyzettel szorosabb kapcsolatot mutató születek és terhességek száma ebben az esetben valamivel magasabb, a művi vetéléseké pedig alacsonyabb, mint a fehér nők esetében.

Szociológiailag rendkívül érdekes a büntetésvégrehajtó intézetekben büntetésüket töltő nők vizsgálata. 1250 esetet figyeltek meg, ebből 309 néger volt, és legnagyobb részük csak kisebb bűncselekményeket követett el. A vizsgálat megállapításai szerint az a körülmény, hogy valamely nő követett-e el bűncselekményt, vagy sem, nem okoz különbségeket szekszuális viselkedésükben (természetesen a börtönön kívül eltöltött időben). A büntetésvégrehajtó intézetekben megfigyelt nők iskolai végzettség szerinti megoszlása jelentős mértékben különbözik az átlagtól, annál alacsonyabb. Ez nyilvánvalóan a társadalmi rendszer következménye. Az iskolai végzettség, tehát a műveltségi színvonal terén tapasztalható különbségekre vezethetők vissza azután azok a különbségek, amelyek a börtönben levő és az eredeti mintában szereplő nők között találhatóak. Így a magasabb termékenységi gyakoriság és házasságon kívüli nemi kapcsolatok magasabb aránya.

A művi vetélésekkel foglalkozó fejezet részletesen vizsgálja a vetélések végrehajtásának módját kor, társadalmi-gazdasági hovatartozás és családi állapot szerint. Érdekes megállapításokat közöl arról, hogy az alacsonyabb társadalmi csoportokban még élnek a vetelésnek egészen primitív, babonás és természetesen hatástalan módszerei. Egyébként a mintában szereplő, terhességüket megszakító nők 9,2 százaléka gyógyszerrel, 90,8 százaléka pedig műteti úton szakította meg terhességét. Az illegális művi abortuszok medián értéke a negyvenes években 143 dollár volt, az összeg az iskolai végzettséggel fordított arányban alakult, a magasabb, egyetemi végzettséggel rendelkező nők átlagosan 30–40 százalékkal kevesebbet fizettek egy művi abortuszért, mint az alacsonyabb végzettségűek. Az okot a szerzők az ismeretségi kör, a baráti kapcsolatok kiterjedtebb voltával magyarázzák.

Befejezésül a könyv az abortusz-kérdés külföldi gyakorlatát ismerteti.

Az érdekes, bár statisztikailag több esetben nem teljesen szakszerű munka megállapításai megerősíteni látszanak a több országban — így hazánkban is — végrehajtott termékenységi esettanulmányok általános tapasztalatait. A termékenységi gyakoriság világszerte szoros kapcsolatot mutat a műveltségi színvonallal, a társadalmi-gazdasági helyzettel és — természetesen — a korrallal. Hibája a könyvnek, hogy a jövedelem, ill. az életszínvonal vizsgálatát minden esetben mellőzte. Nem tudjuk, hogy a felvétel erre kiterjedt-e, vagy sem, ilyen utalás sehol sem található. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a társadalmi-gazdasági csoportok szerinti vizsgálat korántsem pótolja a jövedelmi helyzet vizsgálatát. Azonos jövedelmű, de különböző társadalmi-gazdasági helyzetű csoportok termékenységi színvonalának összehasonlítása a könyvben található kétségtelenül elmélyültebb tanulságokkal szolgált volna.

V. Gy.

BARCLAY, GEORGE W.: *Techniques of Population Analysis*. (A népesedés elemzésének technikája.) New York—London, 1958, XIII + 311 p.

A könyv célja, hogy a demográfiai elemzés módszereit szélesebb körben tudományos kutatók számára hozzáférhetővé tegye. A könyv jellegzetessége, hogy egyrészt különös súlyt fektet a demográfia legmodernebb, különösen a termékenység és a reprodukció mérésével kapcsolatos módszereinek tárgyalására. Másrészt útmutatást ad a gazdaságilag elmaradt országok népesedési problémáinak vizsgálatára. A példák jelentékeny része az ilyen országok adatain alapul.

A könyv I. fejezete a demográfia tárgyát és feladatait ismerteti. Itt szóba kerülnek a demográfia adatforrásai és a statisztikai felvételek, különösen a reprezentatív módszer kérdései. A II. fejezet a demográfiai viszonyszámokat tárgyalja részletesen. A III. fejezet a hibaszámítás és pontosság problémáival foglalkozik, különös tekintettel a demográfiai vizsgálatok körében felmerülő hibák figyelembevételére és kiküszöbölésére.

A IV. fejezet tárgya a halandósági tábla. A könyv azért szentel külön fejezetet ennek a témának, mert a szerző véleménye szerint a legtöbb modern szellemű demográfiai elemzés és modell kiinduló pontja a halandósági tábla. Erre való tekintettel a könyv részletesen ismerteti a halandósági tábla szerkesztését és az adatok kiegyenlítését egyszerű matematikai módszerek felhasználásával. A következő fejezet az előzmények alapján részletesen tárgyalja a halandóság törvényszerűségeit, a stacionér és a stabil népesség modelljeinek meghatározását, továbbá a standardizálás és a halálokok kérdéseit.

A VI. fejezet a termékenység mérésének módszereit tartalmazza. A könyv egyik fő erőssége, hogy a hagyományos módszerek mellett részletesen foglalkozik a *kohorsz-*elemzés kérdéseivel, főleg a *Whelpton* által kidolgozott eljárások szellemében. Itt részletes megvilágítást nyer a hagyományos és kohorsz-módszer mérőszámainak egymáshoz való viszonya és különböző alkalmazási köre. E tekintetben különösen a születésszabályozás kapcsán a születések időbeli beosztása és a befejezett termékenység várható alakulása legrészletesebben vizsgált témák. A VII. fejezet a népességnövekedés jellemzésével foglalkozik. Itt a népesedési folyamat különböző típusai mellett különösen a reprodukció mérőszámainak meghatározása és kritikája, továbbá a *stabil* népességi modell sajátosságai állnak előtérben. Ezen az alapon sor kerül a természetes szaporulat intrinszc mérőszámának meghatározására. További problémák a termékenység és a halandóság változásának a kormegoszlásra gyakorolt befolyása, valamint a népesedési prognózisok szerkesztése. Az utolsó két fejezetben a könyv vázolja a népesség területi megoszlásának és a vándormozgalomnak a kérdéseit, továbbá a munkaerő volumenét és foglalkozások szerinti megoszlását meghatározó tényezőket. Külön említést érdemel, hogy a könyv a helyenként bonyolult problémákat a lehetőséghez képest egyszerűen és világosan tárgyalja, céljának megfelelően mindig csak a fő elvek vázolására szorítkozva. A könyv hiányossága azonban, hogy az amerikai szerzők mellett más országok irodalmát alig veszi figyelembe.

Th. E.

Well-Seuchen-Atlas. World Atlas of Epidemic Diseases. (Járvány-világatlasz.) Teil I—III. Herausgegeben von Ernst Rodenwaldt und Helmut J. Jusatz Hamburg, 1952—1960, Falk-Verlag.

Több évi előkészület és nemzetközi összeműködés után 1952-ben indult meg a nagy járványatlasz kiadása. A közreműködők rengeteg irodalmat és statisztikát dolgoztak fel és munkájuk nyomán sűrű egymásutánban jelentek meg a térképlapok. Az utolsók ez év folyamán készülnek el.

Kötetenként 40—60 lapon 100—120 térképet közöl az atlasz. Az egyes térképek a járványokat történeti fejlődésükben, a mortalitás és morbiditás összevetésével ábrázolják, míg a hátlapokon részproblémákat vagy kiemelt kisebb területegységeket ábrázolnak. A főlapok az egész világot ábrázolják, ill. egy vagy több földrészt. A járványtérképeken kívül klíma, népsűrűségi és népeloszlási térképeket is tartalmaznak a kötetek.

Minden laphoz részletes német magyarázó szöveg és annak igen bő angol kivonata tartozik. A magyarázatot számos szöveggézői grafikon, diagram és

térkép-vázlat élénkíti. Megfogalmazásában erőteljesen érvényesül a modern „geo-medicine” (magyarul orvosi földrajznak nevezhetnénk) szemlélet. Ez a jövőben, ha majd kidolgozzák a bioklimatológia statisztikai módszereit, előreláthatólag még plasztikusabb lesz.

V. A.

*

JELLINEK H., TABÁK P., GIDÁLI J. és TELKES M.: *A kórboncolás statisztikai eredményének tanulsága a gerontológia geriatricai vonatkozásaiban.* (Уроки статистических результатов вскрытий в гериатрической связи с геронтологией. Warnings Given by Statistical Results of Autopsies in Geriatric Relations to Gerontology.) *A M. T. A. Biológiai esop. közleménye.* 1959. 3—4. sz. 369—399. p.

Szerzők a Kállai Éva utcai kórház prosecturájának boncolási anyagából 700 öregkorú — 60 éven felüli — meghalt halálokait dolgozták fel. Bár a feldolgozott adatok száma nem nagy és a kórház beteganyaga válogatott, az eredmények a halálóki statisztika szempontjából — ha nem is mérvadóak — mégis tanulságosak. A feldolgozás ugyanis nemcsak egyetlen halálokot, hanem minden olyan elváltozást értékelt, amely halálhoz vezet. A 700 meghalt boncolási anyagában 927 halálhoz vezető elváltozást találtak, ami a többes halálokok kérdésének fontosságára mutat. Így pl. a leggyakrabban észlelt atherosclerosis (330 eset) csak 2/3 részben (221 esetben) fordult elő egyedüli okként, ami a halálóki statisztikai adatok analízisének meggondolásra készítő. A közleményben olyan elváltozásokat is tanulmányoznak a szerzők — nem és 5 éves koresoport szerint intenzitási arányszámokkal kifejezve —, amelyekre az egyetlen okra készülő feldolgozások nem deríthetnek fényt. Igen érdekes a dolgozatnak az a megállapítása is, hogy bár a kórházi diagnózisok és a kórbonctani leletek között elég jó egyezést találtak (a teljesen téves diagnózisok aránya 4%, a diagnosztikus eltérések aránya 18,6%), egyes halálokok jelentős hányadát azonban a klinikus sem észleli (pl. az öregkori tbc az esetek $\frac{3}{4}$ részében a boncolásig rejtve maradt).

Az ismertetett vizsgálat célkitűzései — mind a gerontológia és a geriatrica, mind pedig a halálóki statisztika szemszögéből tekintve — hasznosak. Meg kell azonban jegyezni, hogy a közleményben sok helyen előforduló számhibák és félreérthető vagy téves megállapítások rontják a vizsgálat hitelét. Így pl. a 371. oldalon adataik és a halálóki statisztikai adatok közötti eltérést a halottkémlés hibáira vezetik vissza, holott a magyar halálóki statisztika évente közzéteszi a boncolások eredményeit, s ezekkel szemben eltérést csak a többes halálokok feldolgozásának módszertani sajátosságai okozhatnak. A szerzőknek az a véleménye a 395. oldalon, hogy a végső diagnózisoknak — itt a halál közvetlen okára gondolnak — halálókként való feldolgozása nagyban torzítja az országos statisztikák adatait is, igen furcsa, tekintettel arra, hogy a halálóki statisztikák általában, így Magyarországon is köztudomásúlag a halál alapvető oka szerint készülnek. Ez utóbbi két kiragadott példa jól szemlélteti, amit egyébként a használt irodalom felsorolása is bizonyít, hogy halálóki kérdésekkel a demográfiai irodalom és a gazdag halálóki statisztikai anyag ismerete nélkül kockázatos foglalkozni. A szerzők a demográfiai ismeretek birtokában feltehetőleg nemcsak a hibákat kerülhették volna el, hanem ösztönzést kaptak volna a többes halálokok kombinatív feldolgozására is, amely vizsgálataik sikerességét esetleg jelentősen megnövelte volna.

A. Gy.

BALOGH ISTVÁN: *Szabolcs megyei pásztorösszeírás 1796-ból.* (Перепись пастухов комитата Саболч в 1796 году. Description of Herdsmen in the County Szabolcs in 1796.) *Etnographia*, 1959. 1—3. sz. 291—312. p.

Szerző tanulmánya a pásztoroknak a Szabolcs megye levéltárában fennmaradt 1796. évi összeírását dolgozza fel. A feldolgozás eredményei történeti demográfiai szempontból is értékesíthetőek. Így például a közlemény bevezetőben az alföldi mezővárosi települések fejlődésével kapcsolatban a beltelkek, a szántók és a kétféle (belső és külső pusztai) legelő elhelyezkedésén

mutakozó néhány jellegzetes vonásra hívja fel a figyelmet. Az összeírás az állattartás módjaira, az állatfajtákra, a legeltetés szervezetére, a pásztor-típusokra és a pásztorszervezetre vonatkozóan is értékes felvilágosításokat tartalmaz.

Demográfiai szemszögből különösen a közlemény befejező része, a pásztorok származását kutató vizsgálat eredménye érdekes, amely a pásztorság fluktuációjára, s annak okaira mutat rá. A feldolgozás alapján — amely a bátori, a dadai és a nádudvari járás mintegy 2000 pásztorjának adataira terjed ki — megállapítható, hogy amíg a kezesjóságok pásztorai többnyire falubeliek voltak, addig a szilajpásztorok vándorlási köre 60–100 km-re is kitért, a kondások, juhászok és sórepásztorok között pedig nagy számmal voltak a távolabbi országrészekből (Felvidék, Erdély) származók is. Az a körülmény, hogy az összes pásztoroknak a fele nem helybeli volt, arra figyelmeztet, hogy a pásztorsággal összefüggő kérdések tanulmányozásánál a vándorlás, a migráció tényezőjének szemmel tartása mellőzhetetlen.

A. Gy.

MORITA, YUZO : *The Accuracy of Age-Reporting in the Population Census.* (A népszámlálásnál bevallott kor-adatok pontossága.) *Bulletin de l'Institut International de Statistique*, 1958, 183–189. p.

A népszámlálásnál tudakolt ismérvek közül (mint az egyik legegyszerűbb ismerv) a koradatok pontossága az egész felvétel pontosságának alsó határaként értékelhető. A kor téves vagy helytelen bevallása torzítást okozhat, de az is lehetséges, hogy ellentétes irányú hibák egymást kiegyenlítik s így a korstruktúrát nem befolyásolják. Utóbbi esetben is pontatlan adatokkal dolgozunk, noha ez a végső eredményt nem zavarja.

Japánban az 1950-es népszámlálás anyagából sorsolós mintát vettek. A mintába 5244 tizennégy éves és idősebb olyan személy került be, akiknek a népszámlálásnál bevallott korát a „Munkaerő Vizsgálat” elnevezésű folyamatos adatgyűjtés kartonján szereplő életkorral lehetett egyeztetni.

Az összehasonlításból kitűnt, hogy a születés időpontját az esetek 17%-ában eltérően vallották be a két felvételnél. Ha a betöltött életkort vesszük alapul, az eltérés mindössze 6%, s ha 5 éves korcsoportokat képezve tekintjük az adatokat, az eltérések %-os aránya még tovább csökken. A téves bevallások többsége az idősebb korosztályokra esik : 50 év felett több mint kétszer annyi eltérő adatot találtak, mint a fiatalabbaknál.

B. L. Á.

HUGHES, R. B. : *Human Fertility Differentials : The Influence of Industrial — Urban Development on Birth Rates.* (Különbségek az emberi termékenységekben : a városiasodás és az iparosodás hatása a születési arányszámra. *Population Review* (India), 1959. 2. sz. 58–69. p.

A cikk a differenciális termékenység problémájához kíván hozzájárulni, és az Egyesült Államok Tennessee államában megvizsgált három, különböző társadalmi-gazdasági csoportba tartozó és egyben különböző életformájú családokat magában foglaló minta alapján azt a következtetést vonja le, hogy a termékenység csökkenése „automatikus válasz az urbanizációra és növekvő jövedelmekre”.

A szerző többszörös regresszió-elemzés segítségével igyekszik az egyes tényezők hatását feltárni. Mindhárom mintacsoportban a családnagyság szerepelt függő változóként (Y), a társadalmi-gazdasági ismérvek pedig (mint a szülők anyagi helyzete 1951-ben, az anya iskolai végzettsége, a nagyszülők gazdasági helyzete stb.) független változóként (X_1 , X_2 , X_3 . . .).

Elemzéseinek eredményei az alábbiakban foglalhatók össze : a szülők gazdasági helyzete és a született gyermekek száma közötti fordított összefüggés mindhárom, egymástól független minta esetében megtalálható, többkevesebb valószínűséggel. A gazdasági helyzetben bekövetkezett hirtelen változás azonban a termékenységre is növelő hatással van. (Ez a szerző szerint megerősíteni látszik azon kutatások eredményét, amelyek a gazdasági ciklus — a nemzeti jövedelem hullámváltozása — és a termékenység hullámváltozása között

találtak pozitív összefüggést.) Rendkívül szoros összefüggést talált a szülők jelenlegi és gyermekkori gazdasági helyzete, azaz a nagyszülők gazdasági helyzete között.

Statisztikailag erősen szignifikáns, negatív összefüggés van az iskolai végzettség és a termékenység között. A három mintacsoport összevont vizsgálata is azt mutatja, hogy a formális iskolai végzettség, illetőleg ennek magasabb foka csökkentő hatással van a termékenységre. Ugyanez vonatkozik a korábbi kedvező gazdasági helyzet (a szülők „gazdasága”) és a termékenység közötti összefüggésre. E két független változó között (iskolai végzettség és a szülők gazdasági helyzete) egyébként nagy mértékű interkorreláció is felfedezhető.

A termékenység és a gazdasági helyzet közötti negatív kapcsolat különösen a városi életmód mellett válik határozottá. A szerző — az általa vizsgált amerikai minták alapján — arra a következtetésre jut, hogy a gazdasági jólét pusztán növekedése a gazdaságilag elmaradt országokban rövid idő alatt nem vezet még a termékenység csökkenésére, mert az ez ellen ható tényezők eleinte jóval erősebbek.

V. Gy.

KUČERA, MILAN: Zjišťování porodní váhy v československé statistice narozených. (A születési súly megfigyelése a csehszlovák népmozgalmi statisztikában.) — Demografie, 1959, 4. sz.

Az újszülöttek születési testsúlyát Csehszlovákiában folyamatosan 1950 óta figyelik. A tanulmány alapját az eddig begyűjtött anyag legmegbízhatóbb része, az 1955. évi csehországi adatok képezik. Az ország említett tartományában ugyanis 1955-ben a születések 91,8%-a intézetben történt, ahol a súlyadatok megállapítása mentes az egyéni elfogultságtól.

Az éves feldolgozás során az adatokat 10 súlykategóriába sorolják, az elsőbe az 1000 g-on aluliakat, a következő kategóriák 500 g-onként emelkednek, az utolsóba pedig az 5000 g-on felülieket sorolják.

A tanulmány a születési súlyt az alábbi 6 viszonylatban vizsgálja:

1. Életképesség, nem és az anya családi állapota. Lényegesebb megállapításai e tekintetben, hogy az élveszülöttek 84,3%-a, a halvaszülöttek 48,1%-a a 2500—3999 g súlycsoportba tartozik; az élveszülöttek átlagsúlya 28%-kal múlja felül a halvaszülöttekét; a fiúk átlagos súlya (3412 g) a lányokénál 4,2%-kal nagyobb; az anya családi állapotát tekintve pedig, a házasságon kívül született gyermekek súlya 4,9%-kal kisebb.

2. Az anya kora. A leszűrt eredmények azt bizonyítják, hogy az átlagsúly az anya korával nem lineárisan emelkedik, hanem parabolát alkot. A házasságon kívül szülötteknél a parabolikus trendet elmossa a leányok emelkedő átlagsúlya. A legnagyobb különbség a házasságban szülöttek és a házasságon kívül szülöttek között a 20 éves anyák szülötteinél tapasztalható. A házasságon kívül születettek ebben a kategóriában átlag 5,8%-kal könnyebbek. Az anya korának emelkedésével azonban az eltérés egyre kisebb lesz és a 35 éven felüli anyák szülötteinél már egyáltalán nem számottevő.

3. A születési sorrend. A születési súly a születési sorrenddel csaknem lineárisan emelkedik. Legnagyobb az eltérés az átlagsúlyban az első- és a másodszülöttek között, hasonlóképpen, mint a 20 és 24 éves anyák szülötteinél. A születési súlyra tehát nagy befolyással van az anya nemiszerveinek érettsége és fejlettsége.

4. Az anya kora és a születési sorrend együttes kombinációja. Az eredmények igazolják az előző megállapításokat, hogy az átlagos születési súlynak az anya kora szerinti trendje valóban parabolikus. A trendet csak elvétve zavarja egy-két rendellenesség. A 20—24 éves anyák 4. és 5. szülötteinél az átlagos születési súly már csökken. A magasabb születési sorrend görbéje mindig valamivel később tetőzik, mint az alacsonyabb sorrendé, és az anyák utolsó korcsoportjánál a magasabb születési sorrend nagyobb születési súllyal párosul. A szóródás mértéke arra utal, hogy a születési súly szintjét a születési sorrend jobban befolyásolja, mint az anya kora. Ez abból adódik, hogy az elsőszülöttek átlagsúlya és a másodszülöttek átlagsúlya között nagy a különbség, amit viszonylag növel az elsőszülöttek nagy száma.

A házasságban születettek adatainak standardizálásával kimutatja, hogy a házasságon kívüli gyermek születési súlya valóban kisebb.

5. A születési súly dinamikája. Az 1953—1957. évi időszakon belül megállapítja, hogy a születési súly évről évre csökken. Ennek magyarázata, hogy az intézeti születések arányának növekedésével az egyéni adatok eltulajozása mérséklődik, továbbá, hogy a magasabb születési sorrendű, tehát a nagyobb súlyú újszülöttek száma egyre kevesebb.

6. Szlovákiai újszülöttek születési súlya. Mivel a két tartomány adatai nem eléggé homogének, csupán feltételezhető, hogy a szlovákiai születési súly átlaga kisebb, mint a csehországié.

B. I.

MARX, NORBERT: *La statistique médicale dans le cadre de la sécurité sociale.* (Orvosi statisztika a társadalombiztosítás keretében.) *Bulletin de l'Institut International de Statistique*, 1958. 444—454 p.

A tanulmány a francia társadalombiztosítási szervezet megbetegedési statisztikai vizsgálatának anyagát közli. A vizsgálat alapját a megbetegedés kezdetén, az orvosi vizsgálat alkalmával kiállított karton képezi. A 15 243 beteg közül 6309 (41%) volt férfi, 8934 (59%) nő. A nők többletét a speciális női megbetegedések magas aránya (2388 eset; a női betegek 27%-a) okozta; a férfiak nemhez kapcsolódó megbetegedési elenyészőek (961 eset; 1,5%). A vizsgálat fő célkitűzése annak megállapítása, hogy egy betegnél az orvosi vizsgálat alkalmával hány betegséget (diagnózist) észlelnek és több megbetegedés esetén milyen összefüggés állapítható meg a betegségek között. (Az adatfelvétel technikája és az alkalmazott megbetegedési nomenklatúra is ennek a célnak a szolgálatában állott.) A férfibetegek 26%-ánál, a nők 32%-ánál állapítottak meg több diagnózist. A többes diagnózisok 80%-ában két, 16%-ában három, 3%-ában négy és 1%-ában öt vagy több megbetegedés fordult elő.

A tanulmány szerint az egy személynél egyidejűleg észlelt két megbetegedés közti összefüggés a következő főbb csoportokba sorolható:

- A) együtt fellépő, de egymástól független betegségek,
- B) következményes betegség; az alapbetegség következtében fellépő másik betegség; ez bizonyos időtartam után is jelentkezhethet,
- C) akut (heveny) betegség, amely egy meglévő krónikus betegséget komplikál,
- D) összefüggő és egymásra kölcsönösen ható, egymást súlyosbító betegségek.

Három vagy több betegség esetén ugyanezek az alaptípusok, továbbá az alaptípusoknak egymással való kombinációi különböztethetők meg; leggyakrabban az A—B, illetve A—C kombinációk, melyeket a tanulmány E_1 illetve E_2 betűkkel jelöl. A tanulmányban közölt részletes táblázatok szerint a kettős megbetegedéseknek 60%-át a B, 30%-át az A, 10%-át a C csoport adja, a D csoport részesedése gyakorlatilag elenyésző. Három betegség esetében az alaptípusok egymáshoz viszonyított előfordulási aránya hasonló, itt azonban az esetek 36%-ában az E_1 , 5%-ában pedig az E_2 kombináció fordul elő.

A tanulmány táblázatai végig nemek szerinti csoportosításban készültek, mert a többes megbetegedések gyakoriságában és összetételében a két nem adatai többször eltérőek (D típusú megbetegedési csoportot a tanulmány csak a nőkre vonatkozóan tüntet fel).

A tanulmány végül a kórházban ápolat biztosítottak ápolási tartamának és ápolási díjának alakulását vizsgálja korcsoportok szerint, megállapítva, hogy 35 éven túl az ápolási tartam (és ezzel összefüggésben az ápolási költség) a kor előrehaladtával folyamatosan növekszik.

A tanulmány figyelemre méltó a hazánkban ez év elején megindult SZTK megbetegedési statisztika szempontjából, annál is inkább, mert szerző kifejezetten felszólítja más országok statisztikusait a szerzett tapasztalatok kicserélésére. Fogalmi csoportosításának helyessége azonban — az igényesebb, részletesebb meghatározások teljes mellőzése következtében — nem ítélné meg.

M. K.

BOURGEOIS-PICHAT, J. : Utilisation de la notion de population stable pour mesurer la mortalité et la fécondité des populations des pays sous-développés. (A stabil népesség fogalmának felhasználása a gazdaságilag elmaradt országokban a népesség halandóságának és termékenységének mérésére). *Bulletin de l'Institut International de statistique* 1958. 2. sz. 94–121. p.

Az Egyesült Nemzetek Szervezetének demográfiai osztálya eljárást dolgozott ki a halandóság és termékenység meghatározására olyan országokra nézve, ahol a népességi statisztika hiányos. Az eljárás alapja, hogy az ilyen országokban a halandóságnak változatlan termékenység mellett bekövetkező csökkenése esetén a népesség kormegoszlása nem változik számottevő mértékben. Ilyen módon a halandóság alacsonyabb szinten való állandósulása után a halálozási és születési arányszámok megegyeznek a halandóság és termékenység által meghatározott *stabil* népesség ilyen arányszámaival. A stabil népesség adataiból tehát a népesség demográfiai arányszámait meghatározhatók. Erre való tekintettel a dolgozat a halandóság és termékenység különböző fokozatai (a születésnél várható átlagos élettartam és a bruttó reprodukciós együttható egyes értékei) által jellemzett stabil népességek legfontosabb demográfiai arányszámait táblázatba foglalja. E táblázat felhasználásával a halálozási és születési arányszámok meghatározására három eljárási módozat nyert kidolgozást.

Az első eljárási módozatnál a népesség természetes szaporulata és kormegoszlása a népszámlálásokból ismertnek tekinthető. Az említett táblázat segítségével meghatározható ama stabil népesség, amelynek jellemzői az ismert népességi adatokhoz a legközelebb esnek. E stabil népességre vonatkozó halálozási és születési arányszámok megegyeznek a vizsgált népesség ilyen arányszámaival.

A második eljárási módozat azon alapszik, hogy a népesség megfigyelt kormegoszlása a stabil megoszlással gyakorlatilag megegyezik. Ilyen módon a népesség egy bizonyos a életkorcsoporthoz tartozó arányszámát megszorozva az „ r ” szorzószámmal (ahol r a természetes szaporulat ismertnek feltételezett arányszáma), megkapjuk a stacionér népességnek megfelelő korcsoport-hányadot. Ezen az alapon kiszámítható a születéskor várható átlagos élettartam, illetőleg a halálozási arányszám. Ehhez viszont a természetes szaporulat mértékét hozzáadva megkapjuk a születési arányszámot.

Végül egy további eljárási módozat az egyes korcsoportoknak két népszámlálás által meghatározott népességszámait hasonlítja össze. Ez által megbecsülhetők az elmaradt országok népességstatisztikájában előforduló legfontosabb hibák, amelyek különösképpen az 5 évnél fiatalabb gyermekek és a halottak életkorának, továbbá számának pontatlan meghatározásából származnak. A stabil népesség táblázata alapján korrigált népszámlálási adatokból azután az adott népesség arányszámait kielégítő pontossággal kiszámíthatók. A háromféle eljárási módozattal nyert demográfiai adatok egymással jól megegyeznek. Az ismertetett módszereken túlmenően a stabil népesség törvényszerűségei az elmaradt országok számos egyéb demográfiai problémájának megoldására felhasználhatók, amihez szükséges eljárások az ENSZ demográfiai osztálya keretében kidolgozás alatt állnak.

Th. E.

GLASER, D.—RICE, K. : Crime, Age, and Employment. (Bűncselekmény, kor és foglalkoztatottság.) *American Sociological Review.* October 1959. 679–686. p.

A szerzők a korábbi amerikai bűnügyi statisztika, valamint a kriminál-szociológiai és statisztikai irodalom alapján két hipotézist dolgoztak ki a bűnözés, a kor és a foglalkoztatottság közti összefüggések vizsgálatára. Az első hipotézis — amely elsősorban az 1930-as évek depressziós időszakának bűnügyi adataira támaszkodik, azt sugalmazza, hogy a fiatalok által elkövetett bűncselekmények gyakorisága a munkanélküliség nagyságával fordított arányban alakul. Ennek alapja a szerzők szerint az, hogy a fiatalok bűnözés általában nem a materiális hasznot célozza, hanem szubkulturális jellegű, így a munkanélküliséggel nem növekedhet. A második hipotézis szerint vi-

szont a felnőttkorúak által a tulajdon ellen elkövetett bűntettek egyenes arányban nőnek a munkanélküliség emelkedésével. Ennek oka szerintük az, hogy a felnőttek, ellentétben a fiatalokkal, gazdaságilag „önellátók”, s ha legális foglalkozás útján nem képesek az anyagi javakat megszerezni, egyéb úton, sokszor bűncselekményekkel próbálkoznak. A két hipotézis igazolását részint az USA általános bűnügyi, részint egyes városok helyi bűnügyi statisztikája alapján kísérelték meg. Végeredményben megállapították, hogy az adatok a második, tehát a felnőttekre vonatkozó hipotézist igazolták, az elsőt, a fiatalokra vonatkozót azonban nem. Érdekes, hogy a cikk azonnal védekezik, mondván, hogy ezek az eredmények látszólag ugyan a marxista álláspontot támasztják alá a bűncselekmények és a gazdasági rendszer összefüggéséről, a valóságban nem ez a helyzet, mert a szovjet bűnügyi statisztika is hasonló helyzetet tükröz. Csak azt felejtik el, hogy a Szovjetunióban nincs munkanélküliség, s az ún. munkanélküliek bűnözése valójában a munkakerülők bűnözése, akik a szovjet társadalom erkölcsi és jogi rendjével szemben nem munka útján kívánják szükségleteiket kielégíteni, noha erre lehetőségük volna, hanem bűnözéssel.

K. K.

HENRY, L. : *Aspects mathématiques de l'étude de la fécondité et de la famille.* (A termékenység és családtervezés matematikai sajátosságai.) *Bulletin de l'Institut International de Statistique.* 1958. 2. sz. 137—146. p.

A termékenység törvényszerűségeinek kutatása különböző fokozatokban fejlődött ki. Kezdetben csak leíró jellegű volt, mert a részletesebb adatok hiányoztak. Később a figyelem főleg a termékenység és az életkor közötti összefüggésre, valamint a reprodukciós mérőszámok meghatározására irányult. A születési arányszámoknak az 1931. évi világválság utáni alakulása megmutatta, hogy a vizsgálatot messzemenően ki kell terjeszteni egyrészt a mérési módszerek tökéletesítésével, másrészt a fiziológiai és pszicho-szociológiai tényezők befolyásának pontosabb meghatározásával, amikor különösen fontos a termékenység alakulása a házasság keretében.

A jelenleg rendelkezésre álló bőséges adatok értelmezése, a házassági termékenység törvényszerűségeinek magyarázata matematikai modellek szerkesztését kívánja meg. A dolgozat kéttípusú modellt ismertet, az egyik a természetes, a másik a születésszabályozás által befolyásolt termékenység alakulását világítja meg. Mindkét modellben két döntő tényező szerepel: egyrészt az ideiglenes sterilitás tartama a fogamzást követően, másrészt a megtermékenyülés valószínűsége az említett időtartamon kívül.

A megfigyelt természetes termékenység alapján meghatározható a megtermékenyülés valószínűsége, amelynek időbeli alakulása a házasságon belül az életkor függvényében következőképp jellemezhető. A szóbanforgó valószínűség egy bizonyos életkor elérése után válik zérusnál nagyobbá, majd egy ideig erőteljesen növekszik, azután egy hosszabb időn keresztül állandó, illetőleg kismértékben hanyatló, végül egy meghatározott életkor elérése után rohamosan zérusra csökken le. A tényleges termékenység időbeli alakulását egy integrál-egyenlet határozza meg, amely szerint a termékenység a termékenyülési valószínűség átlagos idődiagramja körül kisebb-nagyobb hullámzást mutat. A termékenység jellemzése szempontjából fontos a születési sorszám figyelembevétele is. Ezen az alapon a születések közti átlagos időköz alakulása magyarázatot nyer. Ez az időköz kezdetben majdnem állandó, illetőleg lassan nagyobbodó, később a termékenység befejező szakaszában erősen megnövekszik.

A születésszabályozást figyelembe vevő modell lehetővé teszi a család megnövekedési valószínűségének a meghatározását. — Egyébként ez esetben a születések közötti átlagos időköz erőteljes megnövekedése már jóval a termékenység befejező szakaszának elérése előtt bekövetkezik, ami sokszor a fogamzásgátlás kudarcának a következménye. A születésszabályozás hatékonyságának megállapítása, valamint az általa befolyásolt termékenység törvényszerűségeinek meghatározása a cikkben ismertetett matematikai modell részletesebb kiépítésétől várható.

Th. E.

СОДЕРЖАНИЕ

ИССЛЕДОВАНИЯ

<i>Д-р. Эгон Сабади</i> : Динамика численности населения Венгрии по данным переписей населения	5
<i>Д-р. Калман Кулчар</i> : Роль демографических факторов в области преступности II.	27
<i>Д-р. Дэнэш Кишлэги-Надь</i> : Демография до Мальтуса	55

СООБЩЕНИЯ

Население и туризм в прибалатонском крае.....	76
<i>Д-р. Андраш Клингер</i> : Развитие населения поселений прибалатонского края	76
<i>Йожеф Кепеч</i> : Организованный отдых на берегу озера Балатон	79
<i>Имренэ Фенье</i> : Конstellация балатонских домов отдыха в 1959 г.	84
<i>Миклошнэ Ноздровицки</i> : Частное дачное движение прибалатонского края	88
<i>Эндре Шарди—Д-р. Михай Зафир</i> : Движение прочих отраслей балатонского туризма	94
<i>Д-р. Дьердь Ачади</i> : Зарубежное туристическое движение прибалатонского края	97
<i>Иштван Мани Сабо</i> : Движение при озере Балатон в конце недели	100
<i>Лайош Шаламон</i> : О мертворождениях	107
<i>Д-р. Миклош Ретхати</i> : Результаты наблюдений за отдельными видами осложнений при родах в <i>Нирбаторском</i> районе	120

ОБОЗРЕНИЕ

Новые данные об алкоголизме во Франции (<i>Дь. В.</i>)	123
Положение лиц старшего возраста в Англии (<i>А. Б. Л.</i>).....	126
Исследовательская работа по демографии в Японии (<i>Дь. В.</i>).....	127
Некоторые данные всесоюзной переписи населения 1959 года в СССР (<i>Ф. Дь.</i>)	128
Карой Йордан (1871—1959 гг.).....	135
Известия	135

ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ	137
------------------------	-----

CONTENTS

PAPERS

<i>Dr. Egon Szabady</i> : Development of Hungary's Population Figures as Reflected by Population Censuses	5
<i>Dr. Kálmán Kulesár</i> : Influence of Demographic Factors on Criminology, II.	27
<i>Dr. Dénes Kislégyi Nagy</i> : Population Science Before Malthus	55

ARTICLES

Population and Tourism in the Balaton Region	76
<i>Dr. András Klinger</i> : Population Development in the Settlements of the Balaton Region	76
<i>József Kepecs</i> : Organized Recreation at the Lake Balaton	79
<i>Mrs. Susan Fenyő</i> : General Survey about the Recreation Homes at the Lake Balaton	84
<i>Mrs. Sylvia Nozdoviczky</i> : Private Summering Traffic at the Lake Balaton ...	88
<i>Endre Sárdi—Dr. Mihály Zajir</i> : Traffic at Other Boarding-houses in the Balaton Region	94
<i>Dr. György Acsádi</i> : Foreign Tourist-Traffic at the Lake Balaton	97
<i>István Mányi Szabó</i> : Week-End Traffic at the Lake Balaton	100
<i>Lajos Salamon</i> : About Stillbirths	107
<i>Dr. Miklós Rétháti</i> : Experiences about Some Birth Complications in the Nyirbátor District	120

CHRONICLE

Recent Data about Alcoholism in France (<i>Gy. V.</i>)	123
Social Surveys of Old Age in Great Britain (<i>Á. B. L.</i>)	126
Demographic Research Work in Japan (<i>Gy. V.</i>)	127
Some Data of the 1959 Soviet Population Census (<i>F. Gy.</i>)	128
Charles Jordan (1871—1959)	135
News	135

REVIEWS	137
---------------	-----